

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ПЕРЕПЕЛИЦЯ НАТАЛІЯ ВІКТОРІВНА

УДК 340.5:354.51(477)

**ДИСЕРТАЦІЯ
ПРИНЦИПИ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЮРИСТІВ:
ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ**

081 – Право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **Н. В. Перепелиця**

Науковий керівник **Мінченко Ольга Василівна,**
доктор юридичних наук, доцент

Київ – 2020

АНОТАЦІЯ

Перепелиця Н. В. Принципи професійної діяльності юристів: теоретико-правове дослідження. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2020.

У дисертації на підставі комплексного науково-теоретичного дослідження здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано нові шляхи виконання наукового завдання, що полягало у розробленні комплексної характеристики принципів професійної діяльності юристів, конструюванні поняття, висвітленні їх формування, реалізації та нормативно-правового регулювання.

Дисертанткою узагальнено та систематизовано науково-джерельну базу дослідження з проблематики принципів професійної діяльності юристів, унаслідок чого здійснено розподіл усіх джерел за видом юридичної діяльності та предметним критерієм. Використані в роботі доктринальні джерела класифіковано на три групи дослідження: професійних принципів; морально-етичних засад й особистісних якостях правника; порівняльно-правових дослідженнях.

Методологічну основу дисертаційного дослідження становить система методів наукового пізнання, як-от: герменевтичний, історичний, структурний, функціональний, порівняльно-правовий, системний, догматичний (формально-логічний), класифікації, прогностичний, конкретно-соціологічний. Для досягнення наукової об'єктивності отриманих результатів застосування цих методів було комплексним. Вибір методології безпосередньо пов'язаний з предметом дисертаційного дослідження. Обрана система методів спрямована на пізнання сутності професійної діяльності юристів, її структурної характеристики та функціональних напрямів впливу, а також на аналіз сучасного стану формування та реалізації принципів професійної діяльності

юристів в Україні й визначення шляхів її нормативно-правового удосконалення тощо.

Обґрунтовано, що формування системи принципів професійної діяльності юристів пов'язано з розвитком юридичної діяльності та юридичної практики, яке відбулося у два етапи: загальною юридична діяльність й цілеспрямована діяльність з упорядкуванням видової юридичної практики, створення окремих принципів для кожного виду юридичної діяльності й вимог до неї.

Запропоновано «принципи юридичної діяльності» розглядати як базову, загальну ідею, яка уособлює основні положення юридичної науки та досягнення юридичної практики і виконує функцію загальноправового орієнтиру у процесі здійснення юридичної діяльності та подальшого її розвитку. Такий підхід дозволив запропонувати «поняття загальних принципів юридичної діяльності» як основоположних ідей та загальних правил професійної поведінки, які відбивають професійні ідеали, практичний досвід, сутнісні властивості права, корелюють правовідносини у процесі здійснення професійної юридичної діяльності, є орієнтирами, вимогами її здійснення та за своїм походженням є похідними від принципів права, а тому мають розглядатися у взаємному зв'язку та взаємодії з ними.

У результаті дослідження юридичної практичної діяльності, проведено систематизацію та виокремлено окремі групи принципів за наступними критеріями: а) суб'єктами здійснення юридичної діяльності; б) джерелами походження (принцип, що походять із норм моралі, нормативних актів, а також безпосередньо із традицій та досвіду практичної юридичної діяльності); в) професійної спеціалізації (загальні та спеціальні); г) правового регулювання (міжнародні та національні); д) юридичною силою (міжнародні, регіональні та національні (законні, підзаконні та корпоративні акти)). При цьому, розуміння спільності та об'єднання принципів різних видів юридичної діяльності у цілісну юридичну конструкцію сприятиме подальшому дослідженню юридичної діяльності як складної та змістовної категорії. Такий підхід є виправданим і з

тієї точки зору, що інтереси дослідження будь-якого явища потребують єдиного підходу до використовуваних у науковому обігу термінів.

Функціональна роль принципів юридичної практичної діяльності визначає її основні властивості. Вони формалізуються та конкретизуються як у нормативно-правових актах, так і у відповідних етичних кодексах й правилах поведінки. Принципи існують у правосвідомості та світогляді особи як особливий маяк, на який вона орієнтується у своєму повсякденному та професійному житті. Вони виступають еталоном культурного рівня юриста, формують собою певні стандарти для його морально-етичного та психологічного рівня. Одночасно, принципи виконують роль особливих критеріїв для оцінки безпосередньо самої діяльності юриста, його професійної компетенції, побудови взаємовідносин з іншими учасниками юридичного процесу.

Відзначено, що міжнародна спільнота приділяє значну увагу регулюванню принципів такої діяльності. Такі принципи не просто визначають елементи поведінки або межі професійної діяльності, а є основою, фундаментом для розбудови юридичної професії, покликання якої – забезпечення суспільних інтересів, утвердження миру та правопорядку у суспільстві. Спорідненість національних правових систем визначає загальні властивості юридичної професії у різних країнах, проте своєрідність національної правової реальності зумовлює й специфіку юридичної діяльності у кожній з них. Тому існування окремих правових сімей дозволяє стверджувати як про наявність загального, так і про наявність особливого у галузі здійснення юридичної роботи.

Проаналізовано стан здійснення та шляхи розвитку юридичної діяльності, виходячи з тенденцій, що складаються останнім часом у вітчизняній правовій системі. Правова система України знаходиться у стані свого оновлення, розвитку, що зумовлює особливості стану правопорядку, законності, правової культури та рівня розвиненості правової реальності загалом.

Особливу роль у питанні міжнародно-правового регулювання професійної юридичної діяльності відведено вимогам щодо морально-етичних якостей юриста. Саме такі аспекти як людяність, честь та гідність, підтримання та реалізація духовних цінностей уможливають становлення фахівця, оскільки кожен представник юридичної професії, перш за все, є просто людиною. Визначення єдиних уніфікованих етичних норм, принципів та стандартів професії дає можливість зрозуміти межі можливої поведінки та сприяє їх впровадженню у практичну діяльність юриста. Вони слугують орієнтиром для усіх представників професії та дозволяють корегувати поведінку фахівця за допомогою самоаналізу, а також визначити межі відповідальності. З цієї позиції визначені принципи, в залежності від рівня їх реалізації у практичній площині, можуть свідчити і про рівень професіоналізму юриста.

Вивчення зарубіжного досвіду актуалізується в умовах євроінтеграції з огляду на те, що європейські країни виконують роль орієнтира на шляху запровадження нових стандартів у всі сфери життя. На підставі порівняльного аналізу професійної діяльності юристів в Україні й окремих зарубіжних країн (Англії, Італії, Німеччині, США, Франції) виявлено спільне та відмінне, а також низку особливостей, які стосуються нормативно-правового регулювання, порядку та умов доступу до професії тощо. З урахуванням зарубіжного досвіду обґрунтовано необхідність прийняття спеціального закону про юриста й Деонтологічного кодексу юриста, які врегулювали б основні практичні, деонтологічні й організаційні аспекти професійної діяльності юриста, у той же час закріпили б основні принципи професійної діяльності; запровадження практичного стажування та кваліфікаційного іспиту; створення професійних об'єднань юристів. Такий зарубіжний досвід видається корисним у нашій державі.

Ключові слова: принципи, юрист, професійна діяльність, юридична діяльність, юридична практика, верховенство права, законність, незалежність, самостійність.

SUMMARY

Perepelytsia N. V. Principles of Lawyers' Professional Activity: Theoretical and Law Study. - Qualifying scientific paper on the rights of the manuscript.

Dissertation for the scientific degree of the Doctor of Philosophy on specialty 081 - Law. - National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2020.

The dissertation deals with the theoretical generalization and new ways of fulfillment of a scientific task suggestion consisting in development of the complex characteristic of principles of lawyers' professional activity, construction of concept, elucidation of their formation, realization and normative and legal regulation on the basis of a complex scientific and theoretical research.

The candidate for the degree has generalized and systematized the scientific and source base of research on the principles of lawyers' professional activity, as a result of which the division of all sources by type of legal activity and subject criterion has been done. The doctrinal sources used in the paper are classified into three groups of research: professional principles; moral and ethical principles and personal qualities of a lawyer; comparative and law studies.

The system of methods of scientific knowledge, such as: hermeneutic, historical, structural, functional, comparative and law, systemic, dogmatic (formal and logical), method of classification, prognostic, specific and sociological method is the methodological basis of the thesis. To achieve scientific objectivity of the results obtained, these methods were applied fully. The choice of methodology is directly related to the subject of the dissertation research. The chosen system of methods is aimed at understanding the essence of lawyers' professional activity, its structural characteristics and functional areas of influence, as well as the analysis of the current state of formation and implementation of principles of lawyers' professional activity in Ukraine, setting ways of its normative and legal improvement.

It is substantiated that the formation of the system of principles of lawyers' professional activity is connected with the development of legal activity and legal practice, which took place in two stages: general and legal activity and purposeful

activity with specific legal practice ordering, making of separate principles for each type of legal activity and requirements to it.

It is suggested to consider the “principles of legal activity” as a basic, general idea embodying the basic provisions of legal science and the achievement of legal practice and serves as a common and law guideline in the process of legal activity performance and its further development. This approach allowed to suggest the “concept of general principles of legal activity” as basic ideas and general rules of professional conduct, reflecting professional ideals, practical experience, essential properties of law, correlating legal relations in the process of professional legal activity, are guidelines, requirements for its implementation and by their origin are derived from the principles of law, and therefore should be considered in mutual connection and interaction with them.

As a result of the study of legal practice, systematization was carried out and separate groups of principles were distinguished according to the following criteria: a) the subjects of legal activity; b) sources of origin (principles, derived from the norms of morality, normative acts, as well as directly from the traditions and experience of practical legal activities); c) professional specialization (general and special); d) legal regulation (international and national); e) legal force (international, regional and national (laws, bylaws and corporate acts)). At the same time understanding the commonality and unification of the principles of different types of legal activity into an undivided legal construction will contribute to the further study of legal activity as a complex and meaningful category. This approach is justified from the point of view that the interests of the study of any phenomenon require a unified approach to the terms used in scientific circulation.

The functional role of the principles of legal practical activity determines its main characteristics. They are formalized and concretized both in normative and legal acts and in the relevant codes of ethics and rules of conduct. Principles exist in the legal consciousness and worldview of a person as a special beacon, which he focuses on in his daily and professional life. They serve as a standard of the cultural level of the lawyer; form certain standards for his moral, ethical and psychological level. At

the same time, the principles play the role of special criteria for assessing the very activities of the lawyer, his professional competence, building relationships with other participants in the legal process.

It is noted that the international community pays considerable attention to regulating the principles of such activity. Such principles do not simply determine the elements of behavior or the limits of professional activity, but they are the basis, the foundation for the development of the legal profession, the vocation of which is to ensure the public interest, establish peace and law and order within society. The affinity of national legal systems determines general properties of the legal profession within different states, but the originality of the national legal reality stipulates the specifics of legal activity within each of them. Therefore, the existence of individual law families allows us to assert both the existence of general and the presence of special in the field of legal work.

The state of implementation and ways of development of legal activity are analyzed, proceeding from the tendencies developing recently in the domestic law system. Law system of Ukraine is being in a state of its renewal, development, which determines the peculiarities of the law and order state, legality, legal culture and the level of development of legal reality in general.

A special role in the issue of international and legal regulation of professional legal activity is assigned to the requirements for moral and ethical qualities of a lawyer. It is such aspects as humanity, honor and dignity, maintenance and realization of inner values that make it possible to become a specialist, because every representative of legal profession, first of all, is just a person. Determining common unified ethical norms, principles and standards of the profession provides an opportunity to understand the limits of possible behavior and facilitates their implementation into the practice of a lawyer. They serve as a guide for all members of the profession and allow to correct the behavior of the specialist through introspection, as well as to determine the limits of responsibility. From this point of view, the determined principles, depending on the level of their implementation in practice, might indicate the level of professionalism of the lawyer.

The study of foreign experience is relevant in the context of European integration, given that European states act as a guide to the introduction of new standards into all spheres of life. Based on a comparative analysis of the professional activity of lawyers in Ukraine and some foreign states (such as England, Italy, Germany, USA, France) it is revealed common and different characteristics, as well as a number of features related to regulation, order and conditions of access to the profession. Taking into account foreign experience, it is substantiated the necessity to adopt a special law on lawyers and the Deontological Code of Lawyers, which would regulate the main practical, deontological and organizational aspects of a lawyer's professional activity, at the same time they would enshrine the basic principles of professional activity; introduction of practical probation time and qualifying exam; professional associations of lawyers establishment. Such foreign experience seems to be useful for our state.

Key words: principles, lawyer, professional activity, legal activity, legal practice, rule of law, legality, independence, autonomy.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ,

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Перепелиця Н. В. Принципи професійної юридичної діяльності. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 2. С. 352–361.
2. Перепелиця Н. В. Принципи права як стандарти професійної юридичної діяльності. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 1. С. 360–369.
3. Перепелиця Н. В. Особенности реализации принципов права в практической юридической деятельности. *Право и закон*. 2018. № 3. С. 4–8.
4. Перепелиця Н. В. Реалізація принципу незалежності у процесі здійснення окремих видів юридичної діяльності. *ScienceRise: Juridical Science*. 2018. № 4(6). С. 20–24.
5. Перепелиця Н.В. Понятие и система принципов профессиональной деятельности юристов. *Право и закон*. 2019. № 3. С. 99-105.
6. Nataliia Perepelytsia. Features of international legal regulation principles of professional activity of lawyers. *Visegrad journal on human rights*. 2019. № 6-3. С. 267-273. (Словацька Республіка).

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Перепелиця Н. В. Окремі питання регулювання загальних засад діяльності юридичних клінік в Україні. *Пріоритетні напрямки розвитку правової системи України: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 26–27 січ. 2018 р.)*. Львів: «Центр правничих ініціатив», 2018. С. 10–12.
8. Перепелиця Н. В. Співвідношення принципів права та юридичної практики. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення: матеріали міжвуз. наук.-практ. круг. столу (Київ, 21 квіт. 2018 р.)*. Деревач: Нац. акад. внутр. справ, 2018. С. 326–330.

9. Перепелиця Н. В. Проблеми реалізації принципу справедливості у професійній діяльності юриста. *Правова доктрина: міжнародний досвід та практична реалізація в Україні*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Маріуполь, 22 трав. 2019 р.). Маріуполь: Донец. юрид. ін-т внутр. справ МВС України, 2018. С. 465–467.

10. Перепелиця Н.В. До питання історіографії дослідження принципів професійної діяльності юристів. *Сучасний розвиток державотворення та правотворення в Україні: проблеми теорії та практики*: матеріали міжнар. наук.-практ. Конференції (Маріуполь, 19 трав. 2020 р.). Маріуполь: Маріупольський державний університет, 2020.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	13
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ	
ОСМИСЛЕННЯ ПРИНЦИПІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЮРИСТІВ	23
1.1. Історіографія наукового дослідження принципів професійної діяльності юристів.....	23
1.2. Методологія теоретико-правового дослідження принципів професійної діяльності юристів.....	50
Висновки до розділу 1	65
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ТА	
РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЮРИСТІВ	67
2.1. Поняття, види та класифікація принципів професійної діяльності юристів	67
2.2. Призначення та функції принципів професійної діяльності юристів.....	85
2.3. Реалізація принципів професійної діяльності юристів	101
Висновки до розділу 2.....	132
РОЗДІЛ 3 НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРИНЦИПІВ	
ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЮРИСТІВ	135
3.1. Міжнародно-правове регулювання принципів професійної діяльності юристів.....	135
3.2. Перспективи удосконалення вітчизняного нормативно-правового регулювання принципів професійної діяльності юристів в умовах інтеграції України у європейський правовий простір	151
Висновки до розділу 3.....	169
ВИСНОВКИ	172
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	178
ДОДАТКИ	197

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Юридична діяльність, як складова соціальної діяльності у суспільстві – це єдність теоретичного й матеріально-практичного процесів, які здійснюються соціальними суб'єктами з метою цілеспрямованого використання та зміни навколишнього середовища в інтересах людей. Активні державно-правові процеси та перетворення, що тривають в Україні останні десятиліття, спонукають до переосмислення давно відомих та усталених теоретичних положень юридичної професії, а також удосконалення та адаптації до сучасних реалій правозастосовчої практики. Визнання людини як основної цінності, її життя і здоров'я, честі та гідності, недоторканості та безпеки, а також закріплення принципу верховенства права стали основою відмови від превалювання юридичного нормативізму та імплементації положень природного розуміння права, а також фактором зміни аксіологічних основ правової діяльності юриста. Саме їх впровадження є метою зміни нормативно-правової основи організації та діяльності правника. У таких умовах формування правової держави та розвитку громадянського суспільства поглиблюється роль права, правових засобів регулювання, правової культури суспільства. Це зумовлено необхідністю посилення захисту прав і свобод, подолання негативних явищ правового нігілізму.

Принципи права пронизують все правове життя суспільства, відбивають увесь зміст та процес застосування права й мають визначний вплив на процес підготовки нормативних актів, виступають у якості фундаменту для реалізації як окремих норм чи галузей права, так і всієї системи права. По суті, вся правотворча, правозастосовна та правоохоронна діяльність держави ґрунтується на загальних принципах права, в процесі чого вони використовуються як основний орієнтир. Професійна діяльність юриста ґрунтується на взаємообумовлених та взаємозалежних правових та етичних принципах і стандартах. Ступінь їх реалізації може виступати мірилом якості здійснюваної юристом діяльності. З цієї точки зору дослідження проблематики

юридичної професії набуває нового забарвлення та актуалізує наукові пошуки щодо подальшого дослідження загальних засад професійної діяльності юристів в Україні.

Багато в чому стан якості суспільного життя пов'язується безпосередньо із сферою діяльності правових інституцій, в якій працює значна кількість представників юридичної професії, що визначає не лише їх соціальну значущість, але й високу відповідальність перед суспільством за стан законності, свободи та справедливості.

Питання дослідження юридичної діяльності неодноразово опинялося в центрі наукової уваги багатьох вітчизняних дослідників у сфері права. Зокрема слід згадати роботи В. Д. Бабкіна, М. О. Баймуратова, В. С. Бігуна, Ю. М. Бисаги, С. В. Бобровник, Ю. А. Ведернікова, В. В. Галунько, С. Д. Гусарева, О. Є. Жалінського, В. С. Журавського, А. П. Зайця, О. В. Зайчука, М. І. Козюбри, В. В. Копейчикова, О. Л. Копиленка, В. В. Лемака, В. В. Молдована, Н. М. Оніщенко, В. Ф. Опришка, М. Ф. Орзіха, О. В. Петришина, В. Ф. Погорілка, С. П. Погребняка, П. М. Рабіновича, В. М. Селіванова, О. Ф. Скакун, С. С. Сливки, М. І. Ставнійчук, О. Д. Тихомирова, В. З. Ухача, Г. О. Христової, В. М. Шаповала, Ю. С. Шемшученка та інших, які у своїх розвідках зверталися до різних сторін реалізації права у сфері юридичної діяльності. Особливості юридичної діяльності в сучасних умовах глобалізації та трансформації національних правових систем, інтеграції України у світовий та європейський правовий простір осмислювалися В. М. Денисовим, В. С. Журавським, Л. О. Луць та іншими. Ряд дослідників працювали над питаннями забезпечення юридичної діяльності та розвитку деонтологічного напрямку правових досліджень, зокрема Ю. А. Агєшин, О. М. Бандурка, Є. О. Гіда, О. М. Карпов, О. С. Кобліков, Є. О. Лукашева, М. І. Малишко, С. С. Сливка, В. І. Темченко.

Окремі аспекти проблематики юридичної діяльності (структура, функції, типологія, психологія, соціологія юридичної діяльності) досліджували такі російські правники як С. С. Алексєєв, А. Е. Жалінський, В. Н. Карташов,

О. В. Кривельська, В. М. Кудрявцев, О. В. Малько, М. Н. Марченко, М. І. Матузов, Ю. М. Оборотов, Ю. А. Тихомиров, Л. С. Явич.

Значний внесок у розробку проблеми функціонування правових систем та їх окремих складових, у тому числі й юридичної діяльності, зробили такі зарубіжні вчені як Е. Аннерс, Е. Бланкенбург, В. Гиленсен, Р. Давид, Х. Кьотц, Б. Хашматулла, К. Хессе, К. Цвайгерт.

Аналіз вітчизняної правничої літератури, у якій висвітлюється юридична діяльність, дозволяє дійти висновку про перманентний інтерес науковців до окресленої проблематики. Імплементация міжнародних стандартів прав людини у національну правову систему потребує не лише створення ефективного правового механізму їх забезпечення, а й підготовки професіоналів-правників нового покоління, для яких людська гідність, права людини, справедливість є основою їхнього правового світогляду.

У цілому проблематика принципів права є достатньо розробленою в юридичній науковій літературі. Проте принципи професійної діяльності юристів, принципи здійснення юридичної роботи в окремих сферах суспільного життя або в межах певної юридичної спеціалізації досліджені недостатньо. Привертають до себе увагу такі проблемні питання, як ієрархічність системи принципів, імперативність принципів права щодо всіх сфер та напрямів правової діяльності, виділення загального та особливого у характеристиці принципів, що становлять засади окремих видів практичної діяльності юристів, ступінь нормативної забезпеченості того чи іншого принципу, роль принципу як алгоритму дії у вирішенні юридичної справи за умов недостатньої урегульованості суспільних відносин тощо. Ці та деякі інші недоопрацювання науковців не дають достатніх підстав для вироблення адекватної оцінки відповідності засобів, методів здійснення юридичної діяльності її функціям, завданням та напрямам подальшого удосконалення. Зазначені обставини й зумовили обрання цієї теми дисертації, визначили об'єкт та предмет дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертація виконана відповідно до Концепції Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, схваленої Законом України від 21 листопада 2002 року № 228-IV, Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», схваленої Указом Президента України від 12 січня 2015 р. № 5/2015, Переліку пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень і науково-технічних розробок на період до 2020 року, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 7 вересня 2011 р. № 942, Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2016–2020 рр., затверджених постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 3 березня 2016 р., Основних напрямів наукових досліджень Національної академії внутрішніх справ на 2014–2017 рр. (рішення Вченої ради від 29 жовтня 2013 р., протокол № 28), Основних напрямів наукових досліджень Національної академії внутрішніх справ на 2018–2020 рр. (рішення Вченої ради від 26 грудня 2017 р., протокол № 28/1).

Тему дисертації затверджено рішенням Вченої ради Національної академії внутрішніх справ від 31 жовтня 2017 р. (протокол № 26).

Мета і завдання дослідження. *Метою* дисертаційного дослідження є комплексний аналіз теоретико-правових засад принципів професійної діяльності юристів в умовах трансформації правової системи України в контексті її європейської інтеграції та розроблення на цій основі науково обґрунтованих пропозицій щодо їх удосконалення в Україні.

Для досягнення зазначеної мети необхідно було вирішити такі *завдання*:

- узагальнити здобутки юридичної науки та здійснити аналіз джерельної бази з проблематики принципів професійної діяльності юристів;
- визначити основні методологічні підходи й методи дослідження принципів професійної діяльності юристів;
- запропонувати авторське визначення поняття «принципи професійної діяльності юристів» на підставі виявлених специфічних ознак;

- окреслити призначення принципів професійної діяльності юристів та визначити їх функції;
- запропонувати напрями реалізації принципів професійної діяльності юристів;
- проаналізувати міжнародно-правове регулювання принципів професійної діяльності юристів;
- розробити напрями удосконалення вітчизняного нормативно-правового регулювання принципів професійної діяльності юристів в умовах інтеграції України у європейський правовий простір.

Об’єкт дослідження – юридична діяльність як явище правової дійсності.

Предмет дослідження – принципи професійної діяльності юристів: теоретико-правове дослідження.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження становить система методологічних підходів і методів наукового пізнання, вибір яких зумовлений предметом дослідження.

З метою забезпечення повноти й обґрунтованості дослідження було використано такі підходи та методи наукового пізнання: *діяльнісний підхід* – для дослідження юридичної діяльності як складного динамічного явища, виявлення особливостей її здійснення, а також визначення її взаємодії з іншими явищами правової дійсності (підрозділи 1.2, 2.1, 3.2); *герменевтичний метод* – для інтерпретації наукових текстів, нормативно-правових актів і навчальних матеріалів з питань досліджуваної проблематики (підрозділи 1.1, 2.1, 2.3, 3.2); *історичний метод* – під час висвітлення особливостей формування й розвитку принципів професійної діяльності юристів (підрозділ 1.1); *структурний метод* – для окреслення формування та реалізації принципів професійної діяльності юристів (розділ 2); *функціональний метод* – з метою з’ясування призначення та функції принципів професійної діяльності юристів (підрозділ 2.2); *порівняльно-правовий метод* – для виявлення особливостей міжнародно-правового та європейсько-правового регулювання принципів професійної діяльності юристів, а також оцінки можливостей упровадження іноземного досвіду у

вітчизняну правозастосовну практику (підрозділ 2.2, розділ 3); *системний метод* – уможливив розглянути принципи професійної діяльності юристів як основні засади, вихідні положення, ідеї, які є орієнтирами, вимогами її здійснення, відбивають сутнісні властивості права (підрозділи 2.1, 2.2); *догматичний (формально-логічний) метод* – для формування понятійного апарату принципів професійної діяльності юристів та висвітлення змісту таких понять, як «юридична діяльність», «юридична практика», «принципи професійної діяльності юристів», «функції принципів професійної діяльності юристів» (підрозділи 2.1–2.3); *прогностичний метод* – для визначення основних шляхів удосконалення вітчизняного нормативно-правового регулювання принципів професійної діяльності юристів в Україні (підрозділ 3.2); *конкретно-соціологічний метод* – під час проведення анкетування, спрямованого на з'ясування суспільного бачення сучасного стану законодавчого забезпечення та перспектив розвитку принципів професійної діяльності юристів в Україні (підрозділи 2.1, 2.2, 3.2).

Емпіричну базу дослідження становить аналіз та узагальнення історичних пам'яток права, праць видатних філософів і правознавців, розвідок сучасних вітчизняних і зарубіжних правознавців у галузі права; актів вітчизняного та міжнародного права; висновків і рекомендацій міжнародних правознавчих організацій, зокрема Європейського суду з прав людини.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертація є одним із перших комплексних теоретико-правових досліджень у юридичній науці, у межах якого висвітлено історичні, теоретичні та методологічні аспекти принципів професійної діяльності юристів.

У межах означеної роботи обґрунтовано низку наукових положень, важливих для осмислення та вдосконалення правничої діяльності в Україні, зокрема:

вперше:

– узагальнено та систематизовано науково-джерельну базу дослідження з проблематики принципів професійної діяльності юристів, унаслідок чого

здійснено розподіл усіх джерел за видом юридичної діяльності та предметним критерієм. Використані в роботі доктринальні джерела класифіковано на три групи дослідження: а) професійних принципів; б) морально-етичних засад й особистісних якостей правника; в) порівняльно-правових дослідженнях;

– обґрунтовано, що формування системи принципів професійної діяльності юристів пов'язано з розвитком юридичної діяльності та юридичної практики, яке відбулося у два етапи: загальною юридична діяльність й цілеспрямована діяльність з упорядкуванням видової юридичної практики, створення окремих принципів для кожного виду юридичної діяльності й вимог до неї;

– запропоновано «принципи юридичної діяльності» розглядати як базову, загальну ідею, яка уособлює основні положення юридичної науки та досягнення юридичної практики і виконує функцію загальноправового орієнтиру у процесі здійснення юридичної діяльності та подальшого її розвитку. Такий підхід дозволив запропонувати «поняття загальних принципів юридичної діяльності» як основоположних ідей та загальних правил професійної поведінки, які відбивають професійні ідеали, практичний досвід, сутнісні властивості права, корелюють правовідносини у процесі здійснення професійної юридичної діяльності, є орієнтирами, вимогами її здійснення та за своїм походженням є похідними від принципів права, а тому мають розглядатися у взаємному зв'язку та взаємодії з ними;

– доведено, що принципи професійної діяльності юристів є похідними від загальноправових принципів, і тому їх варто розглядати у взаємозв'язку й взаємодії, що дозволяє полегшити й поглибити існуючі наукові уявлення щодо особливостей юридичної діяльності;

удосконалено:

– критерії систематизації принципів професійної діяльності юристів за: суб'єктами здійснення юридичної діяльності, джерелом походження, професійною спеціалізацією, правового регулювання, юридичною силою;

– наукова аргументація щодо розширення системи уявлень про роль і значення принципів у сфері юридичної діяльності, що знаходить зовнішній вираз у процесі фахової діяльності юриста, обґрунтування фактів правової дійсності, використання юридичних знань, а також у процесі визначення правових підстав прийнятого рішення, під час дебатів тощо, де принципи стають змістом юридичної діяльності;

– наукове бачення щодо напрямів практичної реалізації принципів професійної діяльності юристів через призму основних та характерних для усіх видів юридичної діяльності: верховенство права, незалежність, законність, справедливість;

дістало подальший розвиток:

– методологічні засади дослідження принципів професійної діяльності юристів, що зумовлені особливостями предмета пізнання, унаслідок чого обґрунтовано тезу про пріоритетне використання діяльнісного підходу, який виконує інтеграційну (об'єднувальну) функцію щодо низки загальнонаукових і спеціально-наукових методів, що й надало можливість реалізувати мету теоретико-правового дослідження;

– система принципів юридичної практичної діяльності, їх зміст, способи формалізації в актах національного та міжнародного права. Доведено необхідність виокремлення також групи неписаних принципів, які формуються у сфері юридичної практики та матеріалізуються в актах професійної поведінки юристів;

– підходи до класифікації функцій принципів права: принципи, що містять вимоги до правовідносин (вимоги, які висувуються безпосередньо до учасників правовідносин, які підлягають правовому врегулюванню); принципи, які покладені в основу правового регулювання (принципи, зміст яких орієнтує, яким саме чином необхідно себе поводити у процесі правотворчості та правореалізації).

– обґрунтування ідеї верховенства права, що є природно-правовою за суттю, формується іманентно, органічно і так само розвивається у принцип та вчення про верховенство права;

– аргументація реалізації принципу справедливості у професійній діяльності юристів за умов розбудови демократичної, правової та соціальної держави, головними цілями і завданням якої є визнання, забезпечення та охорона прав і свобод людини та громадянина в гармонії із суспільним благом;

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що в дисертації сформульовано й обґрунтовано наукові положення, які дають змогу розширити теоретико-правове уявлення про принципи професійної діяльності юристів. Теоретичні й прикладні висновки, рекомендації дисертаційного дослідження набули практичного застосування та мають перспективу використання у:

науково-дослідній роботі – для проведення наукових досліджень із теорії права, науково-правових експертиз нормативних актів та подальшого вивчення проблематики юридичної діяльності (акт впровадження Національної академії внутрішніх справ від 15.12.2019 р.);

освітньому процесі – під час викладання навчальних дисциплін «Юридична деонтологія», «Теорія держави та права», «Порівняльне правознавство» (акт впровадження Національної академії внутрішніх справ від 17.12.2019 р.).

Апробація матеріалів дисертації. Основні положення дисертації обговорено на засіданнях кафедри теорії держави та права й міжкафедрального семінару Національної академії внутрішніх справ, а також оприлюднено на міжнародних науково-практичних конференціях й круглому столі, зокрема: «Пріоритетні напрямки розвитку правової системи України» (м. Львів, 26–27 січня 2018 р.); «Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення» (с. Деревач, 21 квітня 2018 р.); «Правова доктрина: міжнародний досвід та практична реалізація в Україні» (м. Маріуполь, 22 травня 2019 р.).

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що містять сім підрозділів, висновків, списку використаних джерел (227 найменувань на 31 сторінці) та двох додатків на восьми сторінках. Повний обсяг дисертації становить 201 сторінка, із них основний текст дисертації – 176 сторінок.

РОЗДІЛ 1.

ІСТОРІОГРАФІЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ОСМИСЛЕННЯ ПРИНЦИПІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЮРИСТІВ

1.1. Історіографія наукового дослідження принципів професійної діяльності юристів

Проблеми втілення законності та справедливості як основних державно-соціальних цінностей, а також поєднання теоретичних положень із надбаннями сучасної практичної юридичної діяльності зайняли визначну позицію у контексті становлення та розвитку нової генерації вітчизняних правників. З цієї позиції доречно вести мову про єдність юридичної професії та необхідність виходу за межі звичайного аналізу теоретичного понятійного апарату. Очевидно, що немає і бути не може ефективної практичної діяльності без попереднього усвідомлення її спрямованості, характеру, мети тощо і вірогідності набутих знань, що можуть бути перевіреними [129, с. 427–436].

В контексті даного дисертаційного дослідження, перш за все, доцільно визначитися із змістом та обсягом основних понять, що допоможе уникнути небажаних проблем термінологічного характеру. Зокрема, мова йде про такі поняття як юридична практика (або юридична практична діяльність) та принципи юридичної діяльності. Можемо погодитися із сучасниками вітчизняної юридичної деонтології, С.Д. Гусарєвим й О.Д. Тихомировим [34, с. 254–255], які пропонують досить широку інтерпретацію юридичної практики. На думку авторів, це актуально здійснювана діяльність юристів як професійних знавців права щодо безпосереднього захисту прав, свобод та законних інтересів суб'єктів права (особи, держави, суспільства), надання їм допомоги у складенні правових документів, консультуванні щодо вибору найбільш оптимальних варіантів поведінки у відповідності з нормами права, посвідченні юридичних фактів

тощо, в процесі яких забезпечується здійснення норм права його суб'єктами [34, с.219].

Цієї ж позиції дотримуються Л.В. Радовецька, С.П. Ляковська, О.О. Тихомиров та інші науковці, акцентуючи увагу на особливій властивості юридичної практичної діяльності у порівнянні з іншими видами соціальної діяльності – втіленні норм права у соціальну взаємодію суб'єктів [175, с. 75].

Щодо принципів юридичної практичної діяльності, наведемо відповідну авторську інтерпретацію, яка, на нашу думку, дозволить отримати найбільш повне уявлення щодо предмету даного дослідження. Зокрема, С. Д. Гусарєв, у своєму дисертаційному дослідженні обґрунтовує, що під принципами юридичної практичної діяльності розуміють основні засади, висхідні положення, ідеї, які є орієнтирами, вимогами її здійснення, відбивають сутнісні властивості права. Також автор доводить, що принципи юридичної практичної діяльності за своїм походженням є похідними від принципів права, а тому мають розглядатися у взаємному зв'язку та взаємодії з ними. Розуміння такого співвідношення значно спрощує висвітлення основних рис або властивостей певного виду діяльності, яка відбувається у сфері дії права, а тим більш спрямована на забезпечення реалізації права [33, с. 353].

Не зважаючи на розробленість даної проблематики у вітчизняній правовій науці, питання дослідження принципової основи професійної юридичної діяльності залишається відкритим. Так, наприклад, привертають до себе увагу такі сфери наукового інтересу як методологія дослідження принципів юридичної діяльності, особливості їх формування, реалізації, нормативно-правового регулювання тощо. Усе це підтверджує актуальність обраної теми та спонукає до подальших наукових пошуків та переосмислення однієї з найважливіших правових категорій.

Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020» визначила у якості основної мети усього комплексу реформаций упровадження в Україні європейських стандартів життя та вихід України на провідні позиції у світі [114].

62 реформи та програми розвитку держави, серед яких, зокрема, проведення структурних реформ та підвищення стандартів життя, забезпечення гарантій безпеки держави, бізнесу та громадян, захищеності інвестицій, приватної власності і багато інших, все це поставило нові виклики та випробування можливостей української держави щодо визнання, дотримання та забезпечення захисту прав і свобод людини.

Отже, постали й нові питання у сфері дотримання та реалізації правових стандартів як основи правового та соціального життя будь-якої сучасної країни. Зазначене спонукає до переосмислення давно відомих та усталених теоретичних положень юридичної професії, а також удосконалення та адаптації до сучасних реалій правозастосовчої практики.

Особливості форм та напрямів юридичної діяльності, зростання ролі та значення юридичної професії, різноманітність спеціальностей, а також обсягів та меж участі юристів у правозастосовчих, правотворчих процесах, якими супроводжуються усі елементи державно-правового та суспільного життя, зумовлюють звернення сучасної наукової уваги до першооснови – принципів засад юридичної діяльності. Дослідження представляє інтерес і з точки зору удосконалення правничої освіти для фахової підготовки правника відповідно до європейських стандартів вищої освіти та правничої професії. З даної проблематики ще у 2011 році було розроблено відповідну Концепцію за сприяння Координатора проектів ОБСЄ в Україні та Проекту USAID «Справедливе правосуддя». Проект Концепції було схвалено робочою групою за участю представників правничих шкіл Львівського національного університету імені Івана Франка, Національного університету Києво-Могилянська Академія, Національного університету «Юридична академія імені Ярослава Мудрого», Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Таврійського національного університету, Ужгородського національного університету, Чернівецького національного університету, Європейського університету. Така серйозна підтримка з боку провідних вишів

України підтвердила актуальність і необхідність узаконення основних постулатів правничої професії.

Автори наголосили, що подальший розвиток правничої освіти має бути спрямований на підготовку правника відповідно до його фундаментальної ролі – утверджувати верховенство права через захист прав і свобод особи. Примітно, що відповідно до вимог проекту Закону «Про юридичну (правничу) освіту і загальний доступ до правничої професії» оцінка якості юридичної освіти повинна відбуватися на підставі аналізу декількох важливих факторів. І одним серед них є дотримання вимог до навчального процесу, зокрема, щодо принципів та етичних стандартів правничої професії. Крім того, законодавцем було визначено, що самоврядність правничої професії включає участь представників правничої професії через самоврядні організації у формуванні професійних стандартів правничої професії [116]. А отже, як вбачаємо, проблематика принципів та стандартів юридичної практичної діяльності визнана актуальною як серед практичних працівників, так і серед науковців та представників сфери правової освіти.

Проблематика здійснення юристами своєї професійної діяльності довгий час залишається в межах наукового інтересу. Величезна кількість сучасних досліджень свідчить про утримання фокусу уваги на питаннях обсягу поняття, меж відповідальності та повноважень юристів, особливостях їх взаємодії, а також фінансове та кадрове забезпечення в межах того чи іншого напрямку юридичної професії. Як правило, такі дослідження проводяться представниками окремих галузей права (кримінального, конституційного, адміністративного, цивільного, судових та правоохоронних органів тощо). Значна кількість праць належить і представникам практичних напрямів юридичної професії, серед яких, як правило, професійні судді, адвокати, нотаріуси, прокурори та ін.

Такий стан речей обумовив ситуацію, при якій фактично відсутні комплексні наукові дослідження, які б давали можливість скласти загальне уявлення щодо професійної юридичної діяльності, зокрема, й щодо базових,

фундаментальних принципів її реалізації в Україні. Тому, одним із основних завдань даного дисертаційного дослідження є не тільки узагальнення існуючої джерельної бази досліджень принципів юридичної діяльності, але й осмислення загального стану вивчення обраної проблематики, результати якого ляжуть в основу визначення основних теоретико-правових та нормативних засад формування та реалізації принципів професійної діяльності юристів.

Як зазначалося вище, для сучасного етапу розвитку вітчизняної юридичної науки характерною є наявність величезної кількості наукових праць, автори яких є представниками галузевих наук або окремих напрямів професійної юридичної діяльності. А отже, й проблематика визначення, специфіки формування та реалізації принципів юридичної діяльності обмежується сферою наукового інтересу дослідників. Так, наприклад, професійні судді лише дотично торкаються питання взаємодії із адвокатами чи нотаріусами, прокурори обмежуються питаннями реалізації власних повноважень у судовому процесі або під час роботи з адвокатами, нотаріуси фокусують увагу на проблемах визнання повноважень посвідчених ними документів у судовому процесі, а адвокати, як правило, відстоюють позицію незалежності та визнання зібраних доказів у судовому, слідчому та інших процесах, в яких бере участь їх підзахисний.

Не зважаючи на значні зрушення вітчизняного правового простору у бік демократизації та визнаних світових стандартів законності, справедливості, верховенства права, доступності, прозорості, захисту основних прав та свобод людини тощо, слід констатувати, що й сьогодні дана сфера має багато «білих плям».

Формування більш широкого уявлення щодо юридичної практичної діяльності (зокрема, в аспекті формування та реалізації її принципової основи) стане можливим, перш за все, завдяки систематизації відповідної джерельної бази. Це допоможе скласти уявлення не тільки про сукупність наукових знань, які стали досягненням вітчизняної юриспруденції, а й дозволить побачити стан розробленості проблематики, здійснити класифікацію відповідних

принципових засад, визначити призначення та функції принципів юридичної професії, зрозуміти особливості її правового регулювання як на міжнародному рівні, так і в межах окремих галузей вітчизняного права.

Таким чином, основним завданням автора у даному підрозділі є здійснення історіографічного дослідження з метою систематизації джерельної бази, присвяченої проблематиці формування та реалізації правових засад практичної юридичної діяльності. У цьому контексті вважається за доцільне використати у якості основних такі методи наукового пізнання як порівняння (зادля виявлення загальних та відмінних рис у наукових позиціях авторів та нормативних документах, у текстах яких містяться відповідні правові норми, або наукові позиції фахівців, що працювали у визначеному напрямі), герменевтики (для виявлення основного призначення принципів юридичної діяльності), класифікації (для виокремлення конкретних груп та блоків джерел, що дозволить отримати більш широке та системне бачення) та ін.

Як зазначалося вище, сучасна юриспруденція налічує безліч наукових досліджень, автори яких є представниками окремих напрямів юридичної діяльності або галузей правових наук, у зв'язку із чим такі праці, в основному, є обмеженими особливостями відповідних галузей права. Діяльність окремих судових та правоохоронних органів, інституту адвокатури або нотаріату, особливості діяльності правників у кримінальному, адміністративному процесі, або на досудовому етапі, основні завдання та повноваження представників сфер фінансового, сімейного або корпоративного права тощо, всі ці та багато інших питань стали ключовими для більшості дослідників й фахівців у сфері права.

Варто зазначити, що хоча подібна вузька направленість дослідження має свої позитивні риси й дозволяє детально вивчити кожне питання, однак велика кількість подібних, схожих за методологією, предметом, змістом або метою праць не сприяє подальшому удосконаленню даної системи наукових знань. А тому, практично неможливо узагальнити й спрогнозувати основні напрями розвитку та подальшої реалізації сучасних принципів практичної діяльності

юристів, визначити перспективи щодо посилення їх ролі та значення у процесі державно-правового та соціального розвитку.

На нашу думку, систематизацію джерел щодо проблематики формування та реалізації принципових засад юридичної діяльності необхідно розпочати із виокремлення декількох основних критеріїв. Такий підхід зробить дослідження більш структурованим, а отже й більш змістовно доступним для подальших наукових розробок у цьому напрямі. Так, перш за все, доцільним є угруповання джерел за видом юридичної діяльності.

Значна частина сучасних досліджень присвячена проблематиці професійної діяльності прокурорів, зокрема, щодо владних повноважень, організаційних та правових засад діяльності, особливостей втілення, реалізації принципів незалежності, законності, справедливості або верховенства права, взаємодії прокурорів із іншими представниками державних інституцій та з громадянами.

У якості прикладу слід навести праці, присвячені теоретичним і практичним проблемам діяльності органів прокуратури в механізмі державної влади, реформування їх організації та правового статусу тощо. Серед авторів, зокрема, такі фахівці як В.Б. Авер'янов, О.М. Бандурка, Д.М. Добровольський, Д.С. Д'ячков, Л.Ю. Європіна, В. М. Кравчук, В. В. Логоша, О.В. Плахотнік, Д.Л. Савенко, О.В. Стукаленко, В.М. Сущенко, В.І. Чечерський, Ю.С. Шемшученко, П.М. Шумський, та багато інших.

Чому саме цей напрям професійної юридичної діяльності викликає такий інтерес сучасних дослідників? Відповідь можна знайти, зокрема, у роботах Д.Л. Савенко. Автор зазначає, що прокуратура укріплює законність і правопорядок, охороняє права та інтереси громадян, ставить надійний заслін проти протиправних діянь, беззаконня. Діяльність прокуратури є істотним і необхідним елементом системи «стримувань і противаг» усіх гілок влади, що сприяє їх тісній взаємодії, є ефективним засобом здійснення повноважень Президента України як глави держави. Прокуратура забезпечує верховенство права, єдність закону у всій країні, захист прав і свобод громадян [122, с. 9].

Разом із цим, деякі автори підкреслюють, що невідповідність наявної моделі прокуратури міжнародним нормам і стандартам стосовно її ролі в демократичному суспільстві, насамперед щодо забезпечення прав і свобод людини й громадянина, зумовлює необхідність відповідних змін щодо напрямків діяльності прокуратури [76, с. 3].

Отже, очевидно, що рівень компетенції та загальна ефективність прокуратури має значний вплив на результати реформування різних напрямів процесу державотворення. Дотримання принципів законності та верховенства права в Україні, ефективна та всебічна взаємодія органів прокуратури із різними державними та недержавними інституціями є не тільки основним завданням прокуратури, але й тим критерієм, за яким визначається загальна ефективність функціонування цієї структури.

З цієї позиції набуває нового забарвлення проблематика реалізації принципу незалежності та невтручання у діяльність прокуратури зацікавлених осіб. Тут слушно навести думку В.І. Чечерського. Проводячи порівняльно-правовий аналіз конституційно-правового статусу органів прокуратури Словаччини, Польщі, Чехії та України, автор обґрунтував, що ефективна взаємодія державних органів та прокуратури можлива лише за умов законодавчого закріплення меж втручання в діяльність прокуратури та взаємовідносини між нею і відповідною гілкою влади, побудови взаємовідносин між прокуратурою і державною владою з врахуванням міжнародних вимог та норм права, а також забезпечення невтручання влади у розслідування конкретних кримінальних справ та підтримання державного обвинувачення [166]. Деякі автори (зокрема, Д.С. Д'ячков, Л.Ю. Європіна, В.М. Кравчук, П.В. Шумський, О.М. Литвак та ін.) присвячують наукову увагу базовим поняттям та загальним засадам (принципам) організації та діяльності прокуратури. Примітно, що серед таких авторів є не тільки представники наукових кіл, але й працівники практичної сфери юридичної діяльності.

Привертає увагу й сфера досліджень проблематики діяльності адвокатури. У світлі судової реформи значна частина праць вітчизняних

фахівців була присвячена різним аспектам правових засад діяльності адвокатури. Системний підхід до осмислення її принципової основи було здійснено, зокрема, такими авторами як М.О. Баймуратов, Т.Б. Вільчик, М.В. Буроменський, В.І. Муравйов, О.Д. Святоцький, В.В. Титаренко, Г.М. Рєзніков, В.І. Шишкін та ін. В окремих дисертаційних дослідженнях, проведених до прийняття діючого Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», розглядалися, в основному, організаційні аспекти основ адвокатури. Значний внесок у розвиток знань про адвокатуру здійснено Т.Б. Вільчик у дисертації «Адвокатура як інститут реалізації права на правову допомогу: порівняльно-правовий аналіз законодавства країн Європейського союзу та України» [25] та С.О. Іваницьким у монографії «Теоретичні основи організації адвокатури в Україні: принципи та система» [50].

Одне із перших комплексних досліджень функціональних та організаційних засад діяльності сучасної адвокатури вдалося провести Н.М. Бакаяновій у дисертації «Функціональні та організаційні основи адвокатури України» [9]. Автор визначила основи адвокатури як сукупності її головних цінностей, принципів, основоположних інститутів і норм, які визначають адвокатуру як правове явище. Вона також дійшла висновку, що первинною є функціональна складова – функції, призначення, сутність, мета та завдання адвокатури; організаційна складова має формуватися та змінюватися залежно від функціонального навантаження, забезпечувати надання високопрофесійних правових послуг [9, с. 22].

Деякі автори, наприклад, Т.Б. Вільчик, проводили порівняльно-правовий аналіз законодавств сучасних країн світу щодо функціонування адвокатури як інституту реалізації прав на правову допомогу. Слід особливо відзначити наукову концепцію, яка була запропонована автором у своєму дисертаційному дослідженні. На її переконання, інститут адвокатури України повинен стати однією з провідних структур у механізмі правозахисту, здатною ефективно контролювати дотримання органами державної влади прав і законних інтересів людини завдяки здійсненню суспільно значущих публічних функцій, які

визначаються з урахуванням базових принципів-гарантій Конституції [25, с. 12].

Звернемо увагу, що подібні наукові дослідження (як інституту адвокатури, так і прокуратури) здійснювалися фахівцями, в основному, в контексті діяльності судових та правоохоронних органів і дозволяють сфокусувати увагу на загальних засадах організаційного та функціонального характеру. Однак, специфіка формування та реалізації етичних стандартів діяльності майже не досліджувалася комплексно у сучасній правовій науці.

Нотаріальна діяльність отримала значну роль у суспільному житті, зокрема, у секторі приватної власності. Охорона та захист майнових прав та інтересів громадян, а також загальний цивільний оборот держави безпосередньо пов'язуються із ефективністю професійної діяльності нотаріусів. У зв'язку із цим, нотаріальна діяльність довгий час залишається в межах наукового інтересу правників. Мета діяльності, функції, компетенція та загальні засади діяльності нотаріусів стали предметом багатьох сучасних наукових досліджень таких авторів як К.Ф. Білько, Н.С. Горбань, М.С. Долинська, К.Ф. Досінчук, Н.В. Ільєва, Ю.П. Ільїна, Л.К. Радзівська, Г.Б. Романовський, С.Я. Фурса, С.Я. Черниш, В.Г. Шишленко та багато інших.

Актуалізація наукової уваги до проблематики нотаріату пов'язана, перш за все, із концепцією реформування органів нотаріату в Україні. Чітке визначення їх функцій та структури, безперечно, є необхідною та обов'язковою умовою для подальшого процесу розвитку. Однак, головною метою усіх перетворень залишається надання послуг населенню у відповідності до сучасних міжнародних стандартів та принципів нотаріальної діяльності.

Як зауважують С. Фурса та Є. Фурса, значення принципів діяльності та організації нотаріату полягає у тому, що вони: є основою для об'єднання всіх норм та інститутів в одну галузь права, тобто є індивідуалізуючою ознакою цієї галузі права; є похідною основою для тлумачення норм законодавства, розуміння їх змісту та значення; не тільки характеризують нотаріат України, а й є основою підставою для порівняння норм, що регулюють діяльність

нотаріату, з аналогічними нормами законодавства іноземних країн та, найперше з країнами Міжнародного Союзу Латинського нотаріату [159, с. 69]. Можна погодитися із думкою В.Г. Шишленко, що нові принципи нотаріальної діяльності, які були закладені цим Законом, дали змогу вирішити організаційні проблеми стосовно нотаріального забезпечення суб'єктів цивільно-правових відносин та практично зняти державі із себе більшість організаційних питань і матеріальних витрат у цій сфері [170, с. 1091]. Слід погодитися і з позицією Т.І. Левченко [72], відповідно до якої стрижнем професійної діяльності нотаріуса залишаються морально-етичні вимоги і професійні правила, дотримання яких сприяють втіленню загальноправових та соціальних цінностей – гуманізму та справедливості [72].

Щодо проблематики принципової основи нотаріальної діяльності, слід відзначити увагою наукові пошуки Н.В. Горбань [28]. Автор зробила системний огляд принципів нотаріальної діяльності в аспекті реалізації нотаріального процесу. Перш за все, під принципами нотаріального процесу автор пропонує розуміти загальновизнані доктринальні ідеї втілені у право, які сприяють суттєвому розвитку теорії, законодавства про нотаріат і практиці їхнього застосування, а також визначають сучасний стан і перспективні напрями розвитку нотаріальної діяльності. Значну увагу приділено підходу до розуміння принципу верховенства права в нотаріальному процесі. Обґрунтовано, що принцип верховенства права в нотаріальному процесі має максимально відобразити і «трансформувати» потреби суспільства в нотаріальних послугах, шляхом поширення компетенції нотаріусів у тих сферах суспільних відносин, де виникають істотні проблеми й кількість звернень громадян до суду найбільша. Також Н.В. Горбань приділила значну увагу проблематиці реалізації таких основних принципів як професійна компетентність та морально-етичні стандарти, комплексність та мова нотаріального процесу, нотаріальна таємниця [28, с. 3].

Слід звернутися й до наукових досягнень В.М. Черниша, який присвятив значну увагу проблемам втілення принципів класичного нотаріату латинського

типу в систему вітчизняного нотаріату [162, с. 35]. У своїх роботах автор доводить доцільність та можливість впровадження та реалізації основних принципів латинського нотаріату в Україні, доводить, що саме цей шлях є оптимальним і прогресивним для розвитку українського нотаріату, заснованого на основних принципах цивільного права. А самі принципи латинського нотаріату розвиваються в дисертаційному дослідженні В.М. Черниша в систему структурно-функціональної теорії «доктрини» нотаріату за допомогою методів нотаріальної логіки [162, с. 14].

На жаль, вдаючись до більш детального аналізу принципової основи організації та діяльності нотаріату, можна відстежити, що сучасні науковці не дійшли єдиної думки як щодо поняття, так і щодо їх змістовного наповнення та класифікації. Відсутність наукової єдності породжує непорозуміння та явно не сприяє формуванню ціннісних орієнтирів у сприйнятті даного виду юридичної професії.

Надійний захист прав і свобод людини та громадянина, як того вимагає Основний Закон України може забезпечити тільки судова система, яка діятиме на загальноновизначених демократичних засадах. На думку С.Г. Штогуна, одним із стратегічних завдань розвитку державності в Україні було і залишається проведення судово-правової реформи, яка передбачає становлення в українській державі незалежних місцевих загальних судів, які є основою судової системи України і мають стати основою судових гарантій прав людини, забезпечення соціальної стабільності та режиму законності в державі [171, с. 135].

Стандарти та критерії її ефективності, історичні особливості формування, порівняльно-правові дослідження та інша проблематика стала предметом вивчення таких авторів як С.С. Аскеров, М.В. Василевич, О.Б. Горова, В.В. Городовенко, В. Назаров, А.М. Колодій, В.В. Кривенко, Р. Куйбіда, Л. Москвич, Н.В. Охотницька, С. Прилуцький, Д.М. Притика, М.Д. Савенко, В. Сердюк, С.Г. Штогун, Н.М. Шульгач та багато інших.

Реформування судових органів в Україні та приведення їх до міжнародних та європейських стандартів, на думку М.В. Василевич, є одним із ключових завдань сучасного етапу державно-правового розвитку. Ось чому чи не найбільша частина наукової уваги вже довгий час прикута саме до проблематики розвитку судової системи як одного з провідних суспільно-правових інститутів [20, с. 7].

Так, наприклад, аналіз філософсько-правових засад судової влади як соціокультурного феномена було проведено у дисертаційному дослідженні О.В. Кошової. Значну увагу автором було приділено дослідженню принципам гласності, відкритості, публічності та транспарентності сучасної судової влади. Також у роботі було обґрунтовано науковий підхід до визначення ієрархії ключових цінностей судової влади в умовах глобалізації, до яких належать незалежність і самостійність, чесність, професіоналізм (компетентність) суддів, справедливість, відкритість і доступність суду [63, с. 9].

Окремі автори розкривають значення рівня правосвідомості судді у контексті перспектив запровадження міжнародних норм у сфері прав людини у практику судового захисту [61, с. 50]. Інші, зокрема, О. Мітцель, В. Подкопаєв, В. Тизах, та багато інших привертають наукову увагу до етичних принципів суддівської діяльності, у тому числі з урахуванням міжнародного досвіду та вітчизняних проблем регулювання в Україні [83; 99; 148].

Отже, можна підтвердити наявність значного наукового інтересу до сфери професійної діяльності суддів. Однак, відмітимо, що у питаннях формування та реалізації принципових засад судової діяльності, а також у сфері порівняльно-правових досліджень вивчення даної проблематики й досі залишаються питання, які потребують додаткової уваги з боку вітчизняної правової науки.

У процесі дослідження джерельної бази щодо принципових засад юридичної практичної діяльності, викликає інтерес наступна особливість. Аналізуючи відповідні наукові роботи за предметним критерієм, виявляється можливим умовно поділити їх на дві групи. До першої групи можна віднести

так звані комплексні дослідження, автори яких вивчають одразу декілька основних принципів того чи іншого виду юридичної професії. Друга група поєднує у собі роботи фахівців, які зосередили наукову увагу на одному чи двох принципових засадах, але досліджують їх у контексті аналізу різних видів юридичної діяльності. Умовно визначимо їх як цільові та наведемо наступні приклади.

Так, Н.М. Бакаянова [9], К.М. Северин [128], А.В. Інванцова [52], В.В. Заборовський [46] та інші звернули наукову увагу на комплексне дослідження принципів адвокатської діяльності. Системний підхід до проблематики досліджень принципів засад прокурорської діяльності був застосований такими авторами як Д.С. Д'ячков [38], О.О. Храпенко [161], Е.Ф. Іскандеров [53] та ін. У свою чергу, Н.С. Горбань, Л.К. Радзієвська, М.В. Черниш, В.Г. Шишленко та ін. автори також торкалися питання дослідження системи принципів засад, але в контексті нотаріальної діяльності.

Принципи прозорості та відкритості в діяльності системи органів, що відносяться до сфери органів державного управління стали предметом дослідження Н.В. Гудими [30]. Верховенство права і законність у діяльності прокуратури розглядали, зокрема, Л. Ю. Європіна, Д.Л. Савенко. Принцип незалежності суддів став ключовим у роботах таких авторів як В.В. Городовенко, А.В. Огілько, А.П. Рачинський та ін. Принцип справедливості детально досліджували О.Б. Прокопенко, О.М. Тарасишина, С.В. Степанова та ін.

Аналізуючи джерельну базу з питань вивчення принципів засад професійної діяльності юристів, також уявляється можливим відзначити, що одні фахівці працювали в межах проблематики професійних принципів, а інші акцентували увагу саме на морально-етичних засадах та особистісних якостях правника. Переважна більшість вищенаведених робіт може слугувати прикладом дослідження саме професійних принципів засад. Отже, більш детально зупинимося на іншій групі – загальних засадах та принципах

особистісного характеру. Так чи інакше, морально-етичних засад юридичної діяльності торкалися майже усі автори, які зупинялися на проблемах юридичної діяльності. Адже неможливо вести мову про якісну роботу фахівця, який має низький рівень особистісної чи професійної культури, невідповідний своїй професії рівень поведінки та морально-етичних якостей. Однак, більшість робіт досить поверхово висвітлює дане питання, зокрема щодо забезпечення та реалізації етичних стандартів в умовах сучасного етапу державно-правового розвитку.

Прикладами робіт, присвячених вимогам особистісного характеру можуть слугувати, зокрема, наукові пошуки Л.М. Гуртієвої. Автор присвятила своє дисертаційне дослідження комплексу етичних основ діяльності слідчого, зокрема, моральним цінностям, принципам та нормам, які у сукупності з нормами кримінально-процесуального права регулюють діяльність посадових осіб, у межах компетенції яких знаходяться справи на досудових стадіях та діяльність яких направлена на забезпечення завдань кримінального судочинства [31, с. 3]. О.О. Шандула вказує на цінність міжнародних стандартів у формуванні та дотриманні професійної етики вітчизняних прокурорів [167, с. 233]. Етичні принципи поведінки адвоката стали ключовим елементом дослідження І.В. Бондар [17, с. 148]. Професійної етики суддів торкнулися такі автори як О. Мітцель, В. Подкопаєва, В. Тизах та багато інших.

Окремо зупинимось на роботах, присвячених вивченню міжнародних принципів у сфері юридичної діяльності, а також їх впливу та взаємозв'язку із відповідними національними стандартами.

У процесі становлення та розвитку того чи іншого виду юридичної професії формуються певні правила. Найбільш важливі та узагальнені правила набувають статусу стандарту та закріплюються на міжнародному рівні. Дослідники постійно підкреслюють той факт, що дані стандарти мають значний вплив на процес удосконалення правових основ втілення кожного напрямку юридичної професії. Тому, більшість науковців торкаються як проблематики втілення міжнародних професійних стандартів на національному рівні, так і

питання формування та удосконалення національних принципів правничої професії на підставі визнаних міжнародних стандартів, принципів, норм.

Так, наприклад, С.А. Антонюк, аналізуючи міжнародно-правові акти, що регулюють професійну діяльність адвокатів, зазначив наступне. Відповідно до сучасних суспільних очікувань і міжнародних (європейських) стандартів та задоволення суспільного запиту на справедливий суд, що був однією з основних вимог Революції гідності (або Євромайдану), виходячи з демократичних принципів справедливості і верховенства права, існує нагальна необхідність впровадження в законодавчі (нормативно-правові) акти України відповідних (належних) законодавчих ініціатив, які регулюють питання порядку організації і здійснення адвокатської діяльності в Україні та стосуються специфіки професійної діяльності адвокатів у цивільному судочинстві України [5, с. 347–348].

Дійсно, дотримання основоположних стандартів організації і функціонування адвокатури в Україні є не тільки необхідною умовою для реалізації євроінтеграційних перспектив. Вони виступають у якості конкретного орієнтиру у законодавчому процесі і у практичній діяльності фахівців. Автор особливо виділяє такі визнані професійні стандарти як : а) верховенство права; б) недержавний самоврядний характер адвокатури; в) самостійність, незалежність, законність та демократизм; г) добровільність та конфіденційність; д) повна відсутність будь-якої дискримінації права на зайняття адвокатською діяльністю та особиста порядність адвоката і стандарти професійної адвокатської етики [5, с. 348–349].

Відзначимо і роботи В.О. Святоцької, яка досліджувала проблематику організації та діяльності адвокатури у контексті сучасних євроінтеграційних процесів [126, с. 96] та С.Ф. Сафулько, яка дійшла висновку про недостатній рівень реалізації світових стандартів в адвокатурі в українській практиці [125, с. 242].

У свою чергу, О.О. Шандула звертає увагу на актуальність втілення міжнародних стандартів та принципів як основи професійної етики прокурорів

України. Автор обґрунтовує, що з огляду на важливість додержання прокурорами моральних настанов важливим є впровадження на національному рівні не лише загальних стандартів прокурорської діяльності, а й спеціальних положень міжнародних актів у сфері етики й поведінки прокурорів, та закріплення посилення на такі стандарти як у актах законодавства, так і відомчих актах прокуратури України, в т. ч. Кодексі професійної етики та поведінки працівників прокуратури [167, с. 233].

У свою чергу, особливості європейських стандартів права на справедливий суд та їх імплементація у національне законодавство України стали темою дисертаційного дослідження С.В. Степанової. Автор особливо відзначила, що об'єктивна необхідність правового забезпечення пріоритетності принципу справедливості у практичному здійсненні правосуддя, що логічно та невід'ємно впливає з принципу верховенства права як фундаментальної основи діяльності всіх органів та посадових осіб будь-якої, у тому числі – судової, гілки влади у правовій державі [140, с. 3].

Наведені приклади є лише невеликою частиною наукового досвіду у розробленні визначеної проблематики. Дійсно, з плином часу все більше представників юридичної науки та практики звертають увагу на потребу втілення основних принципів та стандартів професійної діяльності як необхідної умови її подальшого розвитку та удосконалення. Обґрунтовуються наукові висновки та пропозиції, у тому числі на законодавчому рівні, реалізація яких спряма б не лише оптимізації та підвищенню якості самої юридичної професії, але й закріпленню авторитету України як сучасної, демократичної, правової держави. Однак, нажаль, більшість запропонованих заходів залишаються нереалізованими законодавчими ініціативами, зустрічаючи такі перепони як недостатнє фінансування або відсутність підтримки з боку політичних кіл та державних інституцій.

У процесі аналізу та систематизації історіографічних джерел з проблематики принципових засад юридичної діяльності видається можливим виокремити роботи, присвячені порівняльно-правовим дослідженням у даній

сфері. Такі дослідження допомагають розширити існуючі уявлення щодо специфіки формування та реалізації принципів юридичної професії та дозволяють здійснити порівняння з існуючою вітчизняною юридичною практикою, виявити спільне та відмінне у формуванні, розвитку та рівні їх реалізації, проаналізувати відповідний негативний та позитивний досвід, сформулювати ряд висновків та пропозицій щодо удосконалення вітчизняної юридичної професії.

У цьому контексті пізнавальними видаються роботи таких авторів як С.С. Аскеров, Т.Б. Вільчик, А.В. Коршенко, І.Є. Марочкін, О.В. Святоцька, О.В. Тюріна, В.І. Чечерський, О.Л. Чорнобай та інші. Так, наприклад, С.С. Аскеров детально дослідив правову природу, суть і зміст принципу незалежності та недоторканості суддів в межах кримінального процесу України та Азербайджану. Важливим елементом емпіричної бази дослідження автора (окрім статистичних даних верховних судів даних країн) стали результати анкетування 82 суддів місцевих судів і суддів Верховного Суду України та 57 суддів районних судів і суддів Верховного Суду Азербайджану. Так, наприклад, у контексті порівняльно-правового дослідження автором обґрунтовано доцільність збереження і активної участі представників народу при здійсненні кримінального судочинства (в Україні народних засідателів та присяжних, в Азербайджані присяжних засідателів) та удосконалення існуючого законодавства щодо гарантій їх незалежності, а також аргументовано необхідність підвищення суддівського імунітету в Україні та Азербайджані, удосконалення процедури притягнення суддів до юридичної (кримінальної та дисциплінарної) відповідальності [6, с. 2].

До порівняння окремих принципових засад суміжних юридичних професій звертаються не тільки науковці, але й представники юридичної практичної діяльності. Так, наприклад, Я. Борка, підкреслює необхідність співпраці адвокатів та нотаріусів, як найбільш популярних професій для людей з вищою юридичною освітою. Автор визначає професійну таємницю як одну з найбільш важливих засад для обох видів юридичної діяльності і підкреслює

позитивний зарубіжний досвід у контексті забезпечення та реалізації даного принципу у порівнянні з вітчизняною системою захисту адвокатської та нотаріальної таємниці. У свою чергу, представлений автором аналіз дозволяє дійти висновку, що реалізація основних засад діяльності не тільки поліпшить співпрацю адвокатів та нотаріусів, але й підвищить рівень захисту прав та законних інтересів клієнтів [19].

Таким чином, порівняльна характеристика особливостей формування та реалізації основних принципових засад юридичної діяльності займає важливе місце у колі наукового інтересу. Одночасно із цим, можна констатувати, що існуючі наукові розробки вітчизняних авторів не є вичерпними та дозволяють зацентрувати увагу на необхідності подальших досліджень означеної проблематики. Зокрема, постає необхідність проведення подальших наукових пошуків у напрямі проведення комплексного аналізу загальних засад практичної юридичної діяльності. Саме такий підхід дозволить отримати загальне уявлення про реальний стан та проблеми реалізації кожного із визначених принципів, виявити спільне та особливе в межах принципових засад різних видів вітчизняної юридичної діяльності, а також в контексті відповідного зарубіжного досвіду з урахуванням основних тенденцій міжнародно-правового розвитку.

У процесі проведення історіографічного аналізу джерельної бази окрему увагу слід приділити вивченню нормативно-правових актів, які є формалізованим виразом основних принципових засад різних видів юридичної діяльності. Осмислення обраної автором проблематики підтверджує пізнавальну цінність таких актів, оскільки сприяє формуванню більш глибокого уявлення щодо поняття, структури та змістовного наповнення принципової основи практичної юридичної діяльності. Зокрема, особливе значення мають правові документи національного, європейського та міжнародного рівня, у тексті яких містяться основні норми, правила, стандарти щодо організації та здійснення професійної діяльності юристів.

За останні десятиліття у вітчизняній правовій системі сформувався значний обсяг документів, які разом складають правовий остов для розвитку юридичних професій. Стандарти та вимоги до професійного рівня й морально-етичних якостей правників містяться у відповідних кодексах, правилах поведінки та ін. І хоча законодавче закріплення отримали лише найбільш узагальнені правові принципи, вони є тим необхідним фундаментом, на основі якого знаходять свого подальшого розвитку наступні наукові розробки.

Примітно, що у різних нормативно-правових актах містяться різні правові принципи, відповідно до яких регулюються різні види юридичної діяльності. З одного боку, це можна пояснити специфікою того чи іншого виду діяльністю, або особливостями функцій та повноважень суб'єктів, що її здійснюють. З іншого боку, така ситуація обумовлює появу додаткових труднощів у процесі здійснення професійної діяльності, що вимагає від юриста особливих правових знань, навичок формулювання специфічних умовиводів щодо змістовного наповнення окремих принципів права, співставлення їх з конкретними правовими ситуаціями або нормами права.

Входження України у європейський простір обумовлює необхідність дотримання високих стандартів щодо захисту та реалізації основних прав людини і громадянина. Мова йде не просто про чергове поповнення національного законодавства, а про підвищення рівня його ефективності. І в цьому аспекті рівень якості юридичної професії має неабияку вагу, що дозволяє сконцентрувати увагу саме на проблематиці принципових засад юридичної діяльності.

Все це підкреслює актуальність обраної проблематики та спонукає розглянути групу нормативно-правових джерел більш детально.

Міжнародні принципи та стандарти завжди були та залишаються зразком та еталоном для національних правових систем. Проблематика принципових засад юридичної діяльності довгий час залишається актуальною для міжнародної спільноти, яка приділяє значну увагу особі професійному юристу як особистості та фахівцю. Визнані світовим суспільством стандарти та

принципи, якими керуються у своїй діяльності судді, прокурори, адвокати, нотаріуси та інші спеціалісти, розроблялися десятиліттями. Особливістю цих вимог є те, що фахівець, який розпочинає працювати в межах юридичної професії, автоматично бере на себе обов'язок дотримуватися їх незалежно від напряму професійної діяльності або держави, на території якої він планує виконувати свої професійні обов'язки.

Однією з основних норм та стандартів міжнародного права є вимога добросовісного виконання міжнародних зобов'язань, закріплена у тексті Статуту ООН та інших міжнародних актах. Вона передбачає, що будь-які міжнародні стандарти, принципи або норми юридичної професії реалізуються шляхом втілення в національні законодавства не тільки на рівні організації професійної діяльності юриста, але й на рівні правосвідомості та правової культури громадян та суспільства в цілому.

Серед актів міжнародного рівня, присвячених регулюванню принципів юридичної діяльності слід визначити, зокрема, такі як: Мінімальні стандартні правила поведінки з ув'язненими», прийняті на першому конгресі ООН з попередження злочинності та поведінки з правопорушниками (1955), «Кодекс поведінки посадових осіб правопорушниками (1955), «Кодекс поведінки посадових осіб по підтриманню правопорядку» (1979), «Основні принципи, що стосуються незалежності судових органів» (1985) «Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочину і зловживання владою» (1985), «Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних націй, що стосуються здійснення правосуддя по відношенню до неповнолітніх» («Пекінські правила») (1985), «Деонтологічний кодекс (Кодекс правил здійснення адвокатської діяльності адвокатів Європейського співтовариства)» (1988), «Стандарти незалежності юридичної професії Міжнародної асоціації юристів» (1990), «Основні положення про роль адвокатів», прийняті на VIII конгресі ООН (1990) тощо.

Так, наприклад, привертають увагу деякі положення Стандартів незалежності юридичної професії, прийнятих на конференції Міжнародної

асоціації юристів у вересні 1990 р. в м. Нью-Йорку [137]. Міжнародна організація адвокатів висловила своє прагнення до гармонізації, і наступним кроком на шляху удосконалювання деонтологічних принципів дванадцяти країн-учасниць стала конференція Міжнародної асоціації юристів, що відбулася в Нью-Йорку у вересні 1990 р. У тексті даного акту чітко визначено, що справжні стандарти встановлюються Міжнародною асоціацією юристів для вирішення завдання підвищення ролі і значення юристів, які повинні враховуватися урядом у процесі розробки загальнонаціонального законодавства та практики його застосування, а також прийматися до уваги усіма юристами, суддями, представниками виконавчої та законодавчої влади, суспільством в цілому. Примітно, що у тексті йдеться не тільки про вимоги до юристів (керуватися встановленими правилами, стандартами та етичними нормами, діяти вільно, чесно і безстрашно, відповідно до законних інтересами клієнта), але й до національних держав (навчати і просвіщати суспільство щодо принципів правової держави, значення незалежної судової системи і всієї юридичної професії, інформувати їх про права та обов'язки, а також про можливі і належних способах їх здійснення). Таким чином, міжнародна спільнота визначає важливість взаємодії та підтримки юристів з боку держави, що значно сприятиме побудові справедливої системи юстиції, здатної гарантувати незалежність юристів при виконанні і професійного обов'язку без будь-яких необґрунтованих обмежень, прямого або непрямого тиску чи втручання, і є абсолютно необхідною для побудови і функціонування правової держави [11, с. 54].

Важливе місце в системі міжнародних актів посідає й Загальний кодекс правил для адвокатів країн Європейського співтовариства (1988 р.). Прийняття даного документу дозволило чітко визначити загальні принципи транскордонної діяльності адвокатів, серед яких, зокрема, незалежність, довіра та моральна порядність, збереження професійної таємниці, повага етичних правил інших колегій, несумісність (у контексті професійного суміщення або суміщення окремих видів діяльності), особиста реклама, здійснення діяльності

виключно в інтересах клієнта, обмеження відповідальності по відношенню до клієнта (у відповідності до професійних правил країни, яким підпорядковується адвокат) [48].

Щодо міжнародних стандартів та принципів здійснення професійної діяльності суддів, слід відзначити декілька основних та важливих міжнародних правових актів, прийняття яких стало результатом довготривалої роботи та аналізу досвіду функціонування найкращих моделей правосуддя. Так, згадаємо, наприклад, про такі документи як: Загальна Декларація прав людини, (Генеральна Асамблея ООН, 10.12.1948), Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (Генеральна Асамблея ООН, 16.12.1966), Основні принципи незалежності судових органів, прийняті на VII Конгресі з попередження злочинів і поводження з правопорушниками 26 серпня –6 вересня 1985 р., Європейська Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Рада ЄС, 04.11.1950), Резолюція 2004/32 Комісії ООН з прав людини «Цілісність судової системи» від 19.04.2004, Резолюція 60/159 Генеральної Асамблеї ООН «Права людини при здійсненні правосуддя» від 16.12.2005 та Бангалорські принципи поведінки суддів (Гаага, 26.11.2002), схвалені резолюцією Економічної та Соціальної ради ООН 27.07.2006.

Як вбачається, правові джерела міжнародного рівня складають суттєву та потужну базу для формування уявлення щодо принципових засад юридичної діяльності. Зазначені вище документи є важливим джерелом для формування та реалізації відповідних національних стандартів, вироблення основних шляхів для розвитку національних стратегій розвитку юридичної професії, забезпечення становлення особистості юриста як високоморальної, етичної людини та взірця для розвитку ключових професій як в межах державних, так і недержавних інституцій.

Більш детально ці та інші важливі документи міжнародного рівня, що містять принципи та стандарти діяльності прокурорів, адвокатів, нотаріусів та інших видів юридичної професії, пропонується розглянути у наступному

розділі, присвяченому проблематиці міжнародно-правового регулювання принципів юридичної діяльності.

Наступним блоком джерел пропонується виокремити акти внутрішньої дії, спрямовані на регулювання принципових засад юридичної діяльності.

У першу чергу, відзначимо Конституцію України як акт найвищої юридичної сили, що закріплює найбільш загальні засади функціонування вітчизняної правової системи. Даний акт є правовим фундаментом для побудови національної законодавчої системи та визначає основні правові принципи, які лягли в основу формування та розвитку юридичної діяльності загалом.

Для подальшого аналізу пропонується звернути увагу на відповідні акти галузевого законодавства – галузеві закони, норми яких спрямовані на регулювання діяльності різних видів юридичної діяльності, суддівської, прокурорської, адвокатської та ін.

Так, наприклад, одним із основних документів є Закон України «Про судоустрій та статус суддів», який визначає у якості основних принципів, на підставі яких функціонує уся система правосуддя, такі як верховенство права, справедливість, незалежність, рівність, доступність та ін.

Головним нормативним актом у сфері професійної діяльності прокурорів є Закон України «Про прокуратуру». Даний акт не просто визначає правові засади організації і діяльності прокуратури України та статус прокурорів. У тексті документу чітко визначені й основні принципові засади, на підставі яких реалізують свої професійні функції та завдання представники вітчизняної прокуратури. Так, наприклад, серед таких принципових засад визначені, зокрема, верховенство права та визнання людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності і безпеки найвищою соціальною цінністю, законність, справедливість, неупередженість та об'єктивність, незалежність, політична нейтральність, неухильне дотримання вимог професійної етики та поведінки тощо [112]. Професійне самоврядування нотаріусів функціонує на загальноправових засадах законності, гласності, незалежності, демократичності

тощо. У свою чергу, Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» визначає такі принципові основи організації та функціонування адвокатури як верховенство права, законність та незалежність, конфіденційність, уникнення конфлікту інтересів та ін. [102].

Слід згадати й такі суттєві для нашого дослідження документи як Стандарти діяльності юридичних клінік та Загальне положення про юридичних службу міністерств, іншого органу виконавчої влади, державного підприємства, установи та організації. Обидва акти, нажаль, не отримали статусу законів. Однак, вони містять важливі правила, норми, стандарти та принципи, на підставі яких здійснюють свою професійну діяльність величезна кількість представників юридичної професії. Більше того, перший з цих двох документів являє собою не просто звід правил та принципів діяльності юриста. Він є взірцем та одночасно фундаментом для формування професійних навичок та якостей у найбільш чутливої частини професійних юристів – студентів-правників.

Так, наприклад, Стандарти діяльності юридичних клінік визначають, що професійна діяльність фахівців ґрунтується на принципах верховенства права, законності, об'єктивності, гуманізму, безоплатності надання правової допомоги, конфіденційності, компетентності та добросовісності у виконанні студентами-консультантами своїх обов'язків, уникнення конфлікту інтересів, домінантності інтересів клієнта, повного інформування відвідувачів про правила роботи юридичної клініки, практичної орієнтованості отриманих знань, доступності викладення правового матеріалу, орієнтації на формування конкретних вмінь та навичок [136].

Щодо спеціалістів, які працюють у юридичних службах міністерств та інших органах виконавчої влади, то привертає увагу той факт, що відповідною Постановою Кабінету Міністрів України зовсім не визначено основні принципові засади їх діяльності. Відсутні навіть посилання щодо будь-яких принципів або засад функціонування даних структурних одиниць. Можемо зробити припущення, що законодавець умисно не конкретизував їх, тим самим

залишаючи підстави для звернення до відповідних положень міністерств, у структурі яких функціонують відповідні юридичні служби. Одночасно із цим, така ситуація дозволяє припустити й відсутність належної уваги до даної проблематики, що автоматично нівелює питання важливості та цінності відповідних навичок та якостей спеціалістів, діяльність яких регулюється даним актом.

Зазначене вище дозволяє зробити наступні висновки.

Проведене автором історіографічне дослідження джерел, присвячених проблематиці принципів юридичної діяльності дозволяє констатувати актуальність обраної проблематики. Однак, сам факт наявності великої кількості доктринальних та нормативних джерел, хоча й дозволяють отримати певне уявлення щодо особливостей формування, змісту або сфери реалізації окремих принципових засад, проте не допомагає сформулювати загального уявлення про їх поняття, значення, роль та місце в системі теоретичних правових знань і, тим більше, про їх вплив на формування особистості юриста, рівень якості здійснюваної ним професійної діяльності.

Принципи юридичної діяльності є фундаментальною основою, яка не просто формалізується у текстах правових актів, а виступає у якості правового орієнтиру та, власне, критерію для представників юридичної професії, правових, моральних та етичних стандартів, відповідно до яких розвивається та реалізується особистість юриста. Історіографічний аналіз представлених у даному дослідженні джерел дає можливість скласти загальне уявлення про сукупність наукових знань, а також дозволяє зробити висновки щодо стану розробленості проблематики та запропонувати класифікацію основних принципових засад. Такий підхід допоможе більш глибоко зрозуміти загальне призначення та функції принципів юридичної діяльності, особливості її правового регулювання на різних рівнях (міжнародному та національному), а також сфокусувати увагу на питаннях, відповіді на які й досі не знайдені або втратили актуальність у зв'язку із змінами, що відбуваються у сучасному державно-правову житті суспільства.

Так, наприклад, угруповання доктринальних джерел за видом юридичної діяльності уможливило виокремлення джерел, присвячених дослідженню принципової основи різних видів юридичної діяльності, зокрема, прокурорської, адвокатської, суддівської, нотаріальної тощо. Застосування предметного критерію дозволило виділити дві основних групи джерел. До першої з них пропонується віднести комплексні дослідження, автори яких присвятили наукову увагу одразу декільком принципам в межах того чи іншого виду юридичної професії (наприклад, особливості реалізації принципів законності, справедливості та незалежності у діяльності професійного судді). До другої групи можна віднести цільові дослідження. Тобто дослідження, присвячені одному чи двом принципам, які вивчаються у контексті аналізу різних видів юридичної діяльності (наприклад, принцип незалежності в контексті професійної діяльності суддів та прокурорів, або нотаріусів та адвокатів). Також, застосування предметного критерію дозволяє виокремити роботи з проблематики професійних принципів та, відповідно, морально-етичних (особистісних) якостей правника. Також можна виділити дослідження, присвячені вивченню міжнародних принципів у сфері юридичної діяльності, їх впливу та взаємозв'язку із відповідними національними стандартами відповідні компаративні дослідження, покликані здійснити порівняння зарубіжних та міжнародних стандартів юридичної професії з існуючою вітчизняною юридичною практикою, виявити спільне та відмінне у формуванні, розвитку та рівні їх реалізації тощо.

Загальний огляд та характеристика нормативно-правових джерел з означеної проблематики уможливили виокремлення двох основних груп: акти зовнішньої дії (або міжнародні акти) та акти внутрішньої дії (національні акти). Останні умовно можна розділити за юридичною силою на нормативно-правові та корпоративні акти.

1.2. Методологія теоретико-правового дослідження принципів професійної діяльності юристів

Згідно з міркуваннями С.Д. Гусарєва тенденції гуманізації, демократизації, які спостерігаються в розвитку правової доктрини України, зумовили необхідність переосмислення не лише понять власне держави та права, а й усіх форм їх прояву, сфер і рівнів існування [33, с. 28]. Ця теза, безумовно, актуалізує й проблематику методології дослідження юридичної діяльності.

Як зазначає О.Л. Бигич, до структури методів, що використовуються в теоретичних правових дослідженнях, входять загальні методи пізнання (порівняння, аналізу, синтезу, абстрагування, узагальнення, моделювання тощо, які використовуються не тільки в науковому, але й у практичному, повсякденному та інших видах пізнання), філософські методи (створені й розроблені в певних філософських системах наукових знань – феноменологічний, діалектичний, герменевтичний, аксіологічний тощо) [13, с. 448], загальнонаукові методи (застосовуються всіма науками й призначені для використання відносно різноманітних предметів дослідження – системний, структурний, функціональний, синергетичний тощо) [12, с. 3–4], конкретно-наукові методи (застосовуються окремими групами наук для дослідження певних предметів та їхніх властивостей – статистичні, математичні, конкретно-соціологічні, психологічні тощо) [149; 150; 151] та спеціальні методи наукового пізнання (притаманні окремим наукам або дослідженням).

Особливості розвитку вітчизняної юридичної науки обумовили необхідність перегляду та актуалізації основних методологічних підходів, що використовуються у процесі дослідження різних державно-правових явищ. Це не тільки сприятиме удосконаленню існуючої теоретико-методологічної бази, але й враховувало б сучасні виклики та потреби суспільства, забезпечувало б синергію різних типів праворозуміння. Так, на думку В.І. Леушина і

В.Д. Перевалова, «праворозуміння – це наукова категорія, яка відображає процес і результат цілеспрямованої діяльності людини, який включає в себе пізнання права, його прийняття (оцінку) і ставлення до нього як до цілісного соціального явища» [73].

У свою чергу, П.А. Оль наголошує, що тип праворозуміння – це узагальнена ідеологізована модель правового феномену, що відображає спільні істотні ознаки певної множини конкретних правових уявлень і понять, які в свою чергу відповідають такої ідеологізованої моделі як зразку [89, с. 51].

У сучасній науковій літературі [85] існує точка зору, відповідно до якої методологія науки, методологія юриспруденції й методологія окремих юридичних наук співвідносяться як загальне, особливе й одиничне.

На думку Рабіновича П. М., кожен напрям юридичного дослідження трансформує загальнонаукові методи, поняття й системи знань згідно з властивостями домінуючих методів і природою свого предмета [119, с. 20].

Слушно зауважити, що якщо предмет наукового дослідження дозволяє знайти відповідь на поставлені наукові запитання, то для того, щоб зрозуміти як, за допомогою чого та яким чином можливо здійснити це дослідження необхідно звернутися до методу наукового пізнання. Так, Сирих В.М., аналізуючи логічні підстави загальної теорії права відзначає наступне. Метод (як основний структурний елемент методології) має відображати особливості та специфіку пізнавального процесу в тій чи іншій сфері наукових досліджень, орієнтувати науковця на ефективні шляхи дослідницької діяльності: як його потрібно здійснювати, як і в якій послідовності потрібно реалізувати наукові процедури, які сторони досліджуваного предмету потрібно вивчати, а від яких можна абстрагуватися, як найефективніше застосувати понятійний апарат, визначаючи тим самим найдоцільніші шляхи досягнення об'єктивної істини [144, с. 374–375].

Ця теза знаходить підтвердження і у інших авторів, які обґрунтовують думку, що особливості предмета та об'єкта дослідження обумовлюють обрання того чи іншого методологічного інструментарію, оскільки саме предмет

дослідження, на думку науковців, «веде» за собою й дослідницький метод, визначає межі його застосовуваності і прийнятності [176, с. 619]. А отже, доходимо висновку, що повноцінна характеристика будь-якого предмета або явища можлива за умови застосування кількох методів наукового пізнання, обраних на підставі визначення мети та завдання відповідного наукового дослідження. Так, наприклад, поширеним у сучасних теоретичних розробках є поєднання історичного та порівняльно-правового методів, за допомогою яких автори проводять відповідний науковий аналіз становлення та розвитку певних видів юридичної професії, визначають їх періодизацію, виявляють спільні та відмінні риси у правових засадах діяльності вітчизняних та зарубіжних юристів. Доповнення методологічної бази методом прогнозування ще більше розширює можливості наукових пошуків та дозволяє спрогнозувати подальші перспективи розвитку та удосконалення юридичної професії.

Проблематика методології юридичної діяльності була в колі наукової уваги таких вітчизняних знавців права як В.Д. Бабкін, С.Д. Гусарєв, М.І. Козюбра, В.М. Кудрявцева, Н.М. Оніщенко, О.Ф. Скакун, О.Д. Тихомиров та ін. Найбільш фундаментальною роботою, на нашу думку, є дисертаційне дослідження С.Д. Гусарєва, присвячене методологічним та теоретичним аспектам юридичної діяльності. на основі аналізу методології досліджень юридичної діяльності, автору вдалося розкрити сутність окремих методів, методологічних підходів, а також порядок та умови їх використання. Так, С.Д. Гусарєв доводить, що сучасна методологічна база досліджень проблематики юридичної діяльності ґрунтується на основних положеннях сучасного праворозуміння, поєднання та взаємодоповнення юридичного позитивізму, соціологізму, інтегративної юриспруденції, а також ідеях верховенства права, визнання прав та свобод людини як найвищої соціальної цінності, розмежування права та закону, пріоритету закону щодо підзаконного акта, взаємної відповідальності держави та особи [36, с. 3].

Дійсно, юридична діяльність являє собою складне системне і одночасно різнопланове юридичне явище, розвиток якого обумовлюється, перш за все,

тими процесами, які відбуваються у сфері життєдіяльності суспільства, а отже й у відповідній сфері юридичної науки. Вибір методологічного підходу для пізнання того чи іншого явища є визначальним. Науковий метод, що обирається автором, має відповідати об'єкту дослідження, його меті та завданням. Принципово важливим є розуміння того, що обрання лише одного наукового метода не дозволить вирішити поставлені пізнавальні завдання. Будь-який із обраних методів сам по собі не може стати універсальним ключем, використання якого дозволить знайти відповіді на поставлені запитання. Сучасна наука свідчить про необхідність використання саме сукупності наукових підходів, які разом дозволяють сформувати гармонічну наукову стратегію пізнавальної діяльності. Це пояснюється тим, що у процесі еволюції розуміння юридичної діяльності формувалося поступово та постійно ускладнювалося. Змінювалося й якісна характеристика способів, засобів та методів її реалізації. Поступово диференціювалися й основні види юридичної професії, поява яких також обумовлювалася потребами суспільства, розвитком державно-суспільних відносин. Таким чином, пізнання даного явища також потребувало адаптації.

Сучасний погляд на будь-яке явище правової дійсності характеризується плюралізмом наукових підходів і дозволяє створити відповідну різнопланову, структурну наукову модель, здатну розширити наукове уявлення та знайти відповіді на ряд запитань, зокрема, щодо його кількісних та якісних характеристик. Можемо погодитися із зауваженнями О.Б. Ганьби, який логічно пов'язує складнощі сучасних наукових досліджень та становлення їх новітньої методологічної основи з урахуванням світових здобутків із перехідним періодом розбудови української державності, який характеризується певною нестабільністю, суперечностями, здійсненням одночасно багатьох реформ, докорінною зміною (не завжди вдалою і прогресивною) основ державно-правового життя, що негативно впливає на еволюцію методології наукового пізнання [26, с. 44].

Одночасно з цим, згадаємо й позицію В.М. Сирих. Досліджуючи логічні підстави загальної теорії права, автор відзначив, що метод (як основний структурний елемент методології) має відображати особливості та специфіку пізнавального процесу в тій чи іншій сфері наукових досліджень, орієнтувати науковця на ефективні шляхи дослідницької діяльності: як його потрібно здійснювати, як і в якій послідовності потрібно реалізувати наукові процедури, які сторони досліджуваного предмету потрібно вивчати, а від яких можна абстрагуватися, як найефективніше застосувати понятійний апарат, визначаючи тим самим найдоцільніші шляхи досягнення об'єктивної істини [144, с. 374–375].

Методологія юридичної науки передбачає використання таких основних складових як загальнонаукові та спеціально-наукові методи. Існують різні погляди на структуру методології наукових досліджень, однак їх вивчення не входить до предмета нашого дослідження. Однак, зупинимось більш детально на методах, які, на нашу думку, у поєднанні дозволяють досягти поставленої наукової мети.

Так, наприклад, на нашу думку, обґрунтованим для проведення даного дисертаційного дослідження використання такого спеціального наукового методу як статистичний. Це пояснюється тим, що саме аналіз специфічної цифрової інформації та статистичних даних дозволяє отримати уявлення щодо загальної ефективності та рівня реалізації основних правових засад в межах різних видів юридичної професії (мова йде про результати опитувань та статистики судових рішень тощо, представлених у даній роботі). У свою чергу, аналіз таких результатів значно сприяє побудові наукових висновків щодо основних перспектив розвитку професії.

Ефективність юридичної професії можна оцінювати шляхом аналізу різних показників. Одним із найважливіших можна вважати саме статистичний показник. Зокрема, він дозволяє отримати чітке уявлення про кількість вирішених судових справ або заяв, які надійшли до відома юриста, нотаріуса тощо. В залежності від виграних судових справ, статистичний метод допомагає

зробити висновки і про ефективність роботи та компетенцію адвоката. Використання кількісних показників дозволяє визначити найбільш актуальні проблеми населення шляхом аналізу поданих звернень громадян та ін.

Так, наприклад, досліджуючи правову природу, суть і зміст принципу незалежності та недоторканості суддів в межах кримінального процесу України та Азербайджану, С.С. Аскеров використав статистичний підхід для аналізу результатів анкетування 82 суддів місцевих судів і суддів Верховного Суду України та 57 суддів районних судів і суддів Верховного Суду Азербайджану.

Вагомою складовою емпіричної бази нашого дослідження також є статистичні дані. Зокрема, статистика, представлена Міністерством юстиції України щодо перевірки діяльності нотаріусів та державних реєстраторів [135]. Її аналіз допоміг зробити ряд висновків про рівень фахової компетентності працівників сфери нотаріату. Використання статистичного підходу уможливило формулювання основних узагальнень щодо особливостей реалізації принципу незалежності у діяльності вітчизняних прокурорів, слідчих суддів, керівників слідчих Національної поліції та адвокатів та ін.[143].

Таким чином, статистичний метод є цінною складовою методологічної бази, обраної автором для аналізу та узагальнення окремих фактичних даних, що, загалом, дозволило розширити існуючі наукові уявлення щодо особливостей формування та реалізації принципових засад юридичної діяльності як на міжнародному, так і національному рівні.

Як слушно підкреслила Г.Ю. Лук'янова, методологія юриспруденції це результат дискурсу, в межах якого здійснюється процес взаємодії різноманітних когнітивних стратегій осягнення права, визначаються фундаментальні методологічні засади його пізнання. Вона є єдністю трьох взаємозалежних частин – докринально-ідеологічної, стратегічної та інструментальної. Першу з цих частин можна розглядати як парадигму дослідницького бачення права, тобто тип праворозуміння. Друга представляє собою царину підходів, що зумовлюють загальну спрямованість дослідження права, вибір стратегії його осягнення. Третя частина є системою когнітивних

практик, своєрідним набором методологічних інструментів у виробництві знань про право [79, с. 41].

У цьому контексті представляє інтерес метод прогнозування, застосування якого дозволяє отримати загальне уявлення щодо перспектив розвитку принципів засад юридичної практичної діяльності. Як зазначає С.Д. Гусарев, прогностичність наукових юридичних досліджень, як їх особлива ознака, дозволяє не тільки пояснити і описати сформований порядок речей, а й виявити імовірні варіанти подальшого розвитку подій, здійснити їх, оцінку, сформулювати оптимальні управлінські рішення, у зв'язку із чим прогнозування є обов'язковою складовою у переліку пізнавальних завдань досліджень дисертаційного рівня. Причому такий прогноз не повинен мати тільки короткочасний, «тактичний» характер, а бути розрахованим на довгострокову перспективу, відбивати «стратегію» і альтернативність правового розвитку [32, с. 358]. А отже, формулювання основних теоретичних положень щодо перспектив розвитку та удосконалення принципів засад юридичної професії стало можливим саме завдяки використанню прогностичного методу.

Так, наприклад, у дисертаційному дослідженні В.М. Черниша, прогностичний метод використано у процесі дослідження проблематики перспектив входження вітчизняної системи нотаріату до Міжнародної спілки латинського нотаріату і закріплення на законодавчому рівні основних принципів латинського нотаріату [163, с. 13]. О. Кононенко також включив до методології наукового дослідження метод прогнозування, вивчаючи особливості правосвідомості судді і перспективи впровадження міжнародних норм у сфері прав людини в практику судового захисту [61, с. 50]. Перспективи розвитку та удосконалення юридичної діяльності також неможливо вивчати, залишаючи даний підхід поза межами наукової методологічної бази. Таким чином, використання прогностичного методу є обґрунтованим і широко використовується науковцями у вивченні різноманітних наукових проблем та

явищ у контексті перспективи та моделювання можливих шляхів їх подальшого розвитку, реалізації тощо.

Даній проблематиці присвячено й підрозділ 3.2 даного дисертаційного дослідження. У поєднанні зі статистичним та інтерпретаційним методами, метод прогнозування уможливив формулювання ряду висновків щодо можливих напрямів розвитку вітчизняного законодавства та його гармонізації з європейськими правовими нормами у сфері професійної юридичної діяльності, визначити основні фактори у процесі її розвитку та окреслити нагальні питання, які очікують свого вирішення.

Ведучи мову про поняття принципової основи юридичної діяльності, не можна оминати увагою такий важливий аспект як її ціннісні характеристики. Фактично, самі принципи є уособленням тих визнаних суспільних цінностей, які формувалися протягом розвитку права та, зокрема, юридичної професії. Саме поняття цінності означає здатність предмета або явища бути корисним, приносити добро чи використовуватись для блага. Таким чином, аксіологічний (ціннісний) метод дослідження принципів юридичної професії дозволив зробити ряд висновків та узагальнень щодо того, яким чином вони можуть бути корисні для суспільства, держави та, зокрема, юридичної практики. Також вдалося дійти висновку, що самі принципи можуть виступати у якості соціального регулятора і є уособленням таких загальновизнаних цінностей як свобода, справедливість, незалежність, рівність тощо.

Так, наприклад, поняття справедливості не має чітко окреслених меж щодо його розуміння або характеристики. Однак само по собі воно використовується саме як ціннісна та філософська конструкція. За допомогою використання даної категорії уявляється можливим охарактеризувати рівень соціального, культурного та політичного розвитку суспільства.

У контексті нашого дослідження ціннісний (аксіологічний) підхід дозволить поглянути на принципи юридичної діяльності не тільки як на основні ціннісні орієнтири для формування та реалізації цієї професії, але й як на стандарти та вимоги до особистості правника, його етичних, моральних та

професійних якостей. А отже, допоможе обґрунтувати тезу про те, що принципи юридичної професії, як і принципи права, є фундаментальними, базовими цінностями як правової, так і соціальної та загальнодержавної сфери розвитку суспільства. Визнання цінності означених принципів значно сприятиме удосконаленню юридичної професії, кореляції поведінки громадян у процесі вирішення юридично значущих питань, а отже й поваги до професії юриста.

Логіко-семантичний метод є незамінним при проведенні узагальнень, систематизації та розширення уявлення щодо понятійного апарату в межах даного наукового дослідження. Деякі автори відзначають, що образ, який лежить в основі значення або вживання слова, може бути встановлений тільки на тлі тієї матеріальної і духовної культури, в контексті якої воно виникло [55, с. 9].

Вагомий вклад у розвиток понятійного апарату з проблематики юридичної діяльності внесли, зокрема, такі вітчизняні науковці як С.Д. Гусарев, О.Д. Тихомиров та ін. Так, наприклад, С.Д. Гусареву на дисертаційному рівні вдалося не тільки розглянути та систематизувати існуючі наукові погляди щодо розуміння юридичної діяльності, але й запропонувати нове, авторське визначення таких понять як юридична практична діяльність та принципи юридичної практичної діяльності [32, с. 359–360].

Для дослідження специфіки реалізації принципових засад юридичної практичної діяльності вбачається необхідним визначення понятійно-категоріального апарату, зокрема, таких понять як «юрист», «юридична діяльність», «юридична професія», «юридична етика», «професійні принципи», «компетенція», «відповідальність» та ін. Використання означеного методу сприятиме встановленню правової природи найважливіших понять у сфері юридичної діяльності, а отже, й розумінню сутності досліджуваної правової категорії, визначенню її основних властивостей.

На думку С.В. Васильєва, формально-юридичний метод дає змогу деталізувати, структурувати, а також здійснити групування правових

феноменів, проаналізувати зовнішні та внутрішні форми. Завдяки цьому способу здійснюється дослідження джерел права, формальної визначеності права як його найважливішої властивості; дослідження внутрішнього змісту правових норм і права в цілому, правил юридичної техніки; методів систематизації нормативного матеріалу тощо [22, с. 126]. Таким чином, використання даного методу безпосередньо пов'язане з вивченням нормативно-правових джерел, зокрема, в контексті правових засад практичної юридичної діяльності. Їх аналіз дозволить виявити специфіку відповідних правових норм, на підставі яких здійснюється реалізація різних видів юридичної професії.

Доцільно зазначити, що аналіз джерел нормативно-правового характеру (нормативних актів) є важливою складовою багатьох наукових пошуків. Це один із традиційних методологічних підходів, використання якого дозволяє вивчати та тлумачити тексти юридичних актів, вибудовуючи логічні конструкції та вивчаючи правові явища або поняття у «чистому» вигляді. Цей метод є особливо цінним у процесі пізнавальної діяльності, оскільки дозволяє автору не просто проаналізувати обрані нормативні джерела, але й у поєднанні з мовними правилами та законами логіки зробити опис явища, сформулювати визначення обраного поняття, зробити класифікацію та систематизацію його характеристик або структурних елементів тощо.

Одним із яскравих прикладів використання даного наукового методу можна вважати дисертаційне дослідження О.С. Гусаревої, присвячене дослідженню юстиції в правових системах країн світу та Україні. За допомогою аналізу значної кількості нормативних актів міжнародного і національного рівня, автору вдалося систематизувати та класифікувати основні властивості та характеристики юстиційних систем. У цьому контексті також було виявлено специфіку практичної діяльності представників окремих напрямів юстиції, а також сформулювати авторське визначення самого поняття юстиції [33, с. 2–3].

У свою чергу, використання формально-юридичного методу забезпечило логічну послідовність та злагодженість викладених наукових позицій у роботі Л.М. Гуртієвої. Етичні основи слідчого, його моральні цінності, принципи та

норми, які у сукупності з нормами кримінально-процесуального права регулюють діяльність посадових осіб, все це стало ключовою проблематикою, досліджуваною на дисертаційному рівні [31, с. 4].

Отже, щодо формально-юридичного методу, то його застосування дозволить висвітлити ключові характеристики основних видів юридичної професії. Зокрема, в результаті аналізу змісту значної кількості правових актів, використаних у процесі проведення даного дослідження, вдалося розширити загальне уявлення як щодо самого поняття принципової основи, так і щодо його змістовного наповнення в контексті окремих видів професійної юридичної діяльності (адвокатської, судової, нотаріальної та ін.)

Вирішення обраного автором наукового завдання було б неможливим без вивчення відповідних доктринальних джерел з відповідної тематики. У цьому сенсі є обґрунтованим використання методу герменевтики як основного наукового методу тлумачення та інтерпретації юридичних текстів. Даний підхід широко використовується в аналітичній юриспруденції у якості одного з видів пізнання. Сучасні учені також визначають тлумачення права як необхідний елемент правореалізаційного процесу, складну і багатогранну діяльність різних суб'єктів, направлену, на пізнання і роз'яснення правових норм, правозастосовних актів, договорів [90, с. 5].

П.М. Рабінович з цього приводу відзначив, що у правовій герменевтиці в даний час вироблені такі поняття, положення, методики, процедури, використання яких дозволяє вивести науково-прикладну розробку тлумачення юридичних норм на якісно новий рівень [117, с. 68]. Дійсно, даний підхід широко використовується у роботі сучасних науковців, зокрема, серед представників аналітичної сфери права. Зазначимо, що, загалом, проблематика юридичної техніки тлумачення стала провідною темою у дослідженнях таких зарубіжних та вітчизняних фахівців як Х. Гадамер, Т.В. Кашаніна, А.А. Мережко, В. Обухов, І.О. Онищук, І.Д. Шутак та ін. Тлумачення є одним із основних видів пізнання, а використання цього методу дає можливість відтворити дійсну картину об'єктивної реальності. Крім того, багато хто з

науковців визнають тлумачення права як необхідний елемент правореалізаційного процесу, складну і багатогранну діяльність різних суб'єктів, направлену, на пізнання і роз'яснення правових норм, правозастосовних актів, договорів [90, с. 5].

У даному дисертаційному дослідженні використання герменевтичного методу обумовлюється необхідністю проведення наукового аналізу значної кількості правових норм, а також відповідних доктринальних джерел, вивчення змісту яких сприятиме розширенню наукового уявлення щодо проблематики принципових засад юридичної діяльності. Крім того, використання текстів нормативно-правових та доктринальних джерел у сукупності уможливили отримання змістовної характеристики поняття принципів практичної юридичної діяльності. А значна кількість правових документів національного та міжнародного рівня дозволили висвітлити основні вимоги до представників того чи іншого виду професії, визначити основні стандарти та правові засади юридичної діяльності.

Ведучи мову про юридичну діяльність як явище правової дійсності, як складну наукову категорію, не можливо очевидним стає необхідність вивчення даного явища саме через призму функціонального підходу, оскільки діяльність юриста здійснюється саме шляхом реалізації його основних завдань та функцій.

У термінологічному контексті необхідно відзначити історичне еволюціонування розуміння таких основних термінів як функція держави та права, функція державного органу та функція адвокатури, прокуратури, нотаріату тощо. Аналіз функціонального призначення кожного з напрямів юридичної професії дає можливість прослідкувати етапи її розвитку, розширення, та, відповідно, зміни соціальних потреб суспільства. Науковість функціонального методу полягає в тому, що він дає змогу досліднику орієнтуватися у фактичному матеріалі, аналізувати, синтезувати його, науково збагачувати [80, с. 74].

Функціональний підхід було включено до методологічної бази, зокрема, В.М. Черниша, що допомогло автору дослідити проблематику функціонування

органів нотаріату [162]. С.Г. Штогун визначив правові проблеми організації та функціонування місцевих загальних судів в Україні [171]. У свою чергу, дисертація Н.М. Бакаянної «Функціональні та організаційні основи адвокатури України» стала одним із перших комплексних досліджень функціональних засад діяльності вітчизняної адвокатури [9]. Отже, як вбачаємо, даний науковий метод широко використовується авторами в межах наукових досліджень сучасної проблематики вітчизняної правової науки.

Безумовно, обрану автором тему дисертаційного дослідження неможливо було б розкрити без використання комплексу наукових методів пізнання, але саме функціональний метод можна вважати провідним у вивченні проблематики юридичної діяльності, місця та ролі юриста у правовій системі сучасності. І саме з'ясування функціональних аспектів різних напрямів юридичної професії робить це дослідження більш динамічним та змістовним. Доречність використання даного методу обумовлюється, зокрема, інтенсифікацією розвитку юридичних професій в Україні, новим реформаційним етапом державно-правового розвитку та гострою необхідністю підвищення ролі та значення юриста у державно-правових процесах.

Поєднання функціонального та порівняльного методу дозволило автору більш ґрунтовно підійти до формулювання висновків щодо специфіки реалізації принципів засад юридичної діяльності як на міждержавному рівні, так і на рівні національної правової системи.

Загалом, порівняльний метод дозволяє співставити конкретні юридичні поняття з метою виявлення в них подібного та відмінного, загальних та специфічних рис або закономірностей розвитку, тощо. Результати такого аналізу, у свою чергу, є важливим підґрунтям для побудови конкретних пропозицій щодо виокремлення та запозичення позитивного досвіду, виявлення генетичних зв'язків або закономірностей розвитку тощо.

Так, наприклад, порівняльно-правовий метод став одним з ключових у дослідженнях С.С. Аскерова. Порівняльний підхід уможливив проведення автором ґрунтовного аналізу правової природи, сутності і змісту принципу

незалежності та недоторканості суддів в межах кримінального процесу України та Азербайджану [7, с. 127]. Т.Б. Вільчик, за допомогою даного наукового методу здійснила порівняльно-правовий аналіз законодавства країн Європейського Союзу та України, на підставі якого сформулювала ряд важливих висновків та пропозицій, присвячених дослідженню адвокатури як інституту реалізації права на правову допомогу [25, с. 17]. Крім того, порівняльно-правові дослідження є предметом наукової уваги таких авторів як А.В. Коршенко, І.Є. Марочкін, О.В. Святоцька, О.В. Тюріна, В.І. Чечерський, О.Л. Чорнобай та інші. Усі вони різною мірою допомагають розширити наукові уявлення щодо поняття юридичної діяльності, особливостей її формування та реалізації її принципів, а отже й зробити висновки щодо перспектив вітчизняної юридичної професії в цілому. О.В.Мінченко досліджує особливості здійснення юридичної діяльності в країнах германського права.

У межах даного наукового дослідження метод порівняння дозволив охарактеризувати найбільш перспективні та затребувані у суспільстві види юридичних професій, зацентрувати увагу на позитивному та негативному досвіді їх реалізації у різних країнах, визначити відповідні перспективи розвитку вітчизняної сфери юридичної діяльності. Так, наприклад, саме метод порівняння дозволив визначити принципи, що стали квінтесенцією діалогу світової професійної спільноти та отримали форму юридичних актів у вигляді кодексів, зводів правил, керівних принципів або стандартів професії та були визнані у більшості сучасних правових держав світу. Порівняння принципових засад вітчизняних юридичних професій дозволило зробити висновки про загальне та відмінне у їх формулюванні та змістовному наповненні. Зокрема, аналіз відповідних правових норм вітчизняного законодавства дозволив визначити спільні засади, які є характерними для усіх видів юридичної професії. Серед них, зокрема, такі як законність, справедливість, верховенство права та незалежність.

Зазначені вище наукові методи не є вичерпними і не заперечують можливість використання інших наукових підходів у процесі пізнання

принципової основи юридичної практичної діяльності. Використання означених методів у якості основних пояснюється, перш за все, потребами дослідження, а також специфікою самого предмету дослідження та суміжних із ним правових явищ. Як зазначають автори навчального посібника, присвяченого актуальним проблемам теорії держави та права, зазвичай, застосування різноманітних методів має комплексний характер, що пояснюється перебуванням їх у постійному органічному зв'язку і функціонуванням як складових елементів єдиного пізнавального процесу [4, с. 45]. Також необхідно брати до уваги, що наукова методологія пізнання постійно розвивається, удосконалюється та адаптується до сучасних способів і технологій, що використовуються у державно-правових процесах. Національний науковий потенціал поглиблюється, посилюються його зв'язки із науковим потенціалом інших країн, що значно пришвидшує різноманітні процеси, якими супроводжується розвиток вітчизняної науки. Тому, можемо свідчити про відсутність єдиної загальноприйнятої системи наукових підходів до вивчення того чи іншого явища правової дійсності. А це, у свою чергу, актуалізує необхідність індивідуального, ситуативного підходу до наукових досліджень.

Специфіка предмету і мети обраного автором дисертаційного дослідження дозволяє обрати ряд методологічних підходів, які у поєднанні уможливають не тільки вивчення означеної проблематики, але й формулювання відповідних висновків та пропозицій, реалізація яких, на наше переконання, позитивно вплине на розвиток вітчизняної правової науки та юридичної практики. Так, в основу методики даного дослідження було покладено такі підходи як аксіологічний, прогностичний, формально-юридичний, герменевтичний, порівняльний, функціональний та інші. Їх поєднання дозволило врахувати специфічні властивості юридичної діяльності як складного правового явища, здійснити поглиблену характеристику його принципової основи та, загалом, значно розширити та доповнити сучасну систему знань про юридичну діяльність в цілому. Передбачається, що

запропоновані автором наукові висновки та пропозиції ляжуть в основу подальших наукових досліджень, актуалізуючи дану проблематику та надихаючи представників сучасного правознавства як на наступні наукові пошуки, так і на подальші кроки щодо удосконалення практичної площини сфери права.

Висновки до розділу 1

1. Фрагментарність, непослідовність та несформованість цілісного уявлення про стан загальнотеоретичної розробленості проблематики професійної діяльності юристів є однією з вирішальних передумов узагальнення та систематизації джерельної бази з питань принципів такої діяльності, зокрема у контексті їх становлення та розвитку, класифікації та функціонального призначення. Наявні наукові дослідження юридичної діяльності присвячено загальнотеоретичним питанням, а також суміжним видам професійної діяльності юристів.

Узагальнено та систематизовано науково-джерельну базу дослідження з проблематики принципів професійної діяльності юристів, унаслідок чого здійснено розподіл усіх джерел за видом юридичної діяльності та предметним критерієм. Використані в роботі доктринальні джерела класифіковано на три групи дослідження: а) професійних принципів; б) морально-етичних засад й особистісних якостях правника; в) порівняльно-правових дослідженнях.

2. У процесі проведення історіографічного аналізу джерельної бази окрему увагу приділено вивченню нормативно-правових актів, які є формалізованим виразом основних принципових засад різних видів юридичної діяльності. Осмислення обраної проблематики підтверджує пізнавальну цінність таких актів, оскільки сприяє формуванню більш глибокого уявлення щодо поняття, структури та змістовного наповнення принципової основи

практичної юридичної діяльності. Зокрема, особливе значення мають правові документи національного, європейського та міжнародного рівня, у тексті яких містяться основні норми, правила, стандарти щодо організації та здійснення професійної діяльності юристів.

3. Методологічну основу дисертаційного дослідження становить система методів наукового пізнання, як-от: герменевтичний, історичний, структурний, функціональний, порівняльно-правовий, системний, догматичний (формально-логічний), класифікації, прогностичний, конкретно-соціологічний. Для досягнення наукової об'єктивності отриманих результатів застосування цих методів було комплексним. Вибір методології безпосередньо пов'язаний з предметом дисертаційного дослідження. Обрана система методів спрямована на пізнання сутності професійної діяльності юристів, її структурної характеристики та функціональних напрямів впливу, а також на аналіз сучасного стану формування та реалізації принципів професійної діяльності юристів в Україні й визначення шляхів її нормативно-правового удосконалення тощо.

РОЗДІЛ 2.

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЮРИСТІВ

2.1. Поняття, види та класифікація принципів професійної діяльності юристів

Ведучи мову про сферу юридичної діяльності, пріоритетну увагу слід віддати першооснові – її принципам, тобто тим засадам, які формують собою основу будь-якої процедури не залежно від сфери її реалізації. А отже, й напрями дослідження та розуміння юридичної діяльності як мінливого явища слід визначати саме через принципи як демократичні, гуманістичні та справедливі засади її реалізації. З цієї точки зору важливим є погляд на дану проблематику з точки зору загальноправових цінностей, що являють собою ідеал та, одночасно, мету розвитку української державності, виступають пріоритетними у розвитку різних сфер суспільного життя.

Відзначимо, що в силу відсутності фокусу наукової уваги на проблематиці юридичної практичної діяльності як складного правового явища, загальна теорія права до цього часу не має відповідних змістовних досліджень. Це, у свою чергу, не дозволяє отримати у повному обсязі відповіді на питання, пов'язані з процесами перетворення державно-правової сфери, зокрема, щодо реформування системи судочинства, правоохоронних, судових органів, а також нотаріату, адвокатури та ін. Безперечно, зазначені зміни ґрунтуються на глобальних нормативно-правових перетвореннях, сформованих під впливом європейських та міжнародних прикладів. А отже, втрачаються унікальні риси національного шляху розвитку правової системи.

Будь-яка процедура у будь-якій сфері діяльності має відповідати певним узагальненим ідеалам, зокрема, таким як гуманізм, справедливість, повага до особистості людини, рівність тощо. Визнання змістовності будь-якої

процедури, її відповідність принципам правової держава та права загалом є необхідною умовою здійснення правової реформи, яка проголошується державою. Ще понад 40 років тому автори «Юридичної процесуальної форми» вдало підкреслювали, що процесуальна форма набуває саме принципове, а не зовнішнє формальне значення, вона забезпечує послідовний демократизм [174, с. 86]. Такий узагальнений підхід повинен змістовно наповнити розуміння юридичної діяльності, сприяти новому поштовху до її подальших наукових досліджень саме у такому правовому вимірі. Безумовно, такий підхід на даному етапі державотворення позитивно відзначиться безпосередньо й на сферах правотворчої та правозастосовної практики.

Справедливість, демократизм, гуманізм, рівність, повага до прав та свобод людини та ін., традиційно виступають елементами системи принципів права. Однак, питання принципів юридичної діяльності залишається на задвірках наукової уваги і майже не зустрічається у якості самостійного та узагальненого предмету наукових пошуків, присвячених вивченню її особливостей, співвідношенню з принципами юридичного процесу або загальноправовими принципами тощо.

Разом із цим, проблематика принципів юридичної діяльності залишається в межах наукової уваги і вивчається вітчизняними представниками галузевих правових досліджень, результати яких можна знайти у відповідних наукових джерелах зокрема, в роботах Ю.А. Ведернікова, С.Д. Гусарева, О.Е. Жалінського, В.В. Молдована, Н.М. Оніщенко, О.В. Петришина, С.П. Погребняка, О.Ф. Скакун, С.С. Сливки, О.Д. Тихомирова, В.З. Ухача, Г.О. Христової та ін., які у своїх розвідках зверталися до різних сторін реалізації права у сфері юридичної діяльності, в тому числі, що здійснюється представниками системи правоохоронних органів країни. Привертає увагу той факт, що науковці торкаються даного питання в межах деонтологічної юридичної науки та, в основному, розглядають його у контексті дослідження особливостей окремих видів юридичної діяльності, серед яких превалюють адвокатська, суддівська та прокурорська. Це пов'язується, перш за все, із

відповідною диференціацією нормативних актів, представлених у вітчизняному та зарубіжному законодавстві.

Такий підхід вважається традиційним для вітчизняної юридичної науки. Однак, у світлі останніх євроінтеграційних прагнень та зміни політичного вектору України, актуалізується проблематика удосконалення та адаптації існуючих норм та положень щодо визначення та узагальнення засад юридичної діяльності, приведення основних її правил та принципів до визнаних європейських та світових стандартів.

Сучасна правова наука містить значні розбіжності не тільки в контексті визначення принципової основи юридичної діяльності, але навіть у поглядах вчених на поняття та зміст понять принципів права та системи принципів права. Науковці висловлюють суперечливі пропозиції щодо виокремлення, формулювання та подальшого законодавчого оформлення того чи іншого принципу права. Ще більше непорозуміння викликає така ситуація у працівників практичної сфери права. Тому, логічно припустити, що формулювання та юридичне закріплення основних принципів права дозволить отримати більш-менш їх стабільну, цілісну та структуровану систему. А отже, полегшити та прискорити процес їх використання, що позитивно вплине на ефективність практичної юридичної діяльності в цілому.

Примітно, що серед досліджуваних авторами принципів постійно зустрічаються такі як законність, рівність перед законом і судом, незалежність, справедливість та ін., які не є суто галузевими, однак становлять ідеологічну основу юридичної діяльності в цілому. Лише в деяких галузевих наукових працях можна знайти спеціально відокремлений підрозділ, присвячений принципам окремих видів діяльності, особливостям їх реалізації у тій чи іншій сфері права (зокрема, щодо діяльності органів прокуратури, нотаріату, адвокатури, судових органів тощо).

Отже, першочерговим постає завдання визначення змісту та обсягу базового поняття принципів юридичної діяльності, здійснення їх систематизації та узагальнення за різними критеріями (зокрема, за суб'єктами здійснення

юридичної діяльності, джерелом походження, професійною спеціалізацією, юридичною силою та ін.). При цьому, розуміння спільності та об'єднання принципів різних видів юридичної діяльності в цілісну юридичну конструкцію сприятиме подальшому дослідженню юридичної діяльності як складної та змістовної категорії. Такий підхід є виправданим і з цієї точки зору, що інтереси дослідження будь-якого явища потребують єдиного підходу до використовуваних у науковому обігу термінів [134, с. 50]. Виконанню поставлених наукових завдань сприятиме застосування аксіологічного, емпіричного, формально-юридичного методів, а також методів герменевтики та порівняння як основних способів досягнення визначеної мети.

З плином часу, а також у процесі розвитку та поширення правозастосовчої діяльності, основні правові принципи отримали широке розповсюдження та були визнані у якості першооснови для посилення ролі права у процесі формування основних засад правової держави, розвитку демократичного правового суспільства. Як слушно зауважив С.Г. Дробязко, з усіх принципів, властивих тим чи іншим явищам, особливо важливе значення мають правові засади, тому що тільки право є єдиним базовим загальносоціальним, універсальним, інтегративним, обов'язковим, охоронюваним державою, найсправедливішим і постійно удосконалюваним регулятором всіх життєвоважливих суспільних відносин. Від правильного, істинного теоретичного розуміння принципів, на думку автора, безпосередньо залежить і їх втілення у життя [41, с. 4].

Звертаючись до загальних принципів права, акцентуємо увагу на тому, що вони фактично є виразником конкретних соціальних ідеалів і не тільки відбивають правовий характер держави, але й виходять за межі суто права, зачіпаючи як проблематику сфери філософії, так і інших суспільних наук. Так чи інакше, вони усі спрямовані на побудову та реалізацію правового порядку в державі. Тому справедливим буде відзначити, що згадані принципи є не лише принципами різних проявів суспільно-правової дійсності, але й виступають як керівні ідеї соціально-політичного та економічного устрою суспільного життя.

Поширеною є наукова позиція, що справедливість та рівність є «вищими» за право. Однак, суб'єкти правотворчості, усвідомлюючи, що люди не можуть або не хочуть наслідувати релігійним, моральним або навіть найбільш простим культурним нормам, формують той мінімум вимог, який можна підтримувати за допомогою організованого насильства [152, с. 21].

Традиційно принципи права сприймаються як основоположні начала, головні ідеї права, які відбивають його сутність. В юриспруденції відсутнє єдине розуміння поняття «принцип права». Науковцями сформовано відмінні підходи як щодо визначення змісту принципу права так і його ознак. Дефініція принципу розкривається через «стандарти», «ідеї», «норми», «засади», «начала», «положення». Саме слово «принцип» перекладається як основа або начало. У правових принципах відбивається відношення людей до права як соціальної цінності. Іншими словами, людина наділяє право певними якостями, які здатні належним чином задовольнити основні її потреби. З такої позиції принципи права набувають поняття ідеї як соціального орієнтира, вказівника, дотримуючись якого можна досягти ефективної реалізації усіх юридичних процесів. Так, наприклад, Р.Ф. Каллістратова та М.І. Башкатов обґрунтовують наукову позицію, відповідно до якої принципом завжди є ідея яка відбиває уявлення суспільства про певний ідеал, у відповідності до якого повинно здійснюватися правове регулювання [133, с. 10].

Такий підхід уможливорює більш змістовний розгляд проблематики демократії, справедливості, гуманізму та рівності як базових понять щодо забезпечення прав людини, як підвалини правової свідомості та основні напрями реалізації правової політики держави. Означене певною мірою дозволяє окреслити і основні проблеми, пов'язані з недостатнім рівнем правової культури та правосвідомості, необізнаності значної частини населення із сучасними формами та методами правосуддя, стандартів взаємодії з державними органами, установами та ін. А отже, фактично можна стверджувати про примарність та мінливість у суспільній свідомості основних засад юридичної діяльності та юридичного процесу. У такій ситуації особливу

роль слід відвести підвищенню рівня правової освіченості та культури громадян, що сприятиме укоріненню загальних демократичних та гуманістичних ідеалів як вагомому суспільного надбання сучасності. Одночасно з цим, слід розуміти, що нав'язування будь-яких норм та стандартів діяльності шляхом застосування державного примусового апарату не зможуть дати належних результатів, якщо такі стандарти не сприйматимуться у якості ідеалу як з боку держави, так і з боку суспільства.

У своїй сукупності принципам права характерна певна ієрархія, розуміння якої дозволяє співставити та охарактеризувати кожен елемент. Розумінню принципової основи юридичної діяльності також значно сприятиме отримання загального уявлення щодо її внутрішньої структури. У цьому контексті слід, перш за все, відзначити окрему роль процесу формування правових принципів, які існують у правовій площині та обумовлюють провідні засади функціонування окремих складових правової системи, зокрема, й сфери професійної юридичної діяльності. З позиції філософії права принципи об'єктивно існують у тлі правової матерії. Однак, практичний підхід вимагає матеріального вираження та нормативного закріплення цих принципів з метою отримання можливості їх подальшої реалізації. Нормативне закріплення є одним із основних способів конкретизації принципів права. Крім того, все більшої значущості набуває процес формування та формулювання принципів права у сфері здійснення юридичної практики, зокрема, правотворчої діяльності. Мова йде про категорію професійних принципів, які формуються у процесі здійснення юристами своїх професійних обов'язків, тобто у процесі здійснення практичної юридичної діяльності.

Визнані світовою спільнотою правові принципи стали орієнтиром для розробки та подальшого юридичного закріплення основних правил та стандартів професійної юридичної діяльності. Вони знайшли своє втілення в текстах таких відомих міжнародно-правових актів як «Мінімальні стандартні правила поводження з ув'язненими» (1955), «Кодекс поведінки посадових осіб по підтриманню правопорядку» (1979), «Основні принципи, що стосуються

незалежності судових органів» (1985), «Кодекс правил здійснення адвокатської діяльності адвокатів Європейського співтовариства» (1988), «Стандарти незалежності юридичної професії Міжнародної асоціації юристів» (1990) та ін. Результатом асиміляції міжнародних принципів та стандартів юридичної діяльності у вітчизняне законодавство стало закріплення відповідних правових норм в галузевому законодавстві.

Отже, виокремлюється критерій професійної спеціалізації, застосування якого дозволяє згрупувати принципи, притаманні сфері юридичної діяльності, на два основних блоки: загальні та спеціальні.

До загальних принципів можна віднести такі принципи, які притаманні усім видам професійної юридичної діяльності незалежно від спеціалізації. Вони мають універсальний характер і змістовно відбиваються у кожному правовому акті, присвяченому питанням регулювання юридичної професії. Фактично, вони збігаються із загальними принципами права, серед яких слід назвати, перш за все, такі як справедливість, гуманізм, рівність, законність, демократизм та ін.

Так, одним з найбільш загальних та фундаментальних правових принципів вважається принцип справедливості. Йому відповідає значна кількість норм матеріального та процесуального права. Він знаходить своє втілення й у практичній площині права. Так, наприклад, стаття 7 Сімейного кодексу України закріплює положення, відповідно до якого сімейні відносини регулюються на засадах справедливості, добросовісності та розумності, відповідно до моральних засад суспільства [130]. Принцип справедливості знаходить свій вираз та стає більш деталізованим, зокрема, у статті 70 даного правового акту. Відповідно до цього положення, у разі поділу майна, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, частки майна дружини та чоловіка є рівними, якщо інше не визначено домовленістю між ними або шлюбним договором. З іншого боку, у випадку настання конкретної ситуації щодо поділу майна дія принципу справедливості буде відбиватися у відповідному принципі процесуального права щодо вирішення справедливого

рішення з цього питання. Якщо ж даний принцип не буде дотримано у процесі постанови рішення, постане питання щодо скасування такого рішення.

Окремо зупинимосся на особливостях втілення принципу справедливості у практичній площині.

Відомий представник вітчизняної теорії права О.Ф. Скакун відносить справедливість до загальних принципів права і пропонує розглядати її як «міру морально-правової доцільності вкладеного та отриманого в усіх сферах життєдіяльності людини та їх правового забезпечення». При цьому, принцип справедливості, підкреслює автор, містить у собі вимогу відповідності між практичною роллю різних індивідів (соціальних груп) в житті суспільства та їхнім соціальним становищем, між їх правами та обов'язками, злочином і покаранням, заслугами людей та їхнім суспільним визнанням. Принцип справедливості є важливим при вирішенні конкретних юридичних справ (наприклад, при визначенні міри кримінального покарання). Він конкретизується в принципі рівності [131, с. 224].

У свою чергу, відомий діяч Т. Оноре наголошує на тому, що важливішою є справедливість, коли йдеться не стільки про формулювання, скільки про застосування норм права. При цьому, справедливе застосування норм права вимагає від тих, хто їх застосовує (поліція, судді, посадові особи), щоб вони були безсторонніми, слухали обидві або всі сторони, що займаються справою, залишаючи осторонь особистих інтересів [92, с. 114].

Яскравим виразом цього загального принципу в практичній юридичній діяльності можна вважати, наприклад, положення Закону України «Про судоустрій та статус суддів», статтею 56 якого закріплено обов'язок судді здійснювати справедливий, безсторонній та своєчасний розгляд і вирішення судових справ. Також Законом передбачено і професійну правничу допомогу при реалізації особою права на справедливий суд (ст. 10) [115].

На жаль, до цього часу відсутнє єдине загальноновживане та загальноприйняте поняття справедливості. Воно залишається більшою мірою ціннісною та філософською конструкцією, поняттям про належне, ідеологічною

засадою, рівень реалізації якої може характеризувати рівень соціального, культурного та політичного розвитку суспільства, допомагає отримати уявлення про відповідність основних демократичних та гуманістичних постулатів фактичному стану розвитку правової держави.

У свою чергу, відповідно до принципу рівності, усі громадяни незалежно від національної, статевої, релігійної та іншої належності, службового становища мають рівні загальногромадянські права і обов'язки, несуть рівну відповідальність перед законом. Принцип гуманізму висвітлює особливості домінування у формуванні та функціонуванні правової системи, правовій та юридичній діяльності невід'ємних природних прав і свобод людини. Через принцип демократизму право, законодавство адекватно відображають волю народу, формуються через безпосередню і посередню форми демократії, а інститути права повинні забезпечувати адекватну реалізацію волі народу. У свою чергу, дотримання принципу законності дозволяє здійснити всі правові форми діяльності держави, забезпечити функціонування громадянського суспільства, громадян на основі та відповідно до норм права, природних прав і обов'язків людини. Взаємну відповідальність держави перед особою та особи перед державою забезпечує принцип взаємної відповідальності держави та особи [34, с. 358].

Досліджуючи особливості трансформації загальноправових принципів у сфері практичної юридичної діяльності, звернемо додаткову увагу на відповідні правові норми у галузевому законодавстві. Аналіз основних положень текстів вітчизняних правових актів сприятиме розширенню уявлення щодо другого блоку принципів професійної юридичної діяльності – спеціальних.

Зокрема, Законом України «Про судоустрій і статус суддів» [115] чітко визначено, що правосуддя в Україні функціонує на засадах верховенства права відповідно до європейських стандартів і забезпечує право кожного на справедливий суд. Незалежність судів, право на справедливий суд, рівність перед законом і судом, право на захист та ін. визнані у якості основних засад організації судової влади. До спеціальних принципів діяльності прокурорів

можна віднести такі як територіальність, незалежність прокурорів, що передбачає існування гарантій від незаконного політичного, матеріального чи іншого впливу на прокурора щодо прийняття ним рішень при виконанні службових обов'язків; політична нейтральність прокуратури; недопустимість незаконного втручання прокуратури в діяльність органів законодавчої, виконавчої і судової влади; повага до незалежності суддів, що передбачає заборону публічного висловлювання сумнівів щодо правосудності судових рішень поза межами процедури їх оскарження у порядку, передбаченому процесуальним законом; прозорість діяльності прокуратури, що забезпечується відкритим і конкурсним зайняттям посади прокурора, вільним доступом до інформації довідкового характеру, наданням на запити інформації, якщо законом не встановлено обмежень щодо її надання.

У свою чергу, професійна спільнота нотаріусів визначила, що спеціальними засадами самоврядування нотаріусів є такі як виборність, колегіальність, обов'язковість членства нотаріусів та виконання рішень органів професійного самоврядування, прийнятих відповідно до їх компетенції, забезпечення рівних можливостей доступу нотаріусів до участі в професійному самоврядуванні.

Перелік принципів адвокатської діяльності є досить значним. Цікавим є дослідження С. Іваницького щодо принципів права в адвокатській діяльності, в якому автор проводить детальний аналіз принципів і адвокатської діяльності, і адвокатури, виходячи з Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». А також описує принципи адвокатської діяльності в різних правових системах, зазначаючи, наприклад, що честь, лояльність, безкорисливість, делікатність принципами адвокатської професії у Франції; старанність, гідність, порядність, гуманізм у Люксембурзі тощо [50, с.325].

До засад здійснення адвокатської діяльності, Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [102] віднесено такі спеціальні принципи як конфіденційність та уникнення конфлікту інтересів. Останній принцип є особливо актуальним для наукових пошуків, оскільки питання

конфліктів інтересів в адвокатській діяльності є доволі малодослідженим як вітчизняними науковцями, так і зарубіжними. Привертає увагу той факт, що принципи адвокатської діяльності є взаємопов'язаними та такими, що в казусних ситуаціях обмежують дію одне одного. У даному випадку принцип уникнення конфлікту інтересів обмежує дію принципу свободи вибору клієнтом свого захисника внаслідок дії принципу конфіденційності адвокатської діяльності. Тому адвокат зобов'язаний робити все для уникнення таких ситуацій. Конфлікт інтересів може спричинити не тільки негативні наслідки для самих клієнтів, але і для самого адвоката. Адвокат повинен бути притягнутий до відповідальності у разі створення конфлікту [127, с. 142–143].

Що стосується засад діяльності юридичних клінік, то серед них поряд із загальними можна виокремити і такі спеціальні принципи як безоплатність надання правової допомоги, конфіденційність, компетентність та добросовісність у виконанні студентами-консультантами своїх обов'язків, уникнення конфлікту інтересів, домінантність інтересів клієнта, повне інформування відвідувачів про правила роботи юридичної клініки, практична орієнтованість отриманих знань, доступність викладення правового матеріалу, орієнтація на формування конкретних вмінь та навичок [136].

Примітно, що у тексті Загального положення про юридичну службу міністерства, іншого органу виконавчої влади, державного підприємства, установи та організації відсутні посилання щодо будь-яких принципів або засад функціонування. Однак, можна припустити, що законодавець умісно не конкретизував дане питання у тексті Положення. Це дає підстави звернутися до відповідних положень міністерств, в структурі яких передбачено функціонування юридичних служб. Діяльність таких служб повинна будуватися на засадах, визначених безпосередньо у тексті положень про міністерства.

Отже, як вбачається з наведеного, загальні принципи права по суті виступають у якості основи для формування та формулювання базових принципів та стандартів у різних галузях професійної юридичної діяльності.

Одним із способів систематизації принципів юридичної діяльності є їх угруповання за суб'єктами здійснення юридичної діяльності. Іншими словами, підставою для угруповання принципів є визначення специфіки суб'єкта діяльності, обсяг його завдань та функцій. Кожен із професійних напрямів здійснення юридичної діяльності ґрунтується на основоположних ідеях, принципах, засадах тощо, формалізація яких відбувається шляхом їх закріплення у текстах нормативно-правових або корпоративних актів. При цьому, можна констатувати розмаїття основоположних ідей, покладених в основу тієї чи іншої професії, а також відсутність уніфікованого підходу до розуміння принципів (засад) діяльності юристів. Для більш глибокого розуміння даної тези пропонуємо розглянути принципові засади окремих видів юридичної практичної діяльності, представлених у Таблиці 1.

Таблиця 1

***Принципові засади діяльності окремих видів юридичної
практичної діяльності***

№ з/п	Види юридичної практичної діяльності	Адвока-тура	Нотаріат	Націон альна поліція	Проку-ратура	Суди	Юридична клініка	Юридична служба
1.	Безоплатність						+	
2.	Верховенство права	+		+	+	+	+	
3.	Виборність		+					
4.	Визнання людини найвищою соціальною цінністю				+			
5.	Відкритість			+			+	
6.	Відповідальність			+				
7.	Гласність		+				+	
8.	Гуманізм						+	
9.	Демократичність		+					
10.	Добросовісність у виконанні обов'язків						+	
11.	Домінантність інтересів клієнта						+	
12.	Доступність					+ для кожної особи	+ викладення правового матеріалу	
13.	Дотримання вимог				+			

	професійної етики та поведінки							
14.	забезпечення єдності державної політики, прозорості			+				
15.	Законність	+	+	+	+		+	
16.	Колегіальність		+					
17.	Компетентність						+	
18.	Конфіденційність	+					+	
							(у контексті Типового положення про юридичну клініку ВНЗ)	
19.	Недопустимість незаконного втручання у діяльність				+			
20.	Незалежність	+	+		+	+		
21.	Неупередженість				+			
22.	Об'єктивність				+		+	
23.	Обов'язковість членства		+					
24.	Обов'язковість рішень		+			+		
25.	Орієнтація на формування конкретних вмінь та навичок						+	
26.	Повага до права						+	
							(у контексті Типового положення про юридичну клініку ВНЗ)	
27.	Повне інформування відвідувачів про правила роботи						+	
28.	Політична нейтральність				+			
29.	Право на захист /професійну допомогу					+		
30.	Практична орієнтованість						+	
31.	Презумпція невинуватості				+			
32.	Прозорість діяльності			+	+			
33.	Рівність (перед законом і судом/ доступу до участі у самоврядуванні)		+			+		
34.	Справедливість	—	—		+	+	+	
							(у контексті Типового положення про юридичну клініку ВНЗ)	
35.	Спрямованість на захист прав і свобод людини						+	

36.	Територіальність				+			
37.	Уникнення конфлікту інтересів	+					+	

Як вбачається з наведеного, представлені напрями юридичної практичної діяльності мають свої специфічні принципи, які дозволяють означити особливість та індивідуальність кожного з них. Так, наприклад, для сфери діяльності прокуратури специфічними є принципи політичної нейтральності та презумпція невинуватості. Діяльність юридичних клінік, відповідно, практична орієнтованість, повне інформування відвідувачів про правила роботи, компетентність, домінантність інтересів клієнта, безоплатність. Індивідуальними засадами функціонування нотаріату є колегіальність, обов'язковість членства, демократичність та виборність. Представлений аналіз одночасно дає можливість звернути увагу і на тотожність загальних засад основних видів практичної юридичної діяльності. Зокрема, верховенство права, законність, незалежність є основними принципами, притаманними усім видам юридичної діяльності. У свою чергу, справедливість визнана у якості основного принципу діяльності юридичних клінік, судів та прокуратури.

Примітно, що у тексті Загального положення про юридичну службу міністерства, іншого органу виконавчої влади, державного підприємства, установи та організації відсутні посилання щодо будь-яких принципів або засад функціонування.

На нашу думку, така ситуація потребує уточнення та розширення окремих статей Положення з метою визначення та формалізації основних принципів, на яких ґрунтується діяльність юридичних служб. Особливої ваги набуває дана проблематика з огляду на те, що на юридичні служби покладено організуючі та координуючі обов'язки щодо застосування норм права, а також щодо правового забезпечення діяльності найважливіших державних органів та установ, представлення їх інтересів в судах. Правова регламентація основних принципів та стандартів діяльності юридичних служб сприятиме, зокрема, однаковості практики у процесі реалізації покладених на них обов'язків,

налагодженню більш ефективної взаємодії та, загалом, підвищенню якості їх функціонування.

Одночасно з цим, наведене вище дозволяє стверджувати, що на сучасному етапі державно-правового розвитку у сфері практичної юридичної діяльності існує певна узгодженість щодо визначення окремих принципів у якості основних, базових засад різних видів юридичної практики. Серед них такі як верховенство права, законність, незалежність та справедливість.

У якості окремого критерію для подальшої систематизації досліджуваних принципів пропонується визначити рівень правового регулювання. Такий підхід уможливорює виокремлення принципових засад міжнародного та національного рівня. Тобто, означені принципи формалізовані, відповідно, у текстах міжнародних правових актів та правових актах національного рівня. Так, наприклад, у Кодексі правил здійснення адвокатської діяльності адвокатів Європейського співтовариства (1988) закріплено основні деонтологічні правила та правила професійної практики, які визнані обов'язковими для застосування усіма об'єднаннями адвокатів країн Європейського Співтовариства та існують як у межах будь-якої держави зокрема, так і усього Співтовариства в цілому [48]. Такими засадами визнано, наприклад, незалежність, довіра і особиста порядність, конфіденційність, додержання правил інших об'єднань адвокатів, додержання правил щодо неприпустимих видів діяльності або занять, несумісних з професійним статусом адвоката, зайняття саморекламою у допустимих межах, дія виключно в інтересах клієнта.

На національному рівні відповідні положення формалізовані у відповідних державних актах різних країн. Так, Законом про адвокатську діяльність в Італії основними принциповими засадами сфери адвокатської практики визнано самоуправління, законність, компетентність, дотримання правил конкуренції і Кодексу професійної етики, відсутність у адвоката посередників [178]. У свою чергу, у тексті Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» сформульовано такі основні засади діяльності як

верховенство права, законність, незалежність, конфіденційність та уникнення конфлікту інтересів [102].

Отже, можемо дійти висновку, що принципові засади міжнародного рівня є більш узагальненими, універсальними. Вони конкретизуються в національних правових актах у такому контексті, який найбільш повно відповідає особливостям конкретної правової системи і відбиває як специфіку самого суб'єкта юридичної діяльності, так і значення суспільних інтересів у даній сфері.

Окрему увагу звернемо на критерій розподілу принципів юридичної діяльності за юридичною силою. Такий підхід дозволяє систематизувати принципові засади в залежності від рівня правового акту, в якому вони закріплені. Мова йде про акти міжнародного та регіонального (зокрема, європейського) рівня, а також національні законні, підзаконні та корпоративні акти. Щодо міжнародних та європейських актів, які закріплюють основні засади практичної юридичної діяльності, слід згадати такі як Основні принципи незалежності судових органів (1985 р.), Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя стосовно неповнолітніх («Пекінські правила») (1988 р.), Деонтологічний кодекс (Загальний кодекс правил поведінки для адвокатів країн Європейського співтовариства) (1990 р.), Стандарти незалежності юридичної професії Міжнародної асоціації юристів (1990 р.), Основні положення про роль адвокатів (прийняті на VIII кон-гресі ООН по попередженню злочинності і поводженню з правопорушниками) (1990 р.), Основні принципи про роль державних обвинувачів (1994 р.), Рекомендація К(94)12 про незалежність, дієвість і роль суддів (1998 р.), Європейська хартія про статус суддів (1998 р.), Міжнародний кодекс етики (схвалений Міжнародною організацією адвокатів ЄС) (1999 р.), Стандарти професійної відповідальності Міжнародної асоціації прокурорів та заява про основні обов'язки і права прокурорів (2000 р.), Рекомендація 11(2000)19 про роль прокуратури в системі кримінального судочинства (2005 р.),

Європейські керівні принципи з питань етики і поведінки прокурорів (2005 р.) та ін.

У національному законодавстві принципові засади різних видів юридичної практичної діяльності знайшли своє вираження у текстах відповідних галузевих правових актів на рівні законів та підзаконних актів. Мова йде, зокрема, про закони України «Про нотаріат», «Про судоустрій і статус суддів», «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та ін. До підзаконних актів, що регулюють особливості окремого виду практичної юридичної діяльності відноситься, наприклад, Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Загального положення про юридичну службу міністерства, іншого органу виконавчої влади, державного підприємства, установи та організації». Однак, у положеннях даної Постанови відсутня конкретизація будь-яких професійних принципів. А тому можемо включити її до даної групи актів лише умовно, логічно обґрунтовуючи основні принципові засади, виходячи із завдань та функцій відповідних юридичних служб.

У якості окремої групи професійних юридичних принципів можна відзначити такі, що містяться в корпоративних актах. Наприклад, Стандарти діяльності юридичних клінік. Такі акти приймаються колегіально, добровільно і є обов'язковими для застосування членами даної корпорації. Звернемо увагу, що корпоративні принципи, більшою мірою, віддзеркалюють принципи, що містяться у відповідних правових актах. Однак, такий стан речей лише підкреслює їх роль та значення серед інших правових документів, а отже, надає ваги і соціальній ролі професійної юридичної діяльності.

Однією з підстав систематизації професійних юридичних принципів є їх угруповання за критеріями джерела походження, що дозволяє виділити, зокрема, принципи, що походять із норм моралі, нормативних актів, та, безпосередньо із традицій та досвіду практичної юридичної діяльності. Так, принципи рівності, свободи, гуманізму, незалежності, справедливості є, по суті, моральними категоріями та беруть свій початок в системі загальнолюдських цінностей. Правові принципи формуються на підставі та з урахуванням

моральних засад суспільства, які набувають зовнішньої форми вираження та знаходять своє місце у відповідних правових нормах, закріплених на законодавчому рівні. Таким чином, вони стають загальнообов'язковими і набувають імперативного характеру, підкріплюючись системою правових гарантій.

З іншого боку, можемо констатувати наявність окремих принципів, виникнення яких обумовлено виникненням, зміною або ускладненням окремих дій, юридичних процедур, складанням документів тощо. Такі принципи можна знайти як на міжнародному рівні, так і на рівні національного законодавства. Зокрема, в Резолюції про захист особи від актів адміністративних органів виокремлено п'ять таких принципів: право бути вислуханим; доступ до інформації; допомога і представництво; викладення мотивів; зазначення засобів правового захисту [2]. У сфері вітчизняної юридичної діяльності такими принципами можна вважати практичну орієнтованість, орієнтація на формування конкретних вмінь та навичок, а також повне інформування відвідувачів про правила роботи (для юридичних клінік), політичну нейтральність (для працівників сфери прокуратури), обов'язковість членства в асоціації, Колегіальність та виборність (для представників нотаріату) тощо.

Підсумовуюче зазначене, уявляється можливим дійти наступних висновків.

Принципи юридичної діяльності можна розглядати як базову, загальну ідею, яка уособлює основні положення юридичної науки та досягнення юридичної практики і виконує функцію загальноправового орієнтиру у процесі здійснення юридичної діяльності та подальшого її розвитку. Такий підхід дозволяє запропонувати відповідне визначення *поняття загальних принципів юридичної діяльності* як основоположних ідей та загальних правил професійної поведінки, які відбивають професійні ідеали, практичний досвід і корелюють правовідносини, які виникають у процесі здійснення професійної юридичної діяльності.

Як і загальні принципи права, принципи юридичної діяльності виступають фундаментальною основою, яка знаходить своє вираження у текстах нормативно-правових актів і яка є орієнтиром та критерієм для практичної діяльності представників кожного виду юридичної професії. Принципова основа юридичної практичної діяльності обумовлює не тільки специфіку організаційної основи та особливостей реалізації того чи іншого її виду, але й визначає відповідні правові, моральні та етичні стандарти, які слугують орієнтиром у процесі здійснення юристами своєї професійної діяльності та у повсякденному житті.

В результаті дослідження принципової основи юридичної практичної діяльності, уявляється можливим здійснити її систематизацію та виділити окремі групи принципів за наступними критеріями.

В залежності від джерела походження, можна виділити принципи, що походять із норм моралі, нормативних актів, а також безпосередньо із традицій та досвіду практичної юридичної діяльності. Критерій професійної спеціалізації дозволяє згрупувати принципи на загальні та спеціальні, а рівень правового регулювання дає підстави розподілити їх на міжнародні та національні. Якщо ж розмістити їх за юридичною силою, то виокремлюються міжнародні, регіональні та національні принципи юридичної діяльності, де останні, в свою чергу, розподіляються на законні, підзаконні та корпоративні акти.

2.2. Призначення та функції принципів професійної діяльності юристів

Проблематика юридичної діяльності має значну історію і залишається у колі наукового інтересу багато десятиліть. Пошуки відповіді на це змістовне питання не дають швидкого результату. Однак навіть сам процес дозволяє

зробити науково вагомі для юридичної науки та практики висновки. У свою чергу, такі висновки дозволяють поглянути під іншим кутом на законодавчу систему та оцінити рівень її ефективності.

Юридична діяльність, як і юридичний процес, є складовою загальної теорії права, яка не є легкою для сприйняття і потребує певного системного підходу для розуміння. З плином часу вона переживала різноманітні суперечливі дискусії та наукові погляди. Й до цього часу відмічається відсутність єдності наукової позиції щодо основних понять та їх змістовного наповнення як щодо юридичної діяльності, так і відносно її принципових засад, напрямів, специфіки реалізації тощо. А отже, дискусія щодо самої юридичної діяльності та її принципової основи також потребує визначення та уточнення.

У процесі даного дисертаційного дослідження автор доходить висновку, що хоча наукові дебати з визначеної вище проблематики тривають досить довго, однак, вітчизняна наука не отримала багатого спадку у якості відповідних наукових досягнень, дисертаційних, монографічних досліджень тощо. І проблематика функціональної ролі та призначення принципів юридичної діяльності є одним з найменш досліджених питань, а отже актуалізується необхідність більш продуктивного та відповідного сучасному стану науки її переосмислення. Важливо підкреслити, що принципи юридичної практичної діяльності є похідними від загальноправових принципів. Саме тому, означена автором проблематика має розглядатися у взаємозв'язку та взаємодії із принципами права, що дозволить не тільки полегшити, але й поглибити існуючі наукові уявлення щодо особливостей різних видів юридичної діяльності.

Загалом принципи права визначають загальний напрям розвитку та ефективність правотворчої, правозастосовчої та правореалізуючої діяльності. Вони є тим фундаментом, на якому будується інтерпретаційна правова практика. У свою чергу, функції принципів права є особливим напрямом їх впливу на правову реальність, завдяки чому відбуваються і певні зміни у сфері нормативно-правового регулювання суспільних відносин. Саме завдяки

використанню функціонального підходу стає можливим отримати більш повне уявлення щодо динамічності принципів права, а також їх місця та ролі у правовій системі. Крім того, саме у функціях відбиваються та конкретизуються зміст, якості та ознаки принципів права.

У цьому контексті, особливий інтерес представляє дослідження функціональної характеристики принципів практичної юридичної діяльності, оскільки дана проблематика є малодослідженою на рівні загальної теорії права. Дійсно, аналіз бібліографічних джерел дає можливість стверджувати, що дане питання не отримало достатньо уваги з боку вітчизняних представників теоретичної науки і детально не вивчалось у юридичній науці.

Наукова увага лише частково була приділена загальнотеоретичним питанням, зокрема, стосовно вивченню принципів окремих видів юридичної діяльності (як правило, в межах окремих галузей права), їх змістовного наповнення та особливостям формалізації і реалізації на теренах вітчизняної правової системи. Це, у свою чергу, актуалізує дану правову проблематику для більш глибокого вивчення з метою отримання узагальненого, системного уявлення щодо принципів практичної юридичної діяльності як важливого та складного правового явища, завдяки якому формується фундаментальна основа для розвитку та реалізації юридичної практики в Україні.

Як зазначалося раніше, поряд із загальними ознаками, різні види практичної юридичної діяльності мають свої специфічні принципи (більш детально про це мова йде у параграфі 2.1). Саме вони формують індивідуальність кожного з окреслених видів діяльності. При цьому, функції згаданих принципів, як і ознаки, можуть проявлятися у різних напрямках. Наприклад, вони отримують свій зовнішній вираз у різних джерелах, на різних рівнях правової свідомості. Також функціональну роль принципів професійної діяльності юриста можна окреслити шляхом визначення відповідного рівня професійної культури юриста, через критерії оцінки юридичної діяльності, її ефективності загалом. У процесі формування функціональної характеристики принципової основи юридичної практичної діяльності окрему увагу слід

приділити аксіологічному підходу, який дозволяє зрозуміти її основну цінність, а також допомагає сформулювати уявлення щодо обсягу та глибини інформаційного та психологічного впливу на процес побудови стосунків професійного юриста з іншими суб'єктами правовідносин.

Для того, щоб більш детально зрозуміти призначення та функціональну роль принципів юридичної діяльності, доцільним є застосувати такий комплексний підхід, який дозволить розглянути її під різними кутами зору. Так, наприклад, принципи юридичної діяльності являють собою певні орієнтири, які ґрунтуються на її правовій природі і якими керуються учасники правовідносин, зокрема, представники юридичної професії. З іншого боку, принципи можуть виступати у якості цілей, для досягнення яких здійснюється юридична діяльність. Також, це можуть бути специфічні вимоги, які пред'являються до професійних юристів, і які мають бути формалізовані на законодавчому рівні і відповідати основним державно-правовим ідеалам. Саме вони мають бути взяті за основу для формулювання відповідних правових норм. Іншими словами, ступінь реалізації цих принципів може виступати критерієм оцінки самої діяльності юриста, а також рівня його професійної культури.

Крім того, загальні принципи формують певну внутрішню конструкцію, на якій вибудовується основи юридичної діяльності. Одночасно вони можуть бути результатом її реалізації, квінтесенцією практичного досвіду її здійснення.

Такий системний підхід дозволяє поглянути на загальні принципи юридичної діяльності як на основоположні ідеї та загальні правила професійної поведінки, які відбивають професійні ідеали, практичний досвід і корелюють правовідносини, які виникають у процесі здійснення професійної юридичної діяльності.

Також слід поглянути на зазначені принципи як на певні ідеї, довкола яких розгортається розуміння юридичної діяльності як правової категорії. Ці ідеї мають у своєму контексті конкретні світоглядні позиції, закономірності, практичний досвід або сформульовані теоретичні положення, які стали результатом наукових пошуків. Очевидно, що самі по собі принципи не можуть

абсолютно співпадати з існуючою ситуацією та певним станом державно-правового розвитку. Однак вони мають бути дещо ідеалізовані та такі, що можуть спрогнозувати розвиток певного правового явища, мають відбивати потенціал такого явища та передбачати динаміку його формування.

Таким чином, розкривається специфічна функція принципів у якості «життєвої сили», «механізму саморегулювання», «стрижня», який забезпечує єдність і узгодженість всіх елементів правової системи» [86, с. 342–343].

З цього питання слушно висловився професор А.М. Колодій. У своєму дисертаційному дослідженні, присвяченому конституційним основам розвитку принципів права України, автор відзначив наступне. Саме принципи і насамперед принципи консолідують, наприклад, правотворчість і правосуддя, надають внутрішньої цілісності діючій правовій системі, слугують зміцненню законності і правопорядку, громадської дисципліни, гарантують реалізацію інтересів і прав українських громадян. Вони, за умови їх закріплення у Конституції, забезпечують єдність процесів створення права, його реалізації і охорони. Принципи права є критерієм оцінки права і методологічною основою його подальшого вдосконалення у тому розумінні, що одночасно на підставі принципів оцінюють рівень і ефективність реалізації права і на ґрунті саме цих категорій пізнають і поліпшують його [60, с. 4].

Якщо ж проаналізувати основні якості означених принципів, то можна відзначити, що принципова основа є більш стабільною та стійкою по відношенню до правових норм. А будь-яка правова норма вибудовується на основі певного правового принципу, подібного до ядра.

Правові принципи можна розглядати і в якості критерію для регулювання правовідносин, зокрема, у випадках відсутності конкретної правової норми. Примітно, що специфічні принципи юридичної діяльності дозволяють охарактеризувати той чи інший вид юридичної діяльності, визначити особливості та сформулювати уявлення щодо його основної концепції.

Отже, зупинимось на основних питаннях більш детально.

Функціональний підхід до вивчення правових принципів дозволяє охарактеризувати, перш за все, їх практичну роль. З цієї точки зору представляє інтерес наукова позиція Іванова Р.Л., який, досліджуючи поняття принципів права, звернув увагу на наявність у них двох функцій: внутрішньої та зовнішньої.

Внутрішньою функцією є вплив на систему юридичних норм, які забезпечують її несуперечність і узгодженість. Всі нормативні приписи повинні логічно випливати зі змісту принципів і точно їм відповідати. Це дозволяє здійснювати правове регулювання на єдиних засадах і забезпечувати його максимальну ефективність. Реалізуючи внутрішню функцію, керівні положення обслуговують нормативний масив і їх вплив на суспільні відносини відбувається опосередковано – через обумовлені ними конкретні юридичні норми [51]. Безумовно, так чи інакше, усі правові норми формуються на основі правових принципів, вони нерозривно пов'язані між собою і покликані сприяти формуванню та розвитку правової системи. Одночасно, принципи формують внутрішню будову, остов системи права, який знаходить свій зовнішній вираз у відповідних правових нормах, забезпечуючи єдність та загальну направленість всієї системи.

Як зазначалося вище, принципи мають більш стійкий та стабільний характер по відношенню до правових норм і виражають узагальнені та універсальні положення. Ці положення формують основу для організації та функціонування різних галузей та інститутів права. Так, наприклад, принципи законності, незалежності, справедливості та верховенства права є базовими, основними для усіх видів практичної юридичної діяльності і конкретизуються в кожному напрямі маючи свою трактовку та нормативне підкріплення.

Зовнішня функція принципів права полягає в безпосередньому регулюванні поведінки суб'єктів суспільних відносин. Причому вона не обмежується тільки рамками правозастосування при прогалинах у законодавстві або при суперечності відправним засадам його конкретних норм. Безпосередньо регулятивний вплив проявляється і тоді, коли у суб'єктів є

можливість реалізувати вимоги принципів, не вдаючись до правозастосування [51].

Характеризуючи специфіку різних видів юридичної діяльності, слід відзначити, що окремі специфічні принципи, характерні для кожного з них, по суті, відбивають ознаки, через які розкривається індивідуальний характер того чи іншого виду діяльності. Так, наприклад, специфічними принципами організації професійного самоврядування нотаріусів є виборність та обов'язковість членства нотаріусів [110]. Особливими властивостями адвокатської діяльності визначено, зокрема, конфіденційність та уникнення конфлікту інтересів [102]. Закон України «Про прокуратуру» закріплює політичну нейтральність та недопустимість незаконного втручання прокуратури в діяльність органів влади [112]. У свою чергу, важливою ознакою як принципу діяльності для вітчизняних судів стала доступність для кожної особи [115]. Одночасно із цим, принцип доступності є характерним і для роботи юридичних клінік. Однак, у даному випадку мається на увазі доступність викладення правового матеріалу для осіб, що звернулися за допомогою. Саме цей принцип яскраво виражає сутність та призначення діяльності юридичних клінік [136]. Отже, можна сказати, що специфічні принципи можуть відбивати як основні ідеї та засади різних видів професійної діяльності, так і специфіку їх організаційної будови або функціонального призначення.

Принципи права, як і норми права, здійснюють значний вплив на поведінку та свідомість людини. Такий вплив може мати як інформаційний, так і регулятивний характер. При такому підході, самі принципи права і є, по суті, тим забезпечувальним елементом цінності права, завдяки якому здійснюється сутнісний вираз права як загальновизнаної суспільної цінності. Право стає особливим виразником ідей справедливості, рівності та свободи. Саме завдяки принципам як фундаментальним засадам права, у суспільстві формуються відчуття поваги до права, розуміння його значущості як основного регулятора.

Окремо слід зупинитися на культурологічній функції принципів права. Так, наприклад, Г.А. Борисов на дисертаційному рівні доводив, що знання принципів підвищує правову культуру населення [18, с. 63].

Піднімаючи проблематику культурологічної основи професійної юридично діяльності, слід відзначити наступне. Високий рівень культури юриста є необхідною умовою дотримання ним законності та порядку, відсутності випадків перевищення службових повноважень, несправедливого та суб'єктивного підходу до вирішення службових завдань, потурання загальнолюдських та соціальних правил та норм поведінки.

Важко переоцінити значення внутрішнього емоційного та культурного стану професійного юриста, оскільки саме він є визначальним чинником у процесі виконання його службового обов'язку. З іншого боку, можна відзначити, що професійна культура юриста може розглядатися як ступінь засвоєння ним основних норм та принципів права, а також їх реалізацію у процесі свої професійної діяльності. За таких обставин можна передбачити, що юрист чітко керується власними внутрішніми переконаннями та здатний приймати вольові та справедливі рішення в межах виконання ним службового обов'язку. Більш детально проблематика культури юриста представлена у роботах професора С. С. Сливки, який виділив чотири основні групи її важливих аспектів: духовно-національного, морально-правового, психологічно-естетичного та професійного почуття юриста [132, с. 47].

Додатково звернемо увагу, що вимоги щодо професійного образу юристів систематизовані та формалізовані законодавцем на рівні законів. Розглянемо на наступних прикладах. Стаття 6 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» встановлено, що адвокатом може бути фізична особа, яка має повну вищу юридичну освіту, володіє державною мовою, має стаж роботи в галузі права не менше двох років, склала кваліфікаційний іспит, пройшла стажування (крім випадків, встановлених цим Законом), склала присягу адвоката України та отримала свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю [102].

Стаття 27 Закону України «Про прокуратуру» визначає, що основними вимогами до кандидата на посаду прокурора є громадянство України, вища юридична освіта, стаж роботи в галузі права не менше двох років та володіння державною мовою [112].

Відповідно до статті 69 Закон України «Про судоустрій і статус суддів», посаду судді може бути призначений громадянин України, не молодший тридцяти та не старший шістдесяти п'яти років, який має вищу юридичну освіту і стаж професійної діяльності у сфері права щонайменше п'ять років, є компетентним, добросовісним та володіє державною мовою [115].

Щодо професійних вимог до нотаріуса, то Закон України «Про нотаріат» передбачає, що нотаріусом може бути громадянин України, який має повну вищу юридичну освіту, володіє державною мовою, має стаж роботи у сфері права не менш як шість років, з них помічником нотаріуса або консультантом державної нотаріальної контори – не менш як три роки, склав кваліфікаційний іспит і отримав свідоцтво про право на зайняття нотаріальною діяльністю [110].

Як вбачається з наведених прикладів, акцент зроблено на формальних вимогах до особистості правника, зокрема, щодо громадянства, рівня освіти, професійного стажу, володіння державною мовою та компетентності, тобто набутих знань, умінь та здібностей, які дозволяють приймати обґрунтовані рішення та здійснювати ефективні дії у відповідній сфері діяльності.

Однак, на жаль, питання культурного, морального, духовного та психологічного рівня юриста залишається поза межами нормативного врегулювання. Лише дотично ці питання розкриваються в нормах підзаконних актів у вигляді етичних кодексів та правил поведінки. Так, наприклад, Кодекс суддівської етики покладає на суддю обов'язок бути прикладом неухильного додержання вимог закону і принципу верховенства права, присяги судді, а також дотримання високих стандартів поведінки з метою зміцнення довіри громадян у чесність, незалежність, неупередженість та справедливість суду [105]. У тексті Преамбули до даного Кодексу також містяться опосередковані вимоги до моральних якостей судді.

Аналізуючи даний текст, можна дійти логічного висновку, що моральна складова суддівської етики передбачає не тільки дотримання професійних правил поведінки, але й норм моралі, визнаних у суспільстві, а також загальноприйнятих стандартів щодо позаслужбової поведінки і повсякденного життя. Очевидно, що тільки високопрофесійна та етична поведінка, а також прояв таких культурних і моральних якостей як толерантність, стриманість, ввічливість, повага до інших, чесність та ін., здатні викликати з боку суспільства повагу та довіру до фахівця.

Зрозуміло, що передбачити на законодавчому рівні усі морально-етичні та культурні вимоги дуже складно і це одночасно підвищує значення та роль принципів як особливого регулятора та маяка у професійному житті юриста. На наше глибоке переконання, нормативне закріплення хоча б основних, базових принципів значно сприяло б утвердженню у суспільстві відповідного образу юриста, підвищило його цінність та професійний статус і підтримало формування уніфікованого підходу до вибору кандидатів на відповідні посади. А отже, можна було б передбачити підвищення як загального рівня фахівців у сфері права, так і якості надання юридичних послуг.

Не можна обійти увагою питання впливу принципів права на саме право шляхом регулювання відповідності суті права та його формалізації у відповідних правових нормах. Саме ці норми, як зазначив М.І. Козюбра, досліджуючи особливості впливу соціалістичного права на суспільну свідомість, «виступають як засіб досягнення цілісності й єдності права, забезпечення його внутрішньої узгодженості» [59, с. 189].

Регулятивна функція принципів права проявляється також і у випадку необхідності подолання прогалин у праві, і при зверненні до них з метою здійснення тлумачення тієї чи іншої норми права. Вже більше 40 років тому назад на цьому аспекті зацентрував увагу Г.А. Борисов. У процесі дослідження загальних принципів права, автор на дисертаційному рівні обґрунтував наукову позицію, відповідно до якої загальні принципи є однією зі складових частин системи регулювання суспільних відносин, складовою частиною механізму

правового регулювання. Він також підкреслив, що принципи виражають сутнісну сторону методу правового регулювання, а врахування принципів у правозастосуванні є гарантією правильного тлумачення правових норм. При цьому, важливу роль принципи відіграють при подоланні прогалин у праві [18].

Крім того, у сучасній вітчизняній правовій науці можна знайти наукові роботи, присвячені дослідженню загальних принципів права у якості джерел права. Деякі науковці розглядають дану проблематику у контексті вивчення права Європейського Союзу, інші – в межах окремих галузевих наук. Так, наприклад, С.В. Васильєв доводить, що принципи права можуть бути використані як джерела цивільного процесуального права за відсутності норми права, які регулюють відносини, що виникають під час провадження по конкретній справі, і за відсутності норми, регулюючої схожі відносини (аналогія права) [21]. Така позиція знаходить підтримку і з точки зору наявності у вітчизняній та міжнародній судовій практиці значної кількості судових рішень, мотивувальна частина яких ґрунтується на загальних принципах права. З цієї точки зору, окремі науковці наголошують на необхідності нормативного закріплення принципів права, які мають бути відчутним і дисциплінуючим явищем для правозастосовувачів. Вони повинні істотно обмежувати можливості для довільного використання на власний розсуд аналогії права при виявленні в ньому прогалин.

Одночасно із цим, деякі наукові дослідження дозволяють звернути увагу на втрату окремими принципами своєї регулятивної функції. Зокрема, В.Д. Бабкіну та В.М. Селіванову у своїй монографії «Народ та влада» вдалося не тільки створити нову формулу принципової основи бюрократизму, але й прослідкувати її дію протягом різних історичних епох [8]. Автори відзначають, що відсутність будь-яких принципів свідчить про втілення принципу бюрократії. Це означає, що кожний крок, зроблений у бік від принципів-ідеалів юридичної діяльності, є кроком до ствердження бюрократії у її жахливих антилюдських, антигуманних формах: беззаконня, безконтрольність, безвідповідальність, владолюбство, безпринципність.

При цьому, науковці акцентують увагу на тому, що гіпертрофований юридичний формалізм, протилежний ознакам формальності юридичної дії – це певна форма і спосіб існування бюрократії, що дозволяють їй легально функціонувати у відриві від інтересів суспільства, народу, свавільно виконувати свої обов'язки. Так, В.С. Бігун зазначає, що юридичний формалізм, за твердженням авторів монографії, у сполученні з відсутністю гласності, незнанням про повноваження певного державного органу, низька правова культура населення тощо – благодатні умови для розквіту бюрократизму, що перетворюється на засіб придушення волі народу [15, с. 176–192].

Таким чином, можна зробити висновок про неспівпадіння теорії права та юридичної практики, неповноту чи неточність втілення правових принципів, а в окремих випадках – їх протилежність.

Від того, як саме і на скільки глибоко зрозумілі та використані принципи права, залежить ефективність усіх видів практичної юридичної діяльності. Ці принципи стають символічним орієнтиром як для законодавця, так і для тих, хто використовує право у своїй діяльності. Одночасно принципи слугують критерієм оцінки діяльності. Наприклад, рівність, гласність, змагальність у судовому процесі, дотримання принципу невинуватості особи у роботі органів слідства, прокуратури та суду, тощо. Порухення можуть призводити до визнання відповідних рішень незаконними, а також свідчать про кваліфікаційний рівень самих юристів. І навпаки, якщо фахівець професійно використовує і дотримується принципів права у своїй професійній діяльності, можна зробити висновок про високий рівень його експертності, правосвідомості і правової культури як професіонала і як громадянина. А отже, можемо стверджувати про важливість узгодженості норм та принципів права, а також реалізації вимог щодо чіткості та зрозумілості їх формулювання як для професійних юристів, так і для всіх учасників суспільно-правових відносин.

Ведучи мову про призначення та функції принципів права, слід також застосувати підхід, який дозволить згрупувати їх на два основні блоки:

принципи, що містять вимоги до правовідносин і принципи, які закладені в основу правового регулювання.

Щодо першого блоку принципів, то тут мова йде про ті вимоги, які висуваються безпосередньо до учасників правовідносин, які підлягають правовому врегулюванню.

Що ж до другого блоку, то, наприклад, В.Д. Ткаченко у своєму дослідженні функціонального призначення законності, зауважив, що група принципів, зміст яких формує основні вимоги до процесу праворегулювання, «орієнтують, яким саме чином необхідно себе поводити в процесі правотворчості і правореалізації» [154, с. 24]. У цьому контексті, перш за все, слід згадати, зокрема, вимоги щодо верховенства права, яке «визначає цілі і зміст законів та інших нормативно-правових актів, зміст і спрямованість діяльності органів законодавчої та виконавчої влади, органів місцевого самоврядування», згідно п. 1 постанови Пленуму Верховного Суду України від 1 листопада 1996 р. № 9 «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» [104].

Доречно, на наш погляд, звернутися до практики Конституційного Суду України, позиція якого дозволяє виокремити ті принципи, які містять основні вимоги до позитивного права і самого процесу правозастосування. Зокрема, у рішенні Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) у справі № 1-33/2004 від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004, верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності, гуманізму тощо.

Діяльність правотворчих і правозастосовних органів держави, зокрема в сфері соціального захисту громадян має здійснюватися на підставі принципів справедливості, гуманізму та верховенства Конституції України (Висновок

Конституційного Суду України у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення зміни до Конституції України (щодо обмеження депутатської недоторканності) вимогам статей 157 і 158 Конституції України від 10 вересня 2008 року № 2-в/2008 у справі № 1-31/2008 [24]. Схожа позиція щодо побудови принципів права вбачається й в практиці судів загальної юрисдикції, підтвердження чому можна знайти у відповідних судових рішеннях.

Показовим з цього боку є, наприклад, одна з ухвал Апеляційного суду Чернігівської області. У цьому документі зазначено наступне. «Під час судового розгляду справи відбувається реалізація усіх принципів кримінального процесу, які гарантують максимальну можливість достовірності результатів дослідження і охорону прав громадян при вирішенні кримінальної справи. При новому розгляді справи, суду необхідно виконати вимоги закону, всебічно, повно та об'єктивно дослідити, обставини справи і прийняти обґрунтоване, законне й належно мотивоване рішення. При призначенні покарання, щодо кожного підсудного, необхідно виходити з принципів справедливості, обґрунтованості та індивідуалізації покарання» [158].

Окремо зупинимось на особливостях реалізації та функціях принципових засад окремих видів юридичної діяльності.

Так, наприклад, Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» передбачає, що адвокатська діяльність здійснюється на принципах верховенства права, законності, незалежності, конфіденційності та уникнення конфлікту інтересів. Ці принципи виступають у якості основних вимог як до діяльності, так і до персони адвоката. Так, наприклад, принцип верховенства права передбачає, що вся професійна діяльність адвоката має бути спрямована на захист основних принципів і норм права, пріоритетом якого виступають загальні права і свободи людини. Реалізація даного принципу права одночасно свідчить про наявність важливої ознаки правової держави, у побудові якої адвокатура бере безпосередню участь.

Привертає увагу і принцип незалежності адвоката, який одночасно виконує функцію конкретної гарантії, передбаченої як Законом, так і Конституцією України. Так, наприклад, передбачена заборона на будь-які втручання і перешкоди здійсненню адвокатської діяльності та надання відомостей, що є адвокатською таємницею. Безпосередньо державою гарантується захист життя, здоров'я, честі і гідності адвоката та членів його сім'ї. Їх майно перебуває під охороною держави, а посягання на них тягнуть відповідальність, передбачену законом (ст. 23 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність») [102].

Така ж позиція з боку законодавця закріплена й у нормах Закону України «Про прокуратуру». У тексті даного правового акту чітко визначено принцип незалежності, який передбачає існування гарантій від незаконного політичного, матеріального чи іншого впливу на прокурора щодо прийняття ним рішень при виконанні службових обов'язків. Одночасно, визначено й ряд принципових засад, які, по суті, є стандартами діяльності прокуратури і містять конкретні вимоги щодо реалізації їх професійних обов'язків. Зокрема, мова йде про вимоги політичної нейтральності прокурора, недопустимості його незаконного втручання в діяльність органів законодавчої, виконавчої і судової влади, неухильного дотримання вимог професійної етики та поведінки та ін. [112].

Принцип незалежності як гарантія діяльності передбачений Законом України «Про судоустрій і статус суддів» і у професії судді. Законодавець посилив дану позицію шляхом прямої заборони будь-якого незаконного впливу у діяльність судді. Цікавим чином окреслено принцип верховенства права. Він виконує функцію конкретної умови щодо реалізації професійних обов'язків судді. Однак, не зрозумілим залишається, чому цей основоположний правовий і професійний принцип розглядається в межах принципу незалежності. Така позиція законодавця, на наш погляд, дещо зменшує його значущість і дозволяє трактувати як складову частину принципу незалежності.

Щодо принципів діяльності нотаріату, то вони, більшою мірою, також обумовлюються змістом діяльності нотаріальних органів та виступають у якості вимог до професії нотаріуса.

Зазначене дає можливість дійти наступних висновків.

Суттєва роль у процесі правового регулювання належить загальним принципам права. Вони є універсальним регулятором, за допомогою якого здійснюється державно-правовий вплив фактично на усі сфери суспільного життя. Принципи юридичної діяльності є похідними від принципів права, що обумовлює їх дослідження у взаємодії та взаємозв'язку.

Принципова основа юридичної діяльності не тільки створює фундамент для реалізації професійної діяльності юриста, але й допомагає визначати основні напрями її розвитку та удосконалення відповідно до реалій правового життя суспільства.

Функціональна роль та ознаки принципів юридичної практичної діяльності проявляються у декількох аспектах. Зокрема, принципи юридичної діяльності визначають її основні властивості. Вони формалізуються і конкретизуються як у нормативно-правових актах, так і у відповідних етичних кодексах та правилах поведінки. Принципи існують у правосвідомості та світогляді особи як особливий маяк, на який вона орієнтується у своєму повсякденному та професійному житті. Вони виступають еталоном культурного рівня юриста, формують собою певні стандарти для його морально-етичного та психологічного рівня. Одночасно, принципи виконують роль особливих критеріїв для оцінки безпосередньо самої діяльності юриста, його професійної компетенції, побудови взаємовідносин з іншими учасниками юридичного процесу.

У нормативно-правових актах зустрічається неоднаковий підхід до розуміння та функціональної ролі загальних принципів юридичної діяльності. Так, наприклад, один і той же принцип може виступати як стандарт і як гарантія здійснення професійної діяльності, а також як вимога до діяльності і вимога до особи юриста.

Аналіз відповідних правових норм дозволяє також зробити важливий висновок, що законодавець розглядає принципову основу, перш за все, у якості регулятора професійної (практичної) юридичної діяльності. Однак, очевидно, що принципи відіграють провідну роль у формуванні ціннісно-орієнтаційного, психологічного, морально-етичного впливу на юристів. Тому, нажаль, відсутність належного визнання цього процесу на законодавчому рівні сприяє обезціненню його ролі як у професійному житті юриста, так і на рівні правової свідомості та культури суспільства.

2.3. Реалізація принципів професійної діяльності юристів

Принципи права пронизують все правове життя суспільства, відбивають увесь зміст та процес застосування права. Принципи права також мають визначний вплив на процес підготовки нормативних актів, виступають у якості фундаменту для реалізації як окремих норм чи галузей права, так і всієї системи права. По суті, вся правотворча, правозастосовна та правоохоронна діяльність держави ґрунтується на загальних принципах права та використовує їх у якості основного орієнтиру. Рівень дотримання та реалізації таких принципів фактично свідчить про злагодженість та загальну ефективність правової системи.

З плином часу принципи права залишаються більш стійкими та незмінними по відношенню до правових приписів (норм права). Однак, і сама система принципів права не є незмінним явищем, оскільки державно-правовий розвиток передбачає постійні зміни у різних сферах життя суспільства. А отже, сфера права повинна адаптуватися до цих перетворень, враховуючи нові ідеї та течії суспільного розвитку.

Не зважаючи на існуючі наукові досягнення у сфері вивчення явища юридичної діяльності, проблематика реалізації загальних принципів права у

практичній юридичній діяльності залишається малодослідженою. Такий стан речей актуалізує означене питання та спонукає до переосмислення окремих теоретичних положень юридичної професії, особливо у контексті її адаптації до сучасних реалій правозастосовчої практики.

Як слушно зауважив С.П. Погребняк, під основоположними принципами права слід розуміти систему найбільш загальних і стабільних імперативних вимог, закріплених у праві, які є концентрованим виразом найважливіших сутнісних рис та цінностей, що притаманні цій системі права, і визначають її характер і напрями подальшого розвитку [98, с. 128].

Маючи загальнообов'язковий характер, принципи права сприяють зміцненню внутрішньої єдності та взаємодії різних галузей та інститутів права, норм права та правових відносин, суб'єктивного та об'єктивного права. У свою чергу, Р.З. Лівшиць підкреслює, що «закон можна вважати правовим настільки, наскільки він уособлює демократичні правові принципи» [74, с. 20].

Відзначимо, що принципи права відіграють важливу роль не тільки у процесі створення права, але й у процесі його реалізації, втілення. Вони сприяють адекватному застосуванню норм права у процесі регулювання правових відносин. Посадові та інші особи, діяльність яких пов'язана із застосуванням норм права використовують принципи права у якості основного напрямку для кореляції своїх дій. Особливої ваги принципи набувають у випадку прогалин у праві чи правових колізій, сприяючи вирішенню конкретних правових ситуацій. Також, у процесі винесення рішення по справі суддя може спиратися на принципи права з метою більш повного обґрунтування власної правової позиції.

На даному етапі державно-правового розвитку уявляється можливим констатувати ряд проблем, які значно ускладнюють процес реалізації принципів права у практичній юридичній діяльності. Так, наприклад, законодавче закріплення отримали лише окремі узагальнені правові принципи. При цьому, цей перелік не є однаковим у різних нормативно-правових актах, відповідно до яких здійснюється регулювання окремих видів юридичної

діяльності. Така ситуація ускладнює процес здійснення юридичної практичної діяльності і вимагає від особи, яка використовує ту чи іншу норму права, особливих знань та навичок формування специфічних умовиводів щодо формулювання та обґрунтування конкретного принципу права. Складність також виявляється і у необхідності виявлення змістовного наповнення конкретних принципів права, його співставлення із використовуваними правовими нормами.

Сучасна правова наука містить значні розбіжності у поглядах вчених на поняття та зміст системи принципів права. Науковці висловлюють суперечливі пропозиції щодо виокремлення, формулювання та подальшого законодавчого оформлення того чи іншого принципу права. Безперечно, у працівників сфери практичної юридичної діяльності такі розбіжності викликають ще більше непорозуміння. А це, в свою чергу, негативно відбивається на умовах та, особливо, строках виконання конкретних юридичних дій. Логічно припустити, що формулювання та юридичне закріплення основних принципів права дозволить отримати більш-менш їх стабільну, цілісну та структуровану систему. А отже, полегшити та прискорити процес їх використання, що позитивно вплине на ефективність практичної юридичної діяльності в цілому.

Також необхідно звернути увагу на неоднозначність, а інколи й суперечливість трактування одного й того ж принципу права у різних нормативно-правових актах. Така ситуація, до речі, є характерною не тільки для вітчизняного законодавства, а і для теоретичної правової науки. Необхідністю у даному випадку стає досягнення наукового консенсусу щодо поняття та змісту принципів права. На наше глибоке переконання, досягнення такого консенсусу повинно відбуватися на підставі залучення думки широкого кола представників практичної юридичної професії щодо специфіки розуміння та використання правових принципів на практиці.

Як було зазначено у попередніх параграфах, загальними для усіх видів юридичної діяльності можна вважати такі принципи як верховенство права, законність, справедливість та незалежність. Саме вони стали тим об'єднуючим

компонентом, щодо якого існує певна однастайність наукової думки стосовно принципової основи юридичної діяльності. А тому, на наш погляд, логічним є проведення відповідного наукового аналізу через призму обраних принципів як основних і характерних для всіх.

Тому, пропонується розглянути особливості реалізації саме на прикладах визначення принципів як основних і характерних для всіх.

Верховенство права є ціннісним надбанням цивілізації і процес його укорінення й донині відбувається в правових системах країн світу. Показовим є те, що саме цей основоположний принцип став першим у тексті Декларації демократичних цінностей, підписаної лідерами семи провідних світових демократичних держав. У ній зазначається: «Ми віримо у верховенство права, яке поважає і захищає без остраху і упереджень права і свободи кожної людини і забезпечує умови, в яких потенціал і дух кожної людини розвивається вільно і різнобічно, тим самим забезпечує можливість самореалізації кожної особистості» [145, с. 9].

Верховенство права є фундаментальною засадою у діяльності всіх представників правничої професії. З огляду на сучасні масштабні трансформації вітчизняного суспільства, проблематика реалізації верховенства права займає одне з центральних місць у сфері наукового інтересу. Значна кількість наукових праць, а також наукових та науково-практичних заходів, присвячених даному питанню, лише підкреслюють необхідність звернення додаткової уваги на перспективи реалізації одного з основних принципів юридичної діяльності.

Новелою для вітчизняної практики стало започаткування в першій у світі міжнародної сертифікатної програми з верховенства права, метою якої є сприяння покращенню відправлення правосуддя та захисту прав людини в Україні. Ця програма запроваджена Національним юридичним університетом імені Ярослава Мудрого та Університетом Південної Кароліни (США) та розрахована на суддів, прокурорів, адвокатів та інших юристів-практиків, а також магістрантів/аспірантів правничих шкіл. Метою програми є

удосконалення навичок застосування верховенства права (правовладдя) в юридичній практиці правників. Великий інтерес, що викликала програма, свідчить на користь її актуальності та дозволяє зробити висновок про позитивні зрушення у сфері вітчизняної правової практики. Як слушно зауважив С. Головатий, суддя, адвокат чи прокурор повинен знайти свій шлях, щоб розуміти, як на вирішення конкретної юридичної проблеми дає відповідь філософія правовладдя, знайти юридичні інструменти, щоб збудувати те, чому слугують поняття *human rights*, *the rule of law*, *genuine democracy*, *constitution as fundamental law*. Він також відзначив, що немає іншого виходу як вчитися самим, шукати джерела, які дають відповідь на питання, що вкладені в філософське поняття «верховенство права». Тоді верховенство права в Україні стане і досяжним, і реальним, і практичним [139].

Більше можна почерпнути із судової практики Європейського Суду з прав людини. Суд вважає, що верховенство права є концепцією, властивою усім статтям Конвенції (і застосовує не лише поняття «*prominence de droit*», але також і «*Etat de droit*» французькою). Судова практика Європейського Суду з прав людини, підсумована у вже згаданому звіті, розробленому в рамках головування Швеції у Комітеті Міністрів (СМ(2008)170), застосовує поняття верховенства права до багатьох питань за досить формальним підходом, починаючи від принципу законності у вузькому сенсі, проте розвиваючи різні аспекти (процесуального характеру) щодо справедливої процедури і юридичної визначеності, а також поділу влади (включно з судовою) та рівності перед законом. У справі *Golder v. UK* (1975) 1 EHRR 524 Суд зазначив, що напевно можна досягнути верховенства права за відсутності можливості мати доступ до суду (параграф 34). Також це зазначено у справі *Philis v. Greece* (1991) (параграф 59). Однак посилення Суду на верховенство права як на те, що є властивим усім статтям Конвенції, надає цьому поняттю також і субстантивної (матеріальної) сутності [23].

У сфері діяльності прокуратури засаду верховенства права деякі науковці вважають однією з найбільш проблемних. Проблемним, на думку

О.В. Плахотнік, є те, що верховенство права за своєю правовою природою є загальноправовим принципом, який важко звести до правозастосування без реалізації інших засад. Тобто вся система засад діяльності прокуратури повинна бути дотримана, а до цього вся організація і основи діяльності прокуратури повинні бути побудовані на принципі верховенства права. Враховуючи те, що у світових правових тенденціях права людини і громадянина вже давно набули пріоритетного значення, необхідно розглянути діяльність прокуратури України через верховенство права із притаманними йому ознаками та виокремити його із всеосяжної законності задля права, за яким найвищим пріоритетом є визнання людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності і безпеки як найвищої соціальної цінності. Автор також слушно підкреслює, що на відміну від суду прокуратура не може здійснювати судовий контроль за дотриманням прав і свобод людини і громадянина. Також сьогодні прокуратура не може здійснювати загальний нагляд за законністю та дотриманням органами державної влади принципу верховенства права. У майбутньому навіть представництво інтересів громадян в суді у випадках, визначених законом, буде віддане адвокатурі [97]. Тому за прокуратурою залишається виконання функцій, до яких відноситься: 1) підтримання публічного обвинувачення в суді; 2) організація і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження; нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку; 3) представництво інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом, згідно ст. 131-1 Конституції України [62].

Привертає увагу дисертаційне дослідження Д.Л. Савенка, присвячене проблематиці верховенства права і законності в організації та діяльності прокуратури України. Автор наголошує, що принцип верховенства права відображає саму суть прокуратури як правоохоронного та правозахисного органу, а всі інші принципи пов'язані із ним та впливають із нього, оскільки метою цієї діяльності є втілення в життя ідеї верховенства права. Дійсно,

верховенство права визначає аспекти організаційної та функціональної діяльності прокуратури і тому стосується як діяльності прокуратури, так і її структури у відповідності до основних положень Конституції України. Саме діяльність прокуратури визначається її загальним правозахисним призначенням, у рамках якого на органи прокуратури покладено функцію втілення ідеї верховенства права, при базуванні при цьому на принципі законності як на фундаментальній засаді діяльності усіх державних органів [122, с. 10]. Отже, можна відзначити, що верховенство права у діяльності органів прокуратури слід розглядати не просто як окремо визначену правову категорію, а як комплексну фундаментальну засаду, реалізація якої можлива за умови більш системного підходу до її застосування через дотримання верховенства права та визнання людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності і безпеки найвищою соціальною цінністю у діяльності органів прокуратури. А останні, у свою чергу, є обов'язком як прокуратури України, так і держави в цілому.

Принцип верховенства права не знайшов свого вираження у правових актах, присвячених регулюванню діяльності органів нотаріату. Слід відзначити, що в Україні продовжується процес впровадження цього фундаментального загальноправового принципу. До цього часу у політичних колах, як і серед представників різних юридичних професій, зустрічається ототожнення понять верховенства права і верховенства закону. Але відомі випадки, коли норми вітчизняного законодавства не відповідають основним правовим та соціальним цінностям, що стало результатом лобіювання конкретних інтересів, наприклад, окремих груп населення, або компаній. Тому, одна лише згадка в тексті закону про необхідність неухильного дотримання Конституції та законам України не передбачає втілення принципу верховенства права. А отже, не слід й очікувати відповідних змін у процесі правозастосування, правореалізації. Однак, проблематику втілення та утвердження верховенства права на теренах вітчизняної правової системи слід розглядати системно, через зміни

праворозуміння та правосвідомості як на рівні населення країни, так і на рівні представників усіх видів юридичної професії.

Важливим інструментом у забезпеченні і реалізації принципу верховенства права є і інститут адвокатури. Судовий процес – процес змагальний, доказовий, тому мистецтво адвоката стає важливою складовою захисту основних прав і свобод людини та громадянина від будь-яких зазіхань, оскільки він у процесі виступає опонентом влади, відтак, інколи потребує особливого захисту. Тому, Асоціацією правників України був створений спеціальний фонд, дія якого направлена на підтримку і захист адвокатів від свавілля державних органів під час здійснення ними професійних обов'язків, що також відповідає реалізації принципу справедливості і принципу верховенства права. Адже Україна є рівноправним і активним суб'єктом всіх правовідносин, міжнародного співтовариства, європейської спільноти, тому і верховенство права для неї має таке ж значення, як і для всього глобалізованого суспільства. Воно, за визначення видатного теоретика права XX століття Е. Томпсона, є «дієвим інструментом стримування влади і захисту громадян від посягань тієї ж влади і визнається загальним універсальним благом» [120]. Незалежна та дієва асоціація адвокатів є невід'ємною частиною демократичного суспільства, що керується верховенством права. Адвокати та їхні асоціації, як і інші учасники судової системи, є стовпом, на якому тримається захист верховенства права та захист прав людини [153].

Однак, у сфері адвокатської діяльності залишається чимала кількість порушень, аналіз яких дає змогу стверджувати про значні недоліки у процесі реалізації адвокатами принципу верховенства права. Так, наприклад, одним з найболючіших стало питання здійснення представництва клієнтів у судах. Під час Круглого столу, присвяченого темі «Проблеми участі у судових справах. Практичні аспекти», Голова Комітету Асоціації адвокатів України з господарського права та процесу О. Колток наголосив, що при розгляді судових справ все частіше суди обмежують допуск представників до участі у справах. Неоднакове тлумачення процесуальних норм призвело до того, що наразі

відсутній єдиний підхід до чіткого переліку документів, які підлягають наданню адвокатами суду на підтвердження повноважень для участі у справах. У зв'язку з цим, у реєстрі чимало ухвал про повернення апеляційних та касаційних скарг, що не відповідає принципам доступності та правової визначеності, які є складовими принципу верховенства права [3].

Значні сподівання на підвищення рівня реалізації верховенства права з боку адвокатської спільноти покладені на останній законопроект «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», внесений Президентом України до Парламенту у вересні 2018 року підготовлений в тісній взаємодії з експертами Ради Європи, представниками професійної юридичної та адвокатської спільноти і був затверджений Радою з питань судової реформи. У тексті документа зроблено наголос на приведення засад діяльності адвокатури у відповідність до кращих міжнародних стандартів, сприяння формуванню єдиної правничої професії та практичній реалізації в Україні принципу верховенства права, забезпечення ефективного захисту адвокатурою прав і свобод громадян. Реалізація основних засад діяльності адвокатури є можливою за умови зміцнення професійних прав та гарантій діяльності адвокатів, забезпечення високих етичних стандартів та якості правничої допомоги, доступ до адвокатської професії без безпідставного обмеження та корупційних ризиків, розвиток та функціонування адвокатського самоврядування на принципах саморегулювання та децентралізації в межах єдиної Національної асоціації адвокатів України [103].

Як незалежність судової системи, так і незалежність юридичної професії є основоположними для справедливого та ефективного здійснення правосуддя [153]. Незалежне правосуддя є однією з необхідних передумов розвитку демократичного суспільств та забезпечення верховенства права в державі. У сучасній правовій науці можна знайти ґрунтовні наукові дослідження, присвячені проблематиці незалежності діяльності судової влади та гарантування принципів її діяльності. Наприклад, С.С. Аскеров пропонує розуміти незалежність суддів як незалежність професійного судді – посадової

особи органу державної влади, яка визначає права та обов'язки суддів як під час здійснення судочинства, так і їх взаємовідносини із суб'єктами процесуальної діяльності, іншими органами влади, їхніми посадовими особами, громадянами та ін. [6, с. 174]. Е.Б. Абросімова вважає за одночасно розділяти й одночасно розглядати в неподільній єдності незалежність суддів в інституційному аспекті цього поняття як самостійність судів у системі інших державних та громадських органів і незалежність судової влади та її носіїв у змістовому аспекті цього слова, як їх неупередженість [1].

У свою чергу, М.Д. Савенко підкреслює, що незалежність суддів – це система політичних, соціально-економічних, ідеологічних, правових заходів, що забезпечують самостійне, неупереджене і справедливе розв'язання конфлікту, вирішення спірного правового питання суддею за своїм внутрішнім переконанням на підставі закону без будь-якого стороннього втручання у здійснення правосуддя, ефективний захист прав і свобод людини і громадянина, прав та законних інтересів юридичних осіб, суспільства і держави [123, с. 99].

Привертає увагу думка Н.М. Шульгач, яка у своїх наукових дослідженнях обґрунтовує наступні ознаки принципу незалежності суддів.

1. Незалежність суддів не абсолютна, вона обмежена законом, процедурними рамками, у межах яких здійснюється судова влада. Така позиція знаходить підтримку і у роботі О.М. Курила, який відзначає, що саме цим забезпечується повноцінна незалежність суддів, оскільки, маючи у своєму керуванні обов'язковий для виконання всіма закон, судді можуть діяти впевнено, безбоязно і справедливо. Указане, як додаткова гарантія, ставить міцні перешкоди щодо можливості вчинення не передбачених законом дій з боку судді, перевищення повноважень, зловживань і сваволі [68, с. 74–75].

2. Незалежність суддів легітимна лише в процесі здійснення процесуальної діяльності судді. Поняття «незалежність» з огляду на окреслення складових статусу суддів законодавець використовує лише під час характеристики повноважень судді в процесі здійснення судочинства, тобто

коли йдеться про процесуальний аспект суддівської діяльності. Поза межами суду, судового розгляду справи принцип незалежності судді не діє.

3. Зміст незалежності суддів включає також елемент особистісної незалежності суддів (тобто наявність у судді певних морально-психологічних якостей, які сприяють реалізації права судді самостійно приймати рішення зі справи).

4. Незалежність судді передбачає незалежність як від зовнішнього (від факторів, що містяться за межами судової системи), так і внутрішнього (від факторів усередині самої судової системи) впливу на процес прийняття суддею рішення зі справи.

5. За посягання на незалежність суддів передбачено найбільш серйозний вид відповідальності – кримінальне покарання (наприклад ст. 376 Кримінального кодексу України передбачає кримінальну відповідальність за втручання в будь-якій формі в діяльність судді з метою перешкодити виконанню суддею своїх службових обов'язків чи домогтися винесення неправосудного рішення) [172, с. 227].

Слушно навести думку Голови Ради Суддів України, О. Ткачука, який під час спільного засідання Ради суддів України, Ради прокурорів України, Національної асоціації адвокатів України та Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини наголосив на необхідності додаткового обговорення не лише напрямів роботи суддів, але й стандартів професійної етики у сфері правосуддя та їх дотримання. Він також відзначив, що кожен свідомий громадянин, який хоче, щоб в Україні відбувся справедливий суд, має розуміти, що захист незалежності суду – це громадянський обов'язок. Якщо люди не будуть захищати незалежність суду, то й суд ніколи не буде незалежним [165].

У контексті євроінтеграційних перспектив України потребує додаткової уваги приведення українського законодавства у відповідність до європейських норм та стандартів, на що особливо наголошує В.Б. Татаренко. Автор зазначає, що процес адаптації українського законодавства у відповідність до європейських норм та стандартів виявляється через правозастосовчу практику,

розвиток сучасних методів тлумачення нормативно-правових актів, застосування принципів права ЄС в українських судах, зміцнення незалежної української судової системи, а також забезпечення ефективності застосування адаптованого законодавства [146, с. 46].

Відповідно до Рішення Ради Суддів України від 18.05.2018 № 22 [121], незалежність судді включає наступні елементи: зовнішня незалежність; внутрішня незалежність; матеріальні і соціальні гарантії незалежності, забезпечені державою; демонстрація суддями незалежності своїх дій задля формування довіри до судової влади. Саме за наявності цих елементів у їх сукупності можна оцінити реальний стан незалежності судової влади в державі.

З огляду на те, що проблеми незалежності судової влади у багатьох аспектах є спільними для європейських країн, слід врахувати вже напрацьований міжнародний досвід в питаннях забезпечення незалежності суду, закріплений в рекомендаціях Ради Європи, в тому числі щодо подолання негативних явищ на шляху забезпечення незалежності суду.

Протягом 2016–2017 років до Ради суддів України надійшла велика кількість звернень щодо випадків втручання в роботу суду шляхом блокування приміщень суду, зокрема блокування залів засідань, проявів неповаги до суду, що виявляється у хуліганському поведженні під час судового засідання, застосування щодо суддів насильства, публічного приниження честі та гідності, пошкодження їх майна, тиску на останніх та неправомірних втручань у процес здійснення судочинства з боку громадян та їх об'єднань. Найбільш поширеними є акції та протести біля будівель чи у приміщеннях судів та в залах судових засідань, розміщення неправдивих публікацій у засобах масової інформації, погрози суддям або скоєння проти них протиправних діянь [121]. Такий стан речей свідчить про істотні недоліки у системі вітчизняного судочинства і неможливість визначити рівень незалежності суддівської діяльності як належний. А отже, дана проблематика залишається актуальним та досить проблемним питанням, що потребує додаткової наукової уваги. Одночасно можна констатувати факти неправомірного втручання у роботу судді як з боку окремих осіб, так і з боку державних інституцій з метою

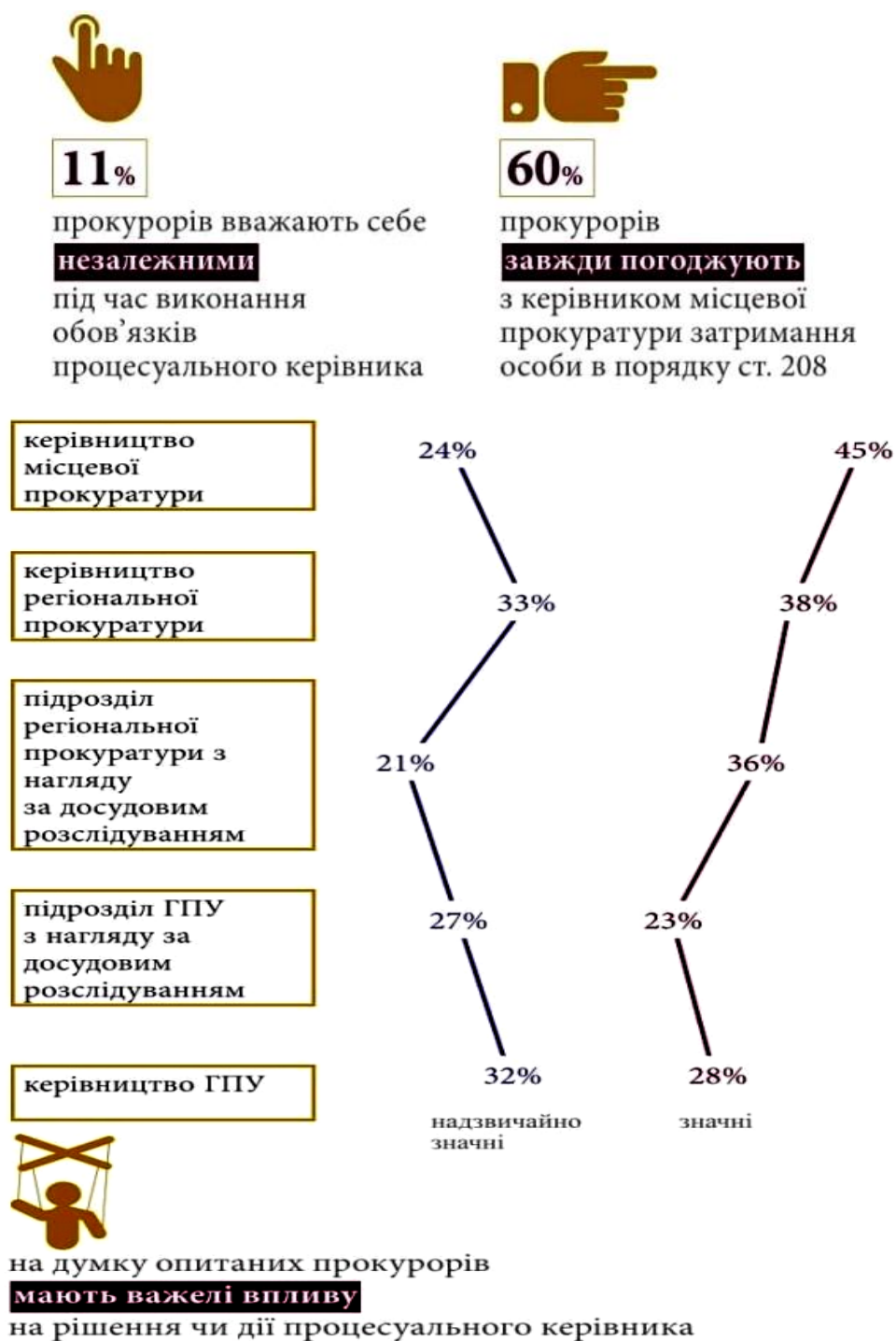
контролю або тиску на суддю, схиляння його до прийняття необхідного рішення. Також досить численними є випадки прийняття суддями завідомо незаконних рішень з метою отримання власної вигоди або у зв'язку із неналежним фаховим рівнем. За таких обставин, перспективи реформування судової системи в Україні набувають нового значення і потребують ретельних досліджень та аналізу стану незалежності суддів, актуалізації відповідних правових норм та ефективності механізму їх забезпечення.

Принцип незалежності є одним із керівних начал в організації та діяльності представників прокуратури. Відповідно до статті 3 Закону України «Про прокуратуру», незалежність прокурорів передбачає існування гарантій від незаконного політичного, матеріального чи іншого впливу на прокурора щодо прийняття ним рішень при виконанні службових обов'язків [112]. Гарантії незалежності реалізації повноважень прокурора створюють правове поле стабільності його діяльності, а державний примус забезпечує здійснення прокурором цих повноважень [64, с. 68].

У своєму дисертаційному дослідженні Д.М. Добровольський виокремив такі визначальні риси засади незалежності прокуратури як : історична обумовленість, нормативність, загальновизнаність, найзагальніший та основоположний характер, універсальність, комплексність та системність. Також автором запропоновано незалежність прокуратури розглядати за такими критеріями: 1) об'єктивний, який передбачає створення в державі таких умов функціонування прокуратури, що мінімізують можливості незаконного втручання; 2) суб'єктивний, який, у свою чергу, поділяється на два підвиди: а) внутрішній – прокурори повинні почувати себе незалежними при здійсненні покладених на них завдань; б) зовнішній – громадяни мають бути переконані у тому, що органи прокуратури функціонують без незаконного впливу на їх організацію та діяльність [40].

У 2017 році було проведено масштабне дослідження групи експертів Міжнародного фонду «Відродження». Опитали 503 прокурорів, провели 7 фокус-груп з прокурорами, адвокатами, слідчими суддями, керівниками слідчих підрозділів Національної поліції у п'яти областях України та місті

Києві. А також проаналізували тисячі сторінок процесуальних та нормативних документів і статистику Генпрокуратури за 2013–2016 роки.

Мал. 1. Дослідження групи експертів Міжнародного фонду «Відродження»

Окремо слід відзначити, що не зважаючи на принцип «незмінності» прокурорів у кримінальному провадженні, на практиці його дотримуються далеко не завжди. Є випадки безпідставної передачі матеріалів кримінального

провадження від одного прокурора іншому на різних етапах досудового розслідування.

У процесі опитування 71 % респондентів назвали керівництво регіональної прокуратури органом, що найбільше тисне й впливає на їхню роботу, а 69 % – зазначили керівництво місцевої прокуратури.

Отже, на даний момент у сфері дотримання та реалізації принципу незалежності у діяльності працівників прокуратури можна відзначити такі негативні прояви як:

а) порушення процедури притягнення прокурора до дисциплінарної відповідальності; б) незаконний вплив (тиск, втручання) у здійснення прокурорських повноважень; в) непрозорі способи формування та оплати праці прокурорів [143].

Поняття незалежності професійної діяльності нотаріуса не знайшло свого вираження на законодавчому рівні. Зокрема, у тексті Закону України «Про нотаріат» відсутнє будь-яке тлумачення незалежності, а сам принцип лише згадується у переліку основних засад професійного самоврядування нотаріусів. Така ж ситуація спостерігалася і в попередній редакції Правил професійної етики нотаріусів України, затверджених наказом Міністерства юстиції України 14.03.2013 р. № 431/5 [106]. Однак, в редакції Правил від 04.10.2013 р. № 2104/5 законодавець приділив більш детальну увагу тлумаченню основних принципів професійної діяльності нотаріусів [106]. Так, зокрема, акцентовано увагу на тому, що специфіка цілей і завдань нотаріату вимагає належне здійснення нотаріальної діяльності, максимальну незалежність нотаріуса, свободу від будь-якого впливу чи тиску та від неправомірного втручання у його діяльність.

З метою дотримання цього принципу в своїй професійній діяльності нотаріус зобов'язаний протистояти будь-яким незаконним спробам посягання на його незалежність, бути мужнім і принциповим у виконанні своїх професійних обов'язків, відстоюванні професійних прав та їхньому ефективному використанні в інтересах учасників нотаріального процесу.

Нотаріус зобов'язаний не допускати у своїй професійній діяльності компромісів, які негативно вплинули б на його професійний імідж, ставлячи за мету отримання благ від керівництва, органів державної влади, третіх осіб або учасників нотаріального процесу, якщо такі компроміси суперечать вимогам закону і перешкоджають належному наданню правової допомоги.

Нотаріус не повинен керуватися вказівками інших осіб стосовно змісту, форм, методів, послідовності та часу здійснення своїх професійних прав та обов'язків, якщо ці вказівки суперечать закону і його професійній уяві про оптимальний варіант виконання власних професійних дій [106].

Принцип незалежності є одним із основоположних і в діяльності професійних адвокатів. Так, завдання, що виконуються адвокатом у процесі професійної діяльності, вимагають його абсолютної незалежності і відсутності будь-якого впливу на нього, пов'язаного, в першу чергу, з його особистою заінтересованістю або тиском ззовні [48].

У процесі розвитку адвокатури України за останні 5 років можна відзначити певні недоліки, які свідчать про проблеми у реалізації принципу незалежності адвокатів. Так, наприклад, регулятивна діяльність органів адвокатського самоврядування, насамперед Ради адвокатів України, включає систематичне прийняття рішень, що суперечать Конституції України та законам України, порушують права людини, права адвокатів та гарантії адвокатської діяльності, зокрема, спрямовані на обмеження незалежності адвокатської діяльності, отримання незаконних, необґрунтованих та несправедливих платежів з адвокатів та інших осіб, у тому числі окремих категорій соціально незахищених громадян [153].

Відповідно до п. 1.1 Преамбули Загального кодексу правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства, адвокатура розглядається як вільний, незалежний, цілісний професійний стан [48]. У Хартії основоположних принципів діяльності європейських адвокатів [160], дія якої розповсюджується і на Україну, принцип незалежності адвоката та свободи адвоката представляти

справу клієнта полягає у тому, що він «має бути вільним політично, економічно та інтелектуально у здійсненні своєї діяльності», тобто «бути незалежним від держави та інших владних інтересів і не повинен допускати, щоб його незалежність була скомпрометована незаконним впливом з боку ділових партнерів.

Правила адвокатської етики Міжнародного Союзу (Співдружності) адвокатів [101] встановлюють, що в професійній діяльності адвокат незалежний. Це також передбачено Правилами адвокатської етики в Україні, які вимагають від адвоката максимальної незалежності при виконанні професійних прав і обов'язків, зобов'язують протистояти будь-яким спробам посягання на його незалежність.

Російський адвокат Ю.Ф. Лубшев, зазначає: адвокатура – це юридично незалежна від держави професійна організація фахівців-правознавців, які в силу своїх поглядів, навичок, наявних знань взяли на себе обов'язок захищати права і свободи людини. Це двоєдине завдання як держави, так і суспільства. Тому адвокатам повинні бути дані гарантії та підтримка одного і другого. Так приблизно і можна охарактеризувати саму суть взаємовідносин обох явищ – держави та адвокатури [78, с. 97].

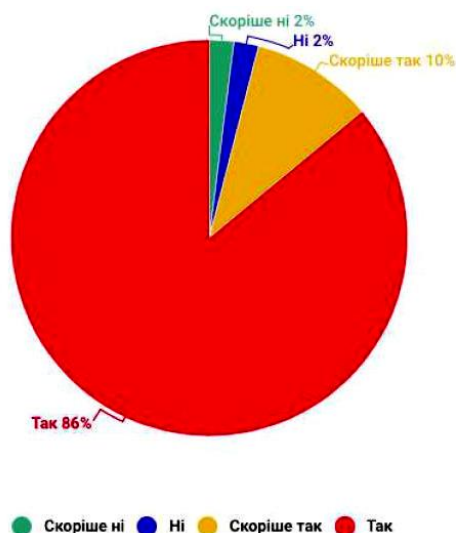
Аналізуючи становлення інституту адвокатури, можна відзначити підвищення рівня його незалежності від держави. Простежується й закріплення та реалізація основних правових гарантій професійної діяльності адвокатів. Загалом, за рівнем забезпечення та реалізації принципу незалежності адвоката можна визначити рівень правового розвитку та реалізації демократичних устоїв держави. З іншого боку, незалежність професійної адвокатури виступає одночасно лакмусом забезпечення захисту основних прав та свобод людини. Це дає підстави робити висновки і про загальний розвиток громадянського суспільства. Н.Г. Муратова підкреслює, що саме законодавча рівність інститутів обвинувачення і захисту та незалежність інституту адвокатури від адміністративного державного контролю є справжнім гарантом захисту прав і

свобод людини і громадянина [84, с. 43]. З іншого боку, принцип незалежності проявляється у діяльності адвокатури із точки зору самостійності вирішення внутрішньо-організаційних питань, а також у відносинах з державними органами та інституціями. Так, О.Д. Бойков характеризує обсяг повноважень органів самоврядування адвокатури у вирішенні внутрішніх корпоративних питань і можливості обмеження їх методами зовнішнього контролю, – тобто органами державної влади [16, с. 4]. Отже, можемо стверджувати, що незалежність є одним з основоположних принципів реалізації професійної діяльності адвоката, належна реалізація якого дозволяє отримати рівновагу у співвідношенні держава – людина.

Привертають увагу результати онлайн-опитування адвокатів на тему «Незалежність адвоката у професійній діяльності та професійних асоціаціях», проведеного в рамках третього модуля програми професійного розвитку для адвокатів «Адвокат майбутнього». Метою опитування було зрозуміти, як адвокати оцінюють стан своєї професійної незалежності, яке значення вона має та які ризики їй загрожують. З'ясувалося, що більшість опитаних адвокатів сприймають професійну незалежність не як самоцінність, а як гарантію дотримання принципу верховенства права. Наприклад, на переконання адвокатів (86 % опитаних) справедливе правосуддя, у якому дотримується принцип верховенства права, неможливе без такого учасника як незалежний адвокат. Адже тільки незалежний адвокат може повноцінно забезпечувати змагальність процесу. Разом з тим, більшість опитаних (61 % опитаних) переконана, що з дотриманням принципу незалежності адвоката в Україні є проблеми [93].

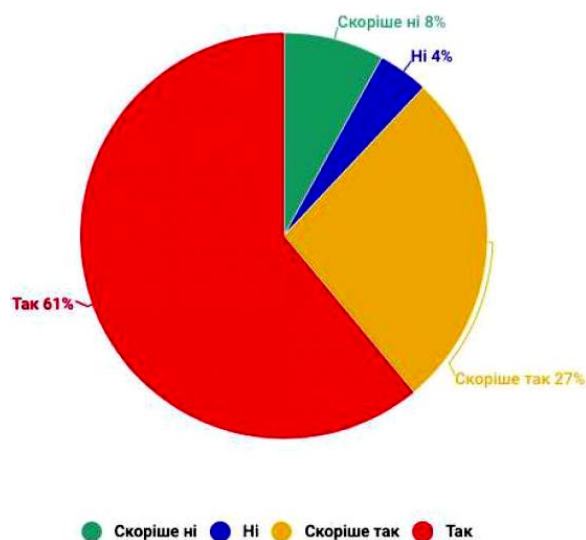
Більш показним стане наступна демонстрація результатів опитування.

Чи впливає стан незалежності адвокатської діяльності на реалізацію принципу верховенства права при здійсненні правосуддя?

Мал. 2

Чи існують в Україні проблеми реалізації / загрози незалежності адвоката у професійній діяльності?

Мал. 3

Таким чином, запорукою незалежності відповідно до опитування є такі якості адвокатів, як впевненість у собі та своїх знаннях, професіоналізм, принциповість, порядність, чесність, відповідальність перед собою та суспільством, постійне навчання, впевненість у своєму співтоваристві, відчуття захищеності, дотримання правил адвокатської етики, фінансова незалежність [75].

Щодо принципу незалежності діяльності юридичних клінік в Україні зазначимо наступне. Дана проблематика не знайшла свого вираження у Типовому положенні про юридичну клініку, затверджене у 2006 році [108].

Відсутня згадка про нього й у новому Проекті Типового положення, представленому Міністерством освіти і науки у 2017 році [109], а також у Стандартах діяльності юридичних клінік України від 2014 р. [136]. Однак, більш детальну увагу цьому питанню приділено в Етичному кодексі юридичної клініки України. У цьому правовому акті незалежність діяльності розглядається як виконання доручення клієнта консультантами та іншими співробітниками юридичної клініки, під час якого вони повинні керуватись лише законом, вказівками керівника та кураторів юридичної клініки, а також власним уявленням про оптимальний варіант вирішення справи [42]. Отже, можемо відзначити, що принцип законності у сфері діяльності юридичних клінік не отримав статус провідної організаційної або функціональної засади, однак закріплений на рівні основних морально-етичних стандартів.

Досліджуючи особливості юридичного клінічного руху в Україні, М. Т. Лоджук зазначив, що за своїм змістом діяльність юридичних клінік максимально наближена до діяльності адвокатів, а тому на працівників юридичних клінік мають поширюватися основні принципи етики, які застосовуються у правозахисній діяльності, а саме: 1) незалежності (максимальна незалежність консультанта та інших співробітників юридичної клініки у виконанні своїх прав та обов'язків, що передбачає їх свободу від будь-якого протиправного впливу, тиску чи втручання в діяльність) [77]. Отже, забезпечення незалежності консультанта юридичної клініки від зовнішнього впливу, по суті, є однією з основних умов забезпечення надання якісної професійної юридичної допомоги. У цьому аспекті відзначимо наявність деяких ускладнень, з якими зустрічаються молоді фахівці. Під час здійснення консультування, працівники клініки, не маючи належного досвіду, а також бажаючи догодити клієнту, натрапляють на певний тиск зі сторони самих клієнтів, які мають намір отримати підтримку у вирішенні своєї проблеми. А отже, для консультанта виникає проблема компромісу між вимогами закону, етичного кодексу або законними інтересами самого клієнта. У такій ситуації важливо дотримуватися позиції, відповідно до якої професійний рівень

консультанта буде визначатися не кількістю позитивних відгуків клієнтів і не кількістю отриманих звернень, а чітким та неухильним дотриманням визначених правил та норм при вирішенні кожної конкретної справи та незалежно від особистісного ставлення до особи клієнта, бажанню догодити йому, судді або іншим органам та установам, які задіяні у вирішенні справи.

Розглянемо детальніше специфіку дотримання та реалізацію у професійній юридичній діяльності принципу законності. Цей принцип також є одним із загальноправових принципів, який притаманний не тільки судовим, але й іншим органам державної влади та місцевого самоврядування. Законність розглядається не тільки як основа правопорядку у державі, але й виступає одним з головних критеріїв якості державного та суспільного життя.

У загальному вигляді принцип законності формалізовано у Конституції України, відповідно до положень якої, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [62]. Специфіка його реалізації у діяльності суддів полягає, перш за все, у неухильному дотриманні вимог норм права у процесі виконання своїх професійних обов'язків, тобто, при розгляді судових справ та прийнятті відповідних рішень. Однак, у випадках, коли суддя з різних підстав не може об'єктивно та у повній мірі встановити дійсні обставини справи, а також права та обов'язки сторін, принцип законності не може вважатися реалізованим. Особливу актуальність цей принцип має в умовах застосування конвенційних норм та рішень Європейського Суду з прав людини, тобто коли рішення суд базується не тільки на нормах національного законодавства [96].

Відзначимо, що у контексті судової діяльності законність можна розглядати як засіб і як результат. Законність як засіб може сприйматися у якості основного принципу організації та функціонування судової влади шляхом чіткого та неухильного дотримання Конституції і законів України. Якщо ж розглядати її як результат, то під законністю можна розуміти і

безпосереднє впровадження режиму законності шляхом реалізації професійної діяльності судді.

На нашу думку, дослідження принципу законності в контексті професійної юридичної діяльності потребує додаткових досліджень сучасних процесуальних норм, які регламентують діяльність всіх учасників юридичного процесу. Саме правова норма є основним фундаментом будь-якої діяльності і її якість безпосередньо впливає на рівень правового захисту громадян в межах будь-якого судового провадження.

На даному етапі розвитку, вітчизняна судова система знаходиться у важкому стані, коли судді перенавантажені величезною кількістю справ і приділити належну увагу кожній справі стає дедалі важче. У багатьох випадках судді припиняють бути тим незалежним арбітром, який, згідно покладених на нього обов'язків, повинен забезпечувати рівність та змагальність судового процесу. Замість цього, вони обирають таку позицію, яка одночасно не суперечить закону, однак залишається пасивною і дозволяє просто спостерігати за взаємодією учасників процесу. А це, у свою чергу, дуже негативно відгукується як на реалізації принципу законності, так і на результатах судового процесу загалом. Більше того, проблема реалізації законності у діяльності судді виявляється і багатьох випадках зловживання окремими повноваженнями, зокрема, щодо строків розгляду багатьох категорій справ.

Безумовно, не можна високо оцінити рівень законності у сфері судової діяльності, коли продовжують зустрічатися випадки впливу на діяльність суддів, винесення протилежних судових рішень з одного й того ж спірного питання тощо.

Щодо законності в професійній діяльності адвоката, то даний принцип також не роз'яснено законодавцем у повній мірі. А тому, аналіз його суті та особливостей реалізації слід здійснювати через аналіз безпосередньо практичної адвокатської діяльності, а також за допомогою аналізу змісту «Основних принципів адвокатської етики».

Перш за все, зазначимо, що це один із основоположних правових принципів, який поруч із верховенством права та незалежністю створює фундаментальну основу професійної діяльності адвоката.

З цього приводу слушно навести думку практикуючого адвоката, кандидата юридичних наук, члена Правління Асоціації правників України, М. Шевердіна. Досліджуючи проблематику принципів адвокатської етики, автор обґрунтовано дійшов висновку, що принцип дотримання законності полягає в тому, що у своїй професійній діяльності адвокат зобов'язаний використовувати всі свої знання та професійну майстерність для належного захисту й представництва прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб, дотримуючись чинного законодавства України, сприяти утвердженню та практичній реалізації принципів верховенства права та законності. Адвокат не може давати клієнту поради, свідомо спрямовані на полегшення скоєння правопорушень, або іншим чином умисно сприяти їх скоєнню.

Адвокат не має права у своїй професійній діяльності вдаватися до засобів та методів, які суперечать чинному законодавству. Так само і у своєму приватному житті адвокат зобов'язаний дотримуватися закону, не вчиняти правопорушень і не сприяти умисно їх вчиненню іншими особами. Проте не може бути підставою для притягнення до дисциплінарної відповідальності адвоката порушення останніх норм чинного законодавства, якщо за це передбачений інший вид юридичної відповідальності і при цьому в діях адвоката не міститься порушення Правил адвокатської етики. Наприклад, якщо адвокат порушив правила дорожнього руху та був притягнутий за це до адміністративної відповідальності, то за це він не може бути притягнутий до дисциплінарної відповідальності. Так само, якщо з особи, що має статус адвоката, за рішенням суду відбулося стягнення грошових коштів за невиконання цивільно-правового зобов'язання, то це також не може бути підставою для притягнення особи до дисциплінарної відповідальності [168].

Відповідно до Закону України «Про нотаріат», принцип законності є одним із основних засад професійної діяльності нотаріусів [110]. Сама по собі

система нотаріату є уособленням інституту правового захисту, дотримання та реалізації законності в державі. Важко перебільшити значення та важливість професії нотаріуса, особливо враховуючи те, що тільки у 2018 році до нотаріусів звернулося за допомогою 9664738 осіб [49]. Законодавець передбачив два види контролю за дотриманням нотаріусами законності судовий та адміністративний. Адміністративний контроль забезпечується головними управліннями юстиції та Міністерством юстиції України і направлений на вирішення питань організаційного характеру. У свою чергу, суд наділений повноваженнями визнавати незаконними нотаріальні дії або відмову від вчинення таких дій, нотаріально посвідчені договори, довіреності та інші документи, а також зобов'язувати нотаріуса відшкодувати шкоду, заподіяну внаслідок незаконної професійної діяльності. Відзначимо, що, по суті, законність нотаріальної діяльності ототожнюється із законністю самих нотаріальних актів.

Не зважаючи на значні досягнення, отримані в результаті проведення державно-правової реформи у секторі юстиції та нотаріату зокрема, принцип законності в діяльності професійних нотаріусів залишається нереалізованим. З одного боку, ускладнення викликані непрофесійною поведінкою самих представників нотаріату. Часто зустрічаються такі порушення як необґрунтована відмова у виїзді до осіб, які звернулися за вчиненням нотаріальних дій у випадках, передбачених законодавством, або нероз'яснення при посвідченні угоди сторонам змісту їхніх дій та правові наслідки, що спричинює укладення угоди, виконання якої буде важким або взагалі неможливим. А це, у свою чергу, провокує тривалий і коштовний судовий розгляд між сторонами угоди.

З іншого – залишається актуальною проблема тиску з боку третіх осіб (або, наприклад, вчинення нотаріальних дій на підставі підроблених документів тощо). Про значний рівень порушень, зокрема, може свідчити статистика, представлена Міністерством юстиції України. Так, за результатами перевірки діяльності нотаріусів та державних реєстраторів за період січень-лютий 2019

року призупинено або анульовано доступ до державних реєстрів 70 фахівцям, роботу яких визнано недобросовісною [135].

Проблематиці реалізації принципу законності у професійній діяльності прокуратури також присвячено багато наукової уваги, особливо після прийняття нового Закону України «Про прокуратуру» у 2014 році, яким було визначено нові засади діяльності. Ці базові, керівні ідеї обумовлені, перш за все, функціями, цілями та завданнями сучасної прокуратури. І чільне місце після верховенства права займає саме принцип законності, оскільки діяльність органів прокуратури носить правовий характер і визначена нормами законодавства. Саме на підставі закону та в його межах прокурори реалізують свої функції, застосовуючи виключно законні методи та інструменти роботи й виключаючи можливість впливу особистих інтересів чи потреб. Винесення рішення у чіткій відповідності до встановленого порядку і норм права, а також суворе дотримання встановлених правил і норм поведінки є обов'язковою умовою професійної діяльності.

Підтримаємо ідею про те, що зміцнення законності і правопорядку в державі покладає на прокуратуру обов'язок суворо дотримуватися приписів законів та бути прикладом для інших державних органів і пересічних громадян. Водночас законність є відображенням ефективності діяльності прокуратури (її посадових осіб), яка ґрунтується на результатах оцінювання прийнятих актів, вчинених дій, ставлення до громадян при здійсненні функцій прокуратури. Прокурор не повинен втручатися у сферу діяльності інших органів, установ, організацій, не кажучи про їх підміну [45, с. 78].

Історично загальносоціальна проблема справедливості підіймалася не тільки у філософії, а й у тогочасних політичних та правових відносинах, що забезпечувалося за допомогою законодавчого закріплення правителями так званих справедливих соціальних норм, які, в свою чергу, узгоджувалися із релігійною ідеологією і були покликані попереджувати можливі соціальні конфлікти, повстання та забезпечувати стабільність у суспільстві [69, с. 28].

Сьогодні поняття справедливості є фундаментальною правовою категорією, яка пронизує галузі та норми права. Вона появляється одночасно в якості основи права, вимоги до правового регулювання, правового принципу.

Із поняттям справедливості, як правило, асоціюється поняття правосуддя як справедливого вирішення спору. Однак, у цьому процесі беруть участь й інші суб'єкти правовідносин, які не є суддями, зокрема, адвокати, прокурори, нотаріуси та ін. Уся їхня діяльність направлена на справедливе вирішення конфліктної ситуації. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» чітко визначає, що верховенство права і сучасні правові стандарти є основою, відповідно до якої кожному забезпечується право на справедливий суд [115].

Аналізуючи відповідні нормативно-правові положення, можна дійти висновку, що справедливість у процесі судової діяльності реалізується шляхом гарантування кожному захисту його прав, свобод та інтересів, дотримання розумних строків, забезпечення доступності правосуддя, незалежності та безсторонності у процесі розгляду судової справи, а також гарантування того, що суд утворюється та функціонує виключно на підставі закону. Крім того, реалізації справедливого судового розгляду сприяє і забезпечення особі професійної правничої допомоги (у тому числі безоплатно). Справедливість є одним із обов'язків, що бере на себе суддя, складаючи присягу при вступі на посаду.

Особливе відношення до розуміння справедливості у суддівській діяльності розкривається авторами посібника «Бути суддею», створеного в рамках проекту Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) «Справедливе правосуддя» у співпраці з Національною школою суддів України. Автори посібника зауважують наступне. Суддя не може забувати про те, що є носієм владних повноважень, людиною, з котрою асоціюється справедливість. Саме поняття справедливості не може бути сповнене галасливістю, надмірністю; не повинно бути занадто яскравим та феєрверковим. Справедливість можна порівняти з урочистою церемонією, але аж ніяк не з гучним святкуванням [39, с. 144]. Такий підхід досить яскраво

передає особливу атмосферу та саму мету правосуддя, дозволяє більш широко поглянути на проблематику реалізації справедливості в контексті практичної діяльності судді.

Однак, слід зважати і на ряд проблем, які виникають у процесі реалізації принципу справедливості у даній сфері юридичної діяльності. Частина з них пов'язана безпосередньо із особою судді. Мова йде, перш за все, про особисті, професійні якості судді та чіткого дотримання ним процесуальних правил. З іншого боку, існує ряд проблем, пов'язаних з організацією та функціонуванням самої судової системи. У цьому контексті слід згадати про такі недоліки як кадровий дефіцит, недостатньо високий рівень забезпечення територіальної доступності судових установ для населення країни, зростання вартості судових послуг, послуг з правової допомоги (наприклад, адвокатських послуг), а також неналежний рівень забезпечення електронної доступності судів для громадян (особливо у сільській місцевості). Безумовно, фінансування судової системи та величезне навантаження на суддів (яке впливає із проблеми недостатнього кадрового забезпечення), проблеми виконання судових рішень, все це загалом значно впливає на рівень реалізації принципу справедливості у професійній діяльності суддів.

Поняття справедливості є безумовною цінністю як з точки зору держави, так і з боку суспільства. Однак, найбільш важливим у цьому контексті є урівноваження та пропорційне розподілення прав та обов'язків усіх учасників правовідносин, впевненість та об'єктивність при прийнятті рішення. При цьому можуть виникати проблемні моменти, пов'язані із протиставленням суддею справедливості та законності. У таких випадках, сформульоване рішення має співвідноситися із основними суспільними цінностями та ґрунтуватися на принципі справедливості з урахуванням визнаних стандартів та норм міжнародного права у сфері захисту прав і свобод людини і громадянина. Такий підхід сприятиме підвищенню рівня реалізації даного правового принципу у процесі здійснення суддями професійної діяльності та утвердженню у суспільстві ідеалу справедливості.

У діяльності прокуратури справедливість також посідає чільне місце серед основних засад та стандартів у процесі виконання професійних обов'язків. Так, наприклад, Справедливість передбачає насамперед рівність усіх перед законом, адекватність покарання особи за вчинене нею кримінальне чи інше правопорушення. При виборі покарання допустимим є лише недискримінаційний підхід, неупередженість. Це означає не тільки те, що передбачений законом склад злочину та межі покарання відповідатимуть один одному, а й те, що покарання має перебувати у справедливому співвідношенні із тяжкістю та обставинами вчиненого правопорушення. Засада справедливості має бути пріоритетною у діяльності прокуратури, адже прокурори, які підтримують державне обвинувачення, повинні вимагати справедливого покарання, що сумірне вчиненим діянням. Як представники держави та Українського народу в суді вони повинні вимагати відшкодування, пропорційно завданій шкоді покарання. Як процесуальні керівники – обирати заходи забезпечення кримінального провадження справедливо у відношенні до вчиненого кримінального правопорушення. Формальна справедливість вимагає від працівників прокуратури бути неупередженими та об'єктивними [45, с. 78].

Поряд із цим, реалізація даного принципу ускладнена певними перешкодами. Зокрема, неналежний рівень фінансового управління та стратегічного управління, не достатньо дієві механізми забезпечення антикорупційних стандартів, стандартів незалежності у діяльності прокурора тощо. Крім того, слід згадати випадки порушень прокурорами процесуального законодавства, принципів змагальності та законності у професійній діяльності, неефективна робота щодо попередження злочинів, реабілітації та ресоціалізації, а також недостатньо високий рівень кваліфікації і морально-етичного рівня працівників, що обумовлює ряд відповідних кадрових проблем.

Деякі сучасні автори дотримуються наукової позиції, відповідно до якої, необхідності виокремлення справедливості як самостійного принципу у діяльності прокуратури немає. Зокрема, Д.С. Д'ячков, досліджуючи проблеми змісту та співвідношення основних принципів організації та діяльності

прокуратури [37, с. 224], спирається на праці В.С. Нерсисянца [87, с. 28]. Останній, у свою чергу, доводить, що справедливість входить у поняття права, право за визначенням є справедливим, а справедливість – внутрішня властивість і якість права, правова категорія та характеристика. А відтак, стверджує автор, ідея верховенства права в самому розумінні поняття «право» вже очевидно містить у собі справедливість як структурну складову. Він також підтверджує думку, що таке виокремлення ще раз звертає увагу прокурорів на необхідність втілення у своїй діяльності справедливості, однак воно нічого нового в правовому регулюванні не створює, оскільки охоплюється верховенством права.

На наш погляд, дана теза є дискусійною з наступних підстав.

У даному контексті наукові погляди В.С. Нерсисянца на проблематику справедливості обумовлені, перш за все, особливостями предмета наукових пошуків автора, здійснених в межах філософії права [87, с. 28]. Тобто, мова йде про загальні принципи права, які є філософською, ціннісною категорією і є більш універсальним та загальним поняттям. Принципи ж юридичної діяльності (у тому числі прокурорської), хоча й є похідними від загальних принципів права, однак, мають іншу мету та предмет регулювання. А отже, й інтерпретація справедливості повинна здійснюватися в контексті розглядуваної юридичної категорії.

Також Д'ячков Д.С. відзначає, що втілення справедливості у діяльності прокурора не привнесе нічого нового у правове регулювання [37, с. 224]. Однак, на нашу думку, метою реалізації принципу справедливості не є створення чогось принципово нового – чи то підходів, чи то інструментів діяльності. Сама справедливість не виступає інструментом для досягнення конкретної правової мети. Однак, її слід розглядати як деяку найвищу загальносоціальну цінність та мету загальноправового регулювання. Відзначимо, що, по суті, мета будь-якої діяльності завжди лежить поза межами даної діяльності. Так, зокрема, процесуальні дії адвоката мають за мету захист прав клієнта, професійна діяльність судді направлена на справедливе вирішення

спірної ситуації, нотаріус здійснює свою діяльність з метою охорони та захисту інтересів фізичних та юридичних осіб, а метою діяльності працівників юридичної клініки є набуття практичного досвіду, надання юридичної допомоги та підвищення рівня правової культури громадян.

Такий підхід дозволяє зробити висновки, що справедливість у діяльності прокурора виступає певним маяком, орієнтир на який дозволяє посилити цінність особистісних якостей прокурора, його морально-етичних, духовних та культурних ідеалів. А отже, й більш якісно та ефективно виконувати свої професійні обов'язки з метою захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави.

Специфіка діяльності адвоката вимагає від нього не тільки значного рівня кваліфікації, чесності та високих морально-етичних якостей. Одним із основних вимог до особистості адвоката є відчуття справедливості. Одночасне поєднання умінь та навичок правника, психолога, комунікатора та медіатора, високий рівень правової культури та відповідальності, все це разом забезпечує можливість здійснення адвокатом своєї професійної діяльності. Безумовно, поняття справедливості має певний філософський контекст, оскільки чіткого розмежування понять добра і зла немає. Однак, саме принцип справедливості у діяльності адвоката допомагає знайти професійний баланс між законом і бажанням допомоги клієнту у будь-який спосіб, або між професійним обов'язком та власними фінансовими інтересами. Тобто, справедливість у діяльності адвоката також виступає особливим ціннісним ідеалом і, одночасно, внутрішнім критерієм для здійснення професійних обов'язків.

Разом із цим, адвокат виступає у якості особливого суб'єкта правовідносин (зокрема, у судовому процесі або кримінально-процесуальних діях), завданням якого є не безпосереднє досягнення справедливості, а забезпечення своєму клієнту рівних прав та обов'язків, реалізація яких обумовлює прийняття справедливого рішення. По суті, сам адвокат виступає певним інструментом для реалізації справедливості.

Отже, розкриваючи особливості реалізації принципів права у юридичній практиці, можна зробити наступні висновки.

Принципи права відіграють важливу роль у процесі здійснення практичної юридичної діяльності. Вони виступають і теоретичною основою, і корелятором юридичної діяльності, яка підпорядковується загальновизнаним правилам і стандартам. Одночасно, принципи права можуть слугувати і джерелом права, що допомагає компенсувати існуючі прогалини у законодавстві та забезпечити належний рівень правового регулювання суспільних відносин.

Принципи юридичної діяльності хоча й є похідними від загальних принципів права, але вони являють собою не просто окремо визначені правові категорії, а комплекс фундаментальних засад, на яких вибудовується практична професійна діяльність кожного представника юридичної професії. Такими принципами, перш за все, є верховенство права, законність, незалежність та справедливість. Ці принципи є взаємопов'язаними та взаємообумовленими, та взаємодоповнюючими (наприклад, коли реалізація принципу незалежності у діяльності судді обумовлює забезпечення верховенства права; верховенство права не може бути втіленим без реалізації інших засад та ін.). При цьому, принцип справедливості є особливим, універсальним началом, яке втілюється у справедливих рішеннях, прийнятих фахівцем у процесі здійснення своїх професійних обов'язків. Саме справедливість тісно пов'язана не тільки з професійними, але й з моральними якостями та функціональними обов'язками кожного правника. Вона являє собою як якість, так і ціннісний орієнтир діяльності суддів, прокурорів, адвокатів, нотаріусів.

Принципи юридичної діяльності сприяють адекватному застосуванню норм права у процесі регулювання правових відносин. Посадові та інші особи, діяльність яких пов'язана із застосуванням норм права використовують їх у якості основного корелятора своїх дій, і одночасно, як мету і завдання своєї професійної діяльності. Рівень реалізації цих принципів може свідчити про рівень розвитку професійної юридичної культури, а також загального стану

практичної юридичної діяльності на рівні держави. У свою чергу, реалізація цих принципів можлива у тому випадку, коли забезпечуються усі необхідні організаційні, технічні та фінансові умови для здійснення правниками своєї професійної діяльності.

У процесі реалізації загальних принципів юридичної діяльності у практичній сфері виникає ряд проблем. Серед них виокремлюються, зокрема, наступні: часткове закріплення окремих правових принципів на законодавчому рівні та відсутність уніфікованого підходу до їх розуміння та змістовного наповнення, недостатній рівень правової культури, умінь та навичок, за допомогою яких правозастосовувач може здійснювати логічні висновки щодо виокремлення та застосування принципів права, що належать до конкретної ситуації (особливо у випадках виявлення прогалини у праві), а також неналежні умови організаційного, технічного, фінансового характеру та ін.

Вище викладене дозволяє стверджувати, що загальні принципи практичної юридичної діяльності можуть бути реалізовані у повній мірі у тому випадку, якщо кожному представнику юридичної професії буде забезпечено належні умови для виконання професійних обов'язків, а сам він буде наділений усіма якостями високого професіоналізму й керуватиметься даними принципами у своїй практичній діяльності у відповідності як до положень внутрішнього законодавства, так і до стандартів, визначених міжнародними правовими актами.

Висновки до розділу 2

1. Серед досліджуваних принципів постійно зустрічаються такі які не є суто галузевими, однак становлять ідеологічну основу юридичної діяльності в цілому (законність, рівність перед законом і судом, незалежність, справедливість та інші). Лише у деяких галузевих наукових працях (Ю. А. Ведерніков, С. Д. Гусарев, Н. М. Оніщенко, О. В. Петришин,

С. П. Погребняк, О. Ф. Скакун, С. С. Сливка, О. Д. Тихомиров та ін.) можна знайти спеціально виокремлений підрозділ, присвячений принципам окремих видів діяльності, особливостям їх реалізації у тій чи іншій сфері права (щодо діяльності органів прокуратури, нотаріату, адвокатури, судів тощо). Такий підхід вважається традиційним для вітчизняної юридичної науки. Однак, у світлі останніх євроінтеграційних прагнень та зміни політичного вектору України, актуалізується проблематика удосконалення та адаптації існуючих норм та положень щодо визначення та узагальнення засад юридичної діяльності, приведення основних її правил та принципів до визнаних європейських та світових стандартів.

2. Дослідження поняття «принципів професійної діяльності юристів» проведено через призму змісту та обсягу базового поняття «принципів юридичної діяльності», систематизації та узагальнення принципів професійної діяльності юристів окремих видів діяльності за відповідними критеріями: суб'єктами здійснення юридичної діяльності, джерелом походження, професійною спеціалізацією, правового регулювання (міжнародного та національного рівня), юридичною силою (міжнародного та регіонального рівня).

3. Принципи юридичної діяльності являють собою певні орієнтири, які ґрунтуються на її правовій природі та якими керуються учасники правовідносин, зокрема представники юридичної професії. Водночас, вони можуть виступати у якості цілей, для досягнення яких здійснюється юридична діяльність. Також, це можуть бути специфічні вимоги, які пред'являються до професійних юристів, і які мають бути формалізовані на законодавчому рівні й відповідати основним державно-правовим ідеалам. Ступінь реалізації цих принципів може виступати критерієм оцінки самої діяльності юриста, а також рівня його професійної культури.

4. Загальні принципи формують певну внутрішню конструкцію, на якій вибудовується сама юридична діяльність. Одночасно вони можуть бути результатом реалізації, квінтесенцією практичного досвіду її здійснення. Такий

системний підхід дозволяє поглянути на загальні принципи юридичної діяльності як на основоположні ідеї та загальні правила професійної поведінки, які відбивають професійні ідеали, практичний досвід та корелюють правовідносини, які виникають у процесі здійснення професійної юридичної діяльності. Такі принципи є певними ідеями, довкола яких розгортається розуміння юридичної діяльності як правової категорії і містять конкретні світоглядні позиції, закономірності, практичний досвід або сформульовані теоретичні положення, які стали результатом наукових пошуків.

5. Принципи юридичної діяльності сприяють адекватному застосуванню норм права у процесі регулювання правових відносин. Посадові та інші особи, діяльність яких пов'язана із застосуванням норм права (судді, прокурори, адвокати, нотаріуси та ін.) використовують їх у якості основного корелятора своїх дій, й одночасно, як мету і завдання своєї професійної діяльності. Рівень реалізації цих принципів може свідчити про рівень розвитку професійної юридичної культури, а також загального стану практичної юридичної діяльності на рівні держави. У свою чергу, реалізація цих принципів можлива у тому випадку, коли забезпечуються усі необхідні організаційні, технічні та фінансові умови для здійснення правниками своєї професійної діяльності.

РОЗДІЛ 3

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРИНЦИПІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЮРИСТІВ

3.1. Міжнародно-правове регулювання принципів професійної діяльності юристів

Проблематика правового регулювання суспільних відносин довгий час залишається у центрі наукової уваги. Необхідність впорядкування поведінки членів суспільства та, одночасно, необхідність забезпечення стабільного розвитку самого суспільства обумовлюють постійний розвиток та вдосконалення механізмів правового регулювання. Правове регулювання асоціюється, перш за все, з нормативним упорядкуванням відносин (діяльності) за допомогою використання загальнообов'язкових правил і має на меті управління поведінкою суб'єктів у різних сферах правовідносин.

Стрімкий розвиток сучасного суспільства вимагає постійного збалансування правової системи та механізмів юридичного впливу, актуалізації завдань та засобів державного регулювання у відповідності до вимог і потреб стабільного розвитку суспільства.

На сучасному етапі державно-правового розвитку в умовах глобалізації та пов'язаних з нею процесів, зростає потреба в ефективному правовому регулюванні. Національні правові системи мають негативний досвід збільшення нормативних правових актів та одночасною втратою якості національного законодавства. Зокрема, мають місце випадки прийняття та введення в дію національних законів при відсутності відповідних механізмів їх реалізації. Наслідком стає невиправдана кількість змін, що вносяться одразу після прийняття. Такі недоліки пов'язані, зокрема, з недостатньою увагою як до моделювання самого механізму реалізації, так і процесу прогнозування економічних, політичних та соціальних наслідків його дії. За таких обставин

посилюється роль та значення міжнародно-правових норм які уособлюють основу правопорядку та стабільності у суспільстві.

Сучасне значення міжнародної співпраці національних держав постійно зростає, що обумовлює підвищення ролі міжнародного права для ефективного функціонування системи міжнародних відносин. Саме тому, ефективне правове регулювання є одним з найактуальніших питань сьогодення. Міжнародні принципи та стандарти є еталоном для національних правових систем, що вимагає особливої уваги до процедури їх формування, закріплення та подальшої реалізації. Міжнародна спільнота постійно перебуває під загрозою підриву фундаменту міжнародного права, його принципів та норм, оскільки вони не можуть реалізовуватися у повній мірі за умов деструктивного впливу як з боку окремих суб'єктів, зацікавлених у досягненні протиправних інтересів, так і з боку окремих правових систем. Тому, без загальних зусиль всієї міжнародної спільноти неможливо вести мову про розвиток міжнародно-правових відносин, про визнання та реалізацію загальних засад, принципів та стандартів прав як основи стабільного розвитку суспільства.

Досліджуючи проблематику міжнародно-правового регулювання професійної юридичної діяльності, слід, перш за все, звернутися до самого поняття правового регулювання, з'ясувати його сутність та особливості інтерпретації в межах сучасної правової науки.

Так, наприклад, деякі вітчизняні автори схиляються до думки, що правове регулювання – це здійснюване громадянським суспільством або державою за допомогою правових засобів упорядкування, охорона та розвиток суспільних відносин [147].

В.М. Горшенев у статті «Поняття методу правового регулювання і його різновиди» зазначає, що метод правового регулювання – це «своєрідний спосіб впливу на суспільні відносини з метою їх врегулювання, що виражається у встановленні, за допомогою норми права, визначеного (можливого і належного) стану волі суб'єктів у їх взаємовідносинах один з одним, а також щодо бажаних результатів їх поведінки» [29, с. 401].

На думку П.М. Рабіновича: «Цінність правового регулювання – це його реальна позитивна (корисна) значущість для існування і розвитку особи, соціальних спільнот, груп, об'єднань, для всього суспільства загалом» [118, с. 158].

Згідно з уявленнями К. Кульчара: «Встановлюючи визначені правила поведінки й забезпечуючи дієвими засобами їх дотримання громадянами, держава тим самим регулює, тобто підкоряє правилам, суспільні відносини» [65, с. 12].

На думку Т.С. Ківалової, Г.Є. Смелянця, правове регулювання є основною формою реалізації функцій права [57, с. 33].

А.С. Піголкін зазначив, що правове регулювання являє собою всі форми впливу права на громадське життя: видання норм права, загальновиховний вплив права, здійснення правових приписів у конкретних діях суб'єктів права, забезпечення виконання цих приписів, тобто саму правомірну поведінку, а також все те, що створює основу й передумову для такої поведінки, забезпечує її» [177, с. 26].

П.В. Онопенко вказує на те, що правове регулювання включає в себе не будь-яку владну діяльність уповноважених на те органів і посадових осіб, а лише ту, що має на меті спрямувати в чітко визначене русло поведінку учасників суспільних відносин, упорядкованих за допомогою норми права й базованих на ній індивідуальних актів [91, с. 121].

О.Ф. Скаун пропонує власне визначення терміну правового регулювання й доводить, що це не тільки здійснюване державою за допомогою права й сукупності правових засобів упорядкування суспільних відносин, але і їх юридичне закріплення, охорона й розвиток та підкреслює, що правовий вплив з усією його багатоманітністю здійснюється на суспільне життя, на свідомість та поведінку людей за допомогою правових і неправових засобів [131, с. 488].

Отже, можемо погодитись із таким формулюванням правового регулювання як юридичного явища: це система дій та операцій, що здійснюються органами державної влади у встановлених процесуальних

формах за допомогою відповідних методів та з використанням при цьому юридичних засобів, спрямованих на встановлення й реалізацію певних моделей суспільного розвитку [67, с. 10–11].

Ведучи мову про міжнародно-правове регулювання юридичної діяльності, слід відзначити, що міжнародна спільнота приділяє значну увагу даній проблематиці. Протягом десятиліть розроблялися загальні норми та принципи, якими повинен керуватися юрист (суддя, адвокат, прокурор та ін.) у своїй діяльності. Були сформульовані і закріплені особливі вимоги до особи юриста, яким він повинен відповідати незалежно від специфіки професійної діяльності або території держави, на якій він працює. Безумовно, слід враховувати особливості національних правових традицій та специфіку національного судоустрою, законодавства чи правоохоронної системи. Однак, існування та реалізація загальноприйнятих та зрозумілих для всіх професійних стандартів покликано сприяти гуманізації суспільних відносин, утвердженню законності та справедливості як на рівні міжнародного співтовариства, так і на території національних держав.

Слід відзначити, що в умовах розвитку глобалізаційних процесів, принцип верховенства права є фундаментальною основою, яка дає можливість розвитку загальновизнаних принципів та норм міжнародного права, закладених Статутом ООН та іншими міжнародними правовими актами. Серед таких принципів, перш за все, добросовісне виконання міжнародних зобов'язань. Мова йде про обов'язковість виконання узятих зобов'язань та добросовісність їх виконання, неможливість односторонньої відмови від таких зобов'язань та юридична відповідальність за їх порушення. При цьому, реалізація міжнародних правових норм безпосередньо пов'язана із особливостями втілення цих норм у національних законодавствах.

У цьому контексті важливим є розуміння того, що будь-які міжнародні стандарти, принципи або норми юридичної професії можуть бути реалізовані шляхом втілення в національні законодавства як на рівні організації юридичної

практичної діяльності, так і на рівні правової культури та свідомості суспільства.

Досліджуючи проблематику міжнародно-правового регулювання принципів практичної юридичної діяльності, слід згадати основні міжнародні акти у текстах яких містяться визнані стандарти юридичної професії. Серед них, зокрема, такі як Мінімальні стандартні правила поведінки з ув'язненими», прийняті на першому конгресі ООН з попередження злочинності та поведінки з правопорушниками (1955), «Кодекс поведінки посадових осіб правопорушниками (1955), «Кодекс поведінки посадових осіб по підтриманню правопорядку» (1979), «Основні принципи, що стосуються незалежності судових органів» (1985) «Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочину і зловживання владою» (1985), «Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних націй, що стосуються здійснення правосуддя по відношенню до неповнолітніх» («Пекінські правила») (1985), «Деонтологічний кодекс (Кодекс правил здійснення адвокатської діяльності адвокатів Європейського співтовариства)» (1988), «Стандарти незалежності юридичної професії Міжнародної асоціації юристів» (1990), «Основні положення про роль адвокатів», прийняті на VIII конгресі ООН (1990) тощо.

Піднімаючи проблематику міжнародно-правового регулювання юридичної діяльності, слід брати до уваги, що мова, перш за все йде про такі стандарти юридичної професії, у відповідності до яких реалізується діяльність фахівців у сфері права незалежно від їх спеціалізації. Історично у кожній країні світу склалися свої особливі правові традиції, пов'язані із функціонуванням судової та правоохоронної систем. Проте, формування однакових правових та ідеологічних положень сприяє уніфікації, гармонізації юридичної практики, а отже й подальшому розвитку юридичної професії. Для більш змістовного уявлення щодо дослідженої проблематики, пропонується розглянути специфіку міжнародно-правового регулювання принципової основи юридичної діяльності на прикладі основних напрямів сучасної юридичної професії: адвокатська, судова, прокурорська та нотаріальна діяльність.

Історично в системі міжнародно-правового регулювання юридичної діяльності особливе місце займає адвокатська діяльність. Маючи одні з найстаріших правових традицій, адвокатура пов'язується з процесом становлення самого права та розвитком державності. Культурологічні особливості кожної країни, у якій розвивається дана правова інституція, обумовлює наявність значної кількості організаційних форм адвокатської діяльності. Однак, актуальними для всіх, стабільними та непохитними протягом часу залишаються такі завдання та принципи адвокатури як підтримка власної незалежності, обмеження впливу державної влади та збереження адвокатської таємниці. З плином часу зростання напруження у суспільстві посилило необхідність створення ефективної правової системи захисту прав та інтересів громадян. І головну роль у цій системі продовжує відігравати адвокатура як унікальний інструмент надання професійної юридичної допомоги.

Європейська Конвенція про захист прав людини і основних свобод, а також Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи про свободу здійснення професії адвоката (2000) визнали важливість внеску, який здійснюють адвокати у захист прав людини та справедливого правосуддя. Слід підкреслити, що адвокат – це єдиний представник юридичної професії, який супроводжує справу від початку формування скарги до самого виконання судового вироку. Тому є підстави стверджувати, що якість судового розгляду справи значною мірою залежить від професіоналізму адвоката. Добросовісне та професійне виконання адвокатом своїх обов'язків сприяє незалежному та професійному функціонуванню судової системи, а отже й утвердженню верховенства права в цілому.

Останні десятиліття адвокатура перейшла на нову віху свого розвитку, яка характеризується не тільки посиленням значення адвокатської професії та статусу адвоката, але й поширенням міжнародного, інтертериторіального впливу. Підтвердженням цьому стало формування відповідних міжнародних інститутів та створення потужної нормативної бази, яка заклала основні підвалини для розвитку адвокатської професії на міжнародному рівні.

Одним із найважливіших міжнародних правових актів, який започаткував процедуру надання юридичної допомоги при судовому розгляді справи, стала Загальна декларація з прав людини 1948 р. [47, ст. 11].

Пізніше було прийнято Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, завдяки якому закріплено право кожного при розгляді будь-якого кримінального обвинувачення захищати себе особисто або за допомогою спеціально призначеного йому захисника [81, ст. 14].

Окремі питання щодо правового статусу адвокатури містяться у Мінімальних стандартних правилах поведінки з ув'язненими. Зокрема, на підставі даного документа підсудному надається право звертатися там, де є можливість, за безкоштовною юридичною консультацією, а також зустрічатися з юридичним радником, який зобов'язується його захищати [82, ст. 93].

Прийняття Загального кодексу правил для адвокатів країн Європейського співтовариства (1988 р.) дозволило визначити основні засади здійснення транскордонної діяльності адвокатів [48]. Серед них, зокрема, такі як незалежність, довіра та моральна порядність, збереження професійної таємниці, повага етичних правил інших колегій, несумісність (у контексті професійного суміщення або суміщення окремих видів діяльності), особиста реклама, здійснення діяльності виключно в інтересах клієнта, обмеження відповідальності по відношенню до клієнта (у відповідності до професійних правил країни, яким підпорядковується адвокат).

У 1990 році на Конференції Міжнародної асоціації юристів було прийнято Стандарти незалежності юридичної професії, які розширили та посилили гарантії захисту адвокатської діяльності. У тексті документу визначено, що адвокату повинна гарантуватися незалежність при веденні справ. Це, у свою чергу, сприяло забезпеченню належних умов для реалізації адвокатом своїх функцій та повноважень. Також передбачається, що адвокатам повинні надаватися можливості забезпечення конфіденційних відносин з клієнтом, включаючи захист звичайної та електронної систем всього адвокатського діловодства і документів адвоката від вилучення та перевірок, а

також забезпечення захисту від втручання в електронні засоби зв'язку та інформаційні системи, які використовуються адвокатом у процесі роботи [137].

Основні положення про роль адвокатів стали одним із ключових документів для міжнародної адвокатської спільноти. Прийняті Конгресом ООН по запобіганню злочинам у серпні 1990 року, вони визнали важливу роль професійних асоціацій адвокатів у підтриманні професійних стандартів та етичних норм. Дані положення, перш за все, покликані допомагати державам-учасникам у їх завданні сприяти і забезпечувати належну роль адвокатів, яка має поважатися і гарантуватися урядами при розробці національного законодавства та його застосуванні як адвокатами, так і суддями, прокурорами, членами законодавчої та виконавчої влади і суспільством в цілому; ці принципи мають також застосовуватися до осіб, які здійснюють адвокатські функції без одержання формального статусу адвоката [94].

Так, зокрема, серед основних стандартів професійної адвокатської діяльності було визначено такі як: постійне піклування про честь і гідність професії, неухильне додержання прав людини й основних свобод, лояльність до інтересів клієнта, здійснення професійної діяльності вільно і наполегливо відповідно до закону і визнаних професійних стандартів та етичних норм.

Судова система – один з найбільш потужних засобів захисту прав людини та дотримання принципів справедливості та верховенства права як на державному, так і на міжнародному рівні. Міжнародні стандарти та принципи здійснення правосуддя стали результатом тривалої роботи та накопичення міжнародного досвіду найбільш якісних моделей правосуддя. Їх досвід знайшов своє вираження в текстах найбільш відомих міжнародно-правових документів, які визначають роль, завдання та особливості діяльності суддів у процесі виконання своїх професійних обов'язків. Серед таких документів слід назвати, зокрема, такі як Загальна Декларація прав людини, (Генеральна Асамблея ООН, 10.12.1948), Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (Генеральна Асамблея ООН, 16.12.1966), Основні принципи незалежності судових органів, прийняті на VII Конгресі з попередження злочинів і

поводження з правопорушниками 26 серпня – 6 вересня 1985 р., Європейська Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Рада ЄС, 04.11.1950, Україна приєдналася 17.07.1997), Пекінська заява про принципи незалежності судових органів в зоні дії Lawasia (Асоціація права країн Азії і Тихого океану), прийнята VI конференцією голів судів, серпень 1997 р.; Європейська хартія «Про статус суддів» від 10.07.1998, Латімерські вказівки для країн Співдружності щодо оптимальної практики, яка визначає взаємини між виконавчими, парламентськими і судовими органами для розвитку ефективного управління, дотримання принципів верховенства права і прав людини з метою забезпечення дієвої реалізації Принципів Хараре, 1998 р., Хартія Європейського Союзу про основні права (Європейський парламент, Рада ЄС, Європейська комісія, м. Ніцца, 07.12.2000), Резолюція 2004/32 Комісії ООН з прав людини «Цілісність судової системи» від 19.04.2004, Резолюція 60/159 Генеральної Асамблеї ООН «Права людини при здійсненні правосуддя» від 16.12.2005 та Бангалорські принципи поведінки суддів (Гаага, 26.11.2002), схвалені резолюцією Економічної та Соціальної ради ООН 27.07.2006.

Останній із зазначених документів зайняв особливе місце в системі міжнародного правового регулювання професійної діяльності суддів. Він заклав нові, сучасні підвалини для модифікації та розробки норм професійної та етичної поведінки представників судової влади. Примітно, що визначені у документі принципи знайшли значну підтримку з боку міжнародних організацій. Зокрема, Економічна та соціальна рада ООН, Управління ООН з наркотиків і злочинності, Американська асоціація юристів, Міжнародна комісія юристів та значна кількість суддів-представники країн-членів Ради Європи, усі вони позитивно відзначили Бангалорські принципи як вагомий та авторитетний документ у сфері міжнародного правосуддя.

Принципи, визначені та закріплені у даному документі лягли в основу міжнародних стандартів для регламентації суддівської поведінки і призначені сприяти підтримці суддів як з боку представників державної влади та суспільства, так і з боку усіх представників юридичної професії. Важливість

визначення таких стандартів, яким повинен відповідати професійний суддя особливо підкреслює суддя Дж.Б.Томас у своєму дослідженні «Суддівська етика в Австралії». Вважаємо доречним навести його думку з цього приводу. «Немає сумніву, що від суддів чекають поведінки, яка відповідає певним стандартам, як у суді, так і за його межами. Ці очікування – це лише очікування добровільної порядності на особистому рівні чи очікування дотримання певного стандарту поведінки представниками особливої професійної групи як у власних інтересах, так і в інтересах суспільства? Оскільки це питання принципове, потрібно висловити низку основних міркувань.

Ми – певна група у суспільстві. Ми – вибрані представники поважаної професії. Нам довірили щодня здійснювати значні повноваження. Це має неймовірний вплив на життя та долі людей, які постають перед нами. Громадяни не можуть бути впевненими, що одного дня вони чи їх доля не залежатиме від нашого рішення. Вони не бажають, щоб таку владу було покладено на людину, чий чесність, компетентність чи особисті критерії викликають сумніви. Тому для забезпечення цілісності системи права в тому вигляді, як ми її знаємо, потрібні стандарти поведінки як у суді, так і за його межами, які будуть покликані виправдати ці очікування [157, с. 7].

Отже, результатом підписання одного з найважливіших міжнародно-правових документів у сфері регулювання суддівської діяльності стало закріплення таких принципів діяльності як незалежність, неупередженість, доброчесність і непідкупність, дотримання етичних норм, рівність, а також компетентність і старанність. Важливим став той факт, що у розробці Бангалорських принципів брали участь самі судді, що заклало основу для реалізації та підтримки принципу незалежності як необхідної передумови для ефективного функціонування судової системи.

У сучасних умовах активної взаємодії України з міжнародною спільнотою актуалізується проблематика міжнародно-правової регламентації стандартів професійної діяльності прокурорів. Мова йде про міжнародно-правові норми і принципи, що закріплюють стандартизовані правила поведінки

суб'єктів міжнародного права у тих чи інших сферах міждержавного співробітництва, встановлюють певні мінімальні вимоги, дотримуватися яких повинні всі держави [124]. Як підкреслюють деякі дослідники, такі стандарти відіграють важливу роль у вдосконаленні правових основ організації та діяльності прокуратури на національному рівні, слугуючи своєрідним орієнтиром для вітчизняного законодавця [70, с. 12].

Міжнародно-правове регулювання принципів професійної діяльності прокурорів здійснюється на підставі таких відомих нормативних актів як, наприклад, Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод і рішення Європейського Суду з прав людини, Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку (прийнятий 34-ю сесією Генеральної Асамблеї ООН 1979 року), Керівні принципи ООН щодо ролі прокурорів, прийняті на Восьмому конгресі ООН у 1990 році, Стандарти професійної відповідальності та виклади основних обов'язків і прав прокурорів (прийняті Міжнародною асоціацією прокурорів у 1999 році), Європейські інструкції з питань етики та поведінки прокурорів (Будапештські принципи), (прийняті Конференцією генеральних прокурорів країн – членів Ради Європи у 2005 році) та інші.

Зупинимося на них детальніше. У тексті Кодексу поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку закріплено, що окрім дотримання основних принципів прав людини посадові особи з підтримання правопорядку керуються й іншими важливими постулатами підтримання правопорядку, викладеними у вигляді конкретних правил. Зокрема, мова йде про те, що:

- кожен орган охорони порядку не тільки представляє інтереси суспільства в цілому, але й несе відповідальність та підпорядковується йому;
- ефективне підтримання етичних норм залежить від існування продуманої, загальноприйнятої та гуманної системи законів;
- поведінка кожної посадової особи впливає на всю систему кримінального правосуддя, метою якої є попередження злочинності та боротьба з нею;

– кожен орган з охорони правопорядку повинен здійснювати самоконтроль, а усі посадові особи повинні піддаватися ретельній перевірці з боку суспільства;

– щоб мати практичну цінність, норми поведінки повинні стати частиною кредо кожної посадової особи [58].

Примітно, що даний документ стосується, не прокурорів, а посадових осіб, які мають поліцейські повноваження. Однак, він заклав важливу частину правового фундаменту для прийняття наступних міжнародних правових актів у сфері регулювання діяльності професійних прокурорів.

Наступним важливим документом стали Керівні принципи ООН стосовно ролі осіб, які здійснюють судове переслідування. Цей правовий акт був розроблений для надання допомоги державам у рішенні завдань із забезпечення та підвищення ефективності, незалежності і справедливості осіб, які здійснюють судове переслідування, при проведенні кримінального розслідування. Для підвищення справедливості і послідовності прийняття рішень у процесі судового переслідування, було визначено наступні принципи. При здійсненні професійної діяльності, зазначені посадові особи повинні бути неупередженими, уникати дискримінації при виконанні професійних функцій, бути об'єктивними та захищати державні інтереси, дотримуватися професійної таємниці, розглядати думки та заклопотаності жертв злочинів і зловживання владою, у випадку, коли зачіпаються їх особисті інтереси [56].

Міжнародно-правове регулювання професійної відповідальності, а також визначення основних обов'язків та прав прокурорів було визначено у тексті відповідного документу, прийнятого Міжнародною асоціацією прокурорів у 1999 році. Так, зокрема, незалежність, неупередженість, справедливість, послідовність та оперативність стали одними з основних стандартів та норм професійної поведінки для всіх прокурорів [138].

Рекомендація R (2000) 19 Комітету міністрів державам-членам Ради Європи про роль державного обвинувачення в системі кримінального правосуддя (прийнята Комітетом міністрів 6 жовтня 2000 р. на 724-му засіданні

заступників міністрів) стала логічним продовженням розвитку прокурорських стандартів діяльності на рівні Європи [113]. Даний документ не тільки встановив гарантії для державних обвинувачів, але й визначив межі та особливості їх взаємодії із виконавчою, законодавчою владою, а також судьями, представниками поліції та громадянами. Значну увагу було приділено нормам та стандартам етичної поведінки прокурорів. Додатково було визначено, що держави мають передбачити, щоб при виконанні своїх обов'язків державні обвинувачі були обмежені «кодексом поведінки», а будь-яке порушення такого кодексу повинно призводити до санкції (ст. 35 Рекомендації). Отже, новим етапом міжнародно-правового регулювання прокурорської діяльності стало введення норми щодо обов'язкового розроблення та прийняття кодексу професійної етики прокурорів на рівні національних законодавств.

У результаті співпраці міжнародних корпоративних структур органів прокуратури у 2005 році вдалося сформулювати та прийняти такий вагомий документ як Європейські керівні принципи з етики і поведінки для прокурорів (Будапештські керівні принципи) [44]. Конференція генеральних прокурорів країн Європи не тільки підкреслила ключову роль прокурорів у системі кримінального судочинства, але й відзначила, що в окремих юрисдикціях прокурори виконують інші задачі в сфері, наприклад, господарського, цивільного або адміністративного права в якості загальних захисників законності. Це, у свою чергу, обумовило необхідність визначення загальних принципів прокурорської діяльності. Вони хоча й не стали обов'язковими для систем органів прокуратури різних країн, однак вони стали певною квінтесенцією, яка поєднала у собі прийняті в багатьох країнах загальні принципи для прокурорів в рамках виконання їх службових обов'язків. Примітно, що дані принципи викладені у формі конкретних рекомендацій щодо поведінки та професійної діяльності, які очікуються від усіх прокурорів, що працюють в органах прокуратури, або від імені прокуратури. Серед них, зокрема, такі як: здійснювати свої функції справедливо, неупереджено,

послідовно та оперативно; виконувати свої обов'язки, включаючи обов'язок вжиття заходів, завжди у відповідності до вимог чинного національного та міжнародного законодавства; завжди підтримувати честь та гідність своєї професії; зберігати професійну конфіденційність; захищати принцип справедливого судочинства і т.д.

Отже, як вбачається з наведеного, міжнародно-правове регулювання принципів прокурорської діяльності здійснюється в межах декількох загальних нормативних актів. Ці акти побудовані на основних правових принципах справедливості, правосуддя, рівності, законності та ін., і є основою для утвердження відповідних норм на рівні національних законодавств.

Розвиток міжнародного нотаріату пов'язується із розвитком міжнародних правочинів, зростаючою активністю міжнародних та транснаціональних корпорацій. Яскравим прикладом міжнародно-правового регулювання принципів нотаріальної діяльності є, зокрема, документи Міжнародного союзу нотаріату (МСЛН). Створення даної організації було обумовлено основною метою – просуванням і застосуванням основних принципів системи нотаріату латинського типу, а також принципів нотаріальної етики. На даний час Міжнародний союз нотаріату об'єднує нотаріальні корпорації 86 країн, зокрема, держави центральної та східної Європи, Африки, Азії. Членство у МСЛН обрали Японія, Індонезія та Китай. Континентальні та міжконтинентальні комісії, а також представництва в ООН, ЮНЕСКО, Раді Європи, Гаазькій конференції та інших міжнародних організаціях свідчать, що вплив МСЛН на світовому рівні досить вагомий. За таких обставин, ведучи мову про особливості міжнародно-правового регулювання принципів юридичної діяльності у сфері нотаріату, доречним буде звернути увагу на основні акти МСЛН.

Так, у 1995 році було прийнято Європейський кодекс нотаріального професійного права – звід спільних етичних принципів, які регулюють професію в різних державах-членах Європейського Союзу. Текст документу було прийнято після проведення порівняльного вивчення усіх правил

професійної етики і доповнено тільки у 2009 році. Метою документу стало затвердження спільних рис в професії, незалежно від країни, і окреслення керівних напрямів для транскордонних операцій. До основних принципових засад професійної діяльності було віднесено, зокрема, превентивне правосуддя, неупередженість і незалежність, конфіденційність і професійна таємниця, відповідальність, правова безпека, лояльність по відношенню до держави, товариське ставлення та безперервне навчання. Дані принципи демонструють бажання професії гарантувати громадянам і підприємствам однаковий захист, однакову правову безпеку й однакову ефективність як в транскордонних, так і у внутрішніх правочинах. Примітно також, що міжнародна спільнота визнала нотаріуса «незамінним елементом справедливого правосуддя» і «фактором суспільного миру» [43].

Базові принципи системи латинського нотаріату були затверджені 18 січня 1986 року Бюро при Комісії з міжнародного співробітництва МСЛН та Постійною Радою в Гаазі 13, 14 та 15 травня 1986 року. Даний документ акцентує увагу на необхідності дотримання принципів професійного права та вимог посади нотаріуса. Зокрема, такі принципи як лояльність і високі моральні якості, незалежність і неупередженість, довіра і професійна таємниця, правова і технічна компетенція та ін., були визнані міжнародною спільнотою як основні засади професійної діяльності нотаріуса [71].

Зазначене дає можливість стверджувати, що представлені принципи, по суті, можуть розглядатися як вимоги до особи нотаріуса. Вони покликані забезпечити соціальну стабільність, до чого й прагне світова спільнота. І тільки у випадку, коли забезпечується дотримання цих принципів, можна вести мову про реалізацію таких основних правових засад як законність та правова безпека.

Отже, в результаті аналізу особливостей міжнародно-правового регулювання основних принципів юридичної діяльності можемо зробити наступні висновки.

Міжнародна спільнота приділяє значну увагу питанню реалізації та забезпечення основних принципів юридичної професії. Дані принципи не просто визначають елементи поведінки або межі професійної діяльності. Вони є основою, фундаментом для розбудови юридичної професії, покликання якої – забезпечення суспільних інтересів, утвердження миру та правопорядку у суспільстві.

Протягом багатьох років професійна спільнота накопичувала позитивний досвід і формувала образ фахівця як представника практичної юридичної діяльності. Поступово виокремлювалися та затверджувалися принципи та стандарти професійної поведінки та вимоги до особи юриста, яким повинен відповідати спеціаліст незалежно від напрямку професійної діяльності або держави, на території якої він працює. А отже, беручи до уваги особливості національних правових традицій, було визначено загальноприйнятні та зрозумілі професійні стандарти, покликані спрямовувати розвиток юридичної практичної діяльності у напрямі гуманізації, підвищення рівня правосвідомості та професійності, орієнтації на забезпечення законності та справедливості не тільки в межах національних держав, але й у відповідності до вимог та глобалізаційних тенденцій розвитку сучасного суспільства.

Такі принципи стали квінтесенцією діалогу світової професійної спільноти та отримали форму юридичних актів у вигляді кодексів, зводів правил, керівних принципів або стандартів професії. Справедливість, законність, незалежність, рівність, гуманізм та ін., стали основними стандартами юридичної професії на міжнародному рівні.

Особливу роль у питанні міжнародно-правового регулювання професійної юридичної діяльності відведено вимогам щодо морально-етичних якостей юриста. Саме такі аспекти як людяність, честь та гідність, підтримання та реалізація духовних цінностей уможливлюють становлення фахівця, оскільки кожен представник юридичної професії, перш за все, є просто людиною.

Визначення єдиних уніфікованих етичних норм, принципів та стандартів професії дає можливість зрозуміти межі можливої поведінки та сприяє їх впровадженню у практичну діяльність юриста. Вони слугують орієнтиром для усіх представників професії та дозволяють корегувати поведінку фахівця за допомогою самоаналізу, а також визначити межі відповідальності. З цієї позиції визначені принципи, в залежності від рівня їх реалізації у практичній площині, можуть свідчити і про рівень професіоналізму юриста.

3.2. Перспективи удосконалення вітчизняного нормативно-правового регулювання принципів професійної діяльності юристів в умовах інтеграції України у європейський правовий простір

Ведучи мову про перспективи регулювання зазначених принципів, перш за все треба розуміти, що це не їх формалізоване переписування із тексту в текст, а створення належних умов, зміна процедур, вимог, факторів, відповідальності форм взаємодії тощо за допомогою правового інструментарію, що по суті і буде нормативним удосконаленням принципів, але через удосконалення фактичної практичної діяльності. Реалізація принципу здійснюється у процесі практичної діяльності, через результат, досягнення мети, реалізації професійних завдань та функцій. Сам по собі принцип окремо не існує, його не можна побачити або сфотографувати, він начебто розчиняється у професійних діях юриста. А отже, необхідно говорити про удосконалення діяльності в контексті удосконалення її принципів (як основоположних ідей, засад діяльності), в тому числі й шляхом удосконалення її нормативної основи.

Удосконалення нормативної основи є первинним етапом удосконалення будь-якого виду професійної діяльності або сфери. Саме в нормативному акті відбувається моделювання майбутніх відносин, програмування, планування й

прогнозування розвитку окремих соціальних (професійних) сфер, що є завданням нормопроектної діяльності уповноважених на те суб'єктів. Завдяки дотриманню всіх вимог та правил юридичної техніки в процесі підготовки проектів нормативно-правових актів здійснюється детальний правовий аналіз стану існуючих правових відносин та відповідне правове прогнозування з відповідними експертними висновками на найближчу перспективу їх розвитку. Тобто результативність (ефективність) реалізації всякого принципу закладається вже на етапі правового моделювання, в процесі осмислення фундаментальних питань організації суспільних відносин. У зв'язку з цим, за доцільне вбачається обрати таку методологію висвітлення проблематики підрозділу, яка б ґрунтувалась на врахуванні безпосереднього зв'язку між принципами юридичної діяльності та фактичними діями професійних юристів, що працюють у різноманітних галузях правового регулювання.

Сучасні міжнародні інтеграційні процеси обумовлюють нові тенденції розвитку та реформування усіх напрямів державно-правового розвитку. Зміни у розвитку суспільних відносин, економічного та політичного устрою, утвердження моральних устоїв та ідеалів духовної сфери тощо, все це супроводжує нинішній етап розвитку України на тлі міжнародних та європейських процесів. За таких обставин, протягом останніх років дана проблематика займає поважне місце в межах тематики вітчизняних наукових досліджень. Сучасні фахівці наголошують, що співробітництво України з ЄС сприятиме наближенню соціальних умов України до високих європейських стандартів, підвищенню рівня життя і добробуту населення. У культурно-цивілізаційному аспекті євроінтеграція – це шлях до активізації взаємообміну між українською і західноєвропейськими культурами, одночасне становлення України й як інтегрованої частини глобального суспільства, й як національної держави. Членство в ЄС гарантує зміцнення національної безпеки України, захист її від агресії та територіальних претензій [156, с. 754].

Одночасно із цим підкреслюється і ряд внутрішніх чинників, які гальмують рух України до ЄС: по-перше, це повільність у проведенні

економічних реформ, відсутність помітних результатів внутрішніх соціально-економічних трансформацій; по-друге, тривогу викликає рівень корупції та економічної злочинності; по-третє, відсутність консенсусу стосовно європейського вибору серед населення; по-четверте, явний дефіцит досвідчених фахівців з євроінтеграції, насамперед серед політичної еліти і державних службовців України; по-п'яте, величезний розрив у рівнях економічного розвитку України і європейських країн; по-шосте, значна відмінність рівня життя населення; по-сьоме, невідповідність правових систем [156, с. 754].

Слід зазначити, що за період 2014–2016 років у законотворчій діяльності парламенту склались певні негативні тенденції щодо використання положень Угоди та права ЄС, більшість із них, на жаль, ігнорується. Парламентська експертна група з євроінтеграції проаналізувала понад 400 поданих до Верховної Ради України законопроектів, які стосуються Угоди про асоціацію, і виявила, що понад 50 % законодавчих пропозицій не відповідають зобов'язанням України або ж потребують суттєвого доопрацювання. І ця проблема низької якості законотворчої роботи демонструє найбільший парадокс: суб'єкти законодавчої ініціативи не мають жодних зобов'язань подавати документи, що відповідають Угоді, тобто Україна взяла на себе ці зобов'язання як держава, а окремі суб'єкти (депутати, уряд, президент) – ніби ні [155, с. 12].

Одним із важливих критеріїв успішної адаптації до змін сьогодення є розвиток сфери права, зокрема, правоохоронної та правозахисної функцій держави як основи підтримання стабільності та правопорядку у суспільстві. У цьому контексті одне з ключових місць займає сфера юридичної діяльності, яка також зазнає глобальних змін з огляду на ускладнення та динамізм усіх державних та соціальних процесів. Іншими словами, при розгляді даного питання слід брати до уваги політичні, економічні, соціально-культурні явища та процеси, які відбуваються у суспільстві, і які, в цілому, обумовлюють загальну ефективність та стабільність юридичної діяльності.

Безумовно, юридична діяльність, як і будь-яка сучасна правова система, відчуває на собі вплив глобалізаційних та інтеграційних процесів. Серед них слід відзначити формування та впровадження стандартів електронного уряду, впровадження процедури подання документів у режимі on-line та використання веб-сайтів, що обумовлює зменшення використання паперових носіїв, поширення використання цифрового електронного підпису, інформаційна відкритість та різні напрями стандартизації юридичної діяльності, а також набуття нею транскордонного характеру.

Загалом, проблематика євроінтеграційного та глобалізаційного розвитку юридичної діяльності має подвійний характер. З одного боку, Україна (як і багато інших країн) прагне входження до європейської та міжнародної спільноти, що вимагає відповідності визначеним міжнародним стандартам. З іншого боку, саме процеси глобалізації обумовлюють основні проблеми, які постають перед нашою державою останні десятиліття, зокрема, й у сфері юридичної діяльності. Серед них, зокрема, реалізація та гармонізація стандартів юридичної освіти, постійне розширення сфери та рівень професійної відповідальності юристів, можливість здійснення професійної діяльності за межами України та ін. Ці та інші проблеми є характерними для всіх видів професійної юридичної діяльності незалежно від їх спеціалізації. Розглянемо їх детальніше.

Перш за все, акцентуємо увагу на тому, що у сучасному суспільстві освіта отримала важливе значення у процесах розвитку різних державно-політичних, економічних та соціальних процесах. Безумовно, за останні десятиліття у сфері вітчизняної освіти відбулися значні зміни, пов'язані, у тому числі, і з інтеграційними процесами. Державно-правове регулювання забезпечує не тільки дотримання належних умов розвитку системи освіти, але й захист учасників відносин у даній сфері. Це, у свою чергу, сприяє реалізації державних гарантій освітньої системи та відповідних прав громадян. Модернізація юридичної освіти, безперечно, потребує відповідного правового забезпечення. А тому систематизація, уніфікація даної галузі законодавства з

урахуванням як інтеграційних процесів, так і сучасних вимог та потреб українського суспільства, також постає у якості однієї з перспектив розвитку сфери юридичної діяльності.

Важливим стратегічним напрямом удосконалення сфери професійної діяльності юристів можна назвати підвищення якості юридичної діяльності та доступності юридичних послуг з метою забезпечення вимог та сучасних потреб суспільства, а також з урахуванням інноваційних напрямів державно-економічного розвитку. У цьому контексті необхідно підняти проблематику удосконалення нормативно-правового регулювання сфери юридичної діяльності та вести мову з урахуванням перспектив модернізації та переорієнтації інституційної системи юридичної діяльності. А отже, й з урахуванням проблематики підвищення якості професійності юридичної діяльності та морально-етичної складової як невід'ємної частини особистості юриста.

Крім того, розглядаючи проблематику розвитку та забезпечення основних норм та стандартів юридичної діяльності, не можна оминати увагою ті процеси, які обумовлюють основні напрями посилення взаємодії та захисту сфери юридичної професії. Перш за все, це проблема захисту персональних даних, що виникла у зв'язку із подіями останніх років у соціальних мережах. Так звана «криза довіри» стала наслідком загострення відносин між суспільством, сферою бізнесу та владою. Зростає попит на якісну професійну юридичну допомогу у процесі модерації різних переговорних процесів задля забезпечення більш-менш конструктивного діалогу між учасниками процесу. Однак, відсутність довіри до влади значно ускладнює його.

Ведучи мову про перспективи розвитку юридичної професії в контексті європеїзації, слід брати до уваги наступне. Одним із глобальних факторів впливу є масове втілення новітніх технологій. Використання електронного ресурсу та штучного інтелекту здатні вирішувати деякі питання за секунди. Сучасна автоматизація діяльності юриста охоплює, зокрема, пошук інформації і сам процес роботи з документами.

Також поступово набувають попити інтелектуальний пошук і аналіз інформації, створення шаблонів документів за заданими параметрами та навіть алгоритми для аналізу перспектив судових процесів. Так, одним із яскравих прикладів реалізації окремих проектів роботизації стало використання штучного інтелекту у роботі з рішеннями Європейського суду з прав людини. University College London (UCL) разом із університетами Sheffield і Pennsylvania створили комплекс штучного інтелекту, здатний відрізняти «порушення» від «відсутності порушення» у справах, розглянутих Європейським судом. Примітно, що коректність роботи програми склала 79 відсотків, що дозволило вірно передбачити вирішення 584 справ [27].

Тільки в Україні за останні кілька років було презентовано такі юридичні інновації як розумний конструктор для автоматизації процесу підготовки документації Axdraft; «Платформа Iz», сервіс YouControl та ін. Розробляються програми для спрощення електронного документообігу і т.д. Платформа LIGA: ZAKON вже давно розробляє та втілює інформаційно-правові продукти та сервіси. Зокрема, VERDICTUM – система аналізу судових рішень, CONTR AGENT – системи контролю і моніторингу та ін.

Стрімко еволюціонують і галузі надання державних онлайн-сервісів. Так, наприклад, Он-лайн будинок юстиції пропонує реєстрацію бізнесу та громадських об'єднань та отримання повторних документів [111]. Сучасний кабінет електронних сервісів пропонує отримання документів з державних реєстрів, здійснення реєстраційних дій, пошук інформації та законодавчих документів, шаблонів, послуги судової системи які надаються в електронному вигляді, участь в електронних торгах та навіть прийом громадян за допомогою відеозв'язку [54]. А у сфері юридичного консультування давно набуло поширення таке поняття як консультація он-лайн.

Очевидно, що вести мову про заміну кваліфікованої юридичної діяльності штучним інтелектом ще зарано. Однак, слід враховувати вимоги, що ставить перед Україною міжнародна спільнота. І найважливішими серед них стають професійна неупередженість та економія часу.

Технологізація професії (особливо у випадку он-лайн консультування та супроводження клієнта) обумовлює «віддаленість» професійного юриста від особи клієнта, оскільки зменшується фактор особистої участі. З одного боку, такий підхід дозволяє спеціалісту залишатися об'єктивним та неупередженим, зменшує емоційну складову у процесі прийняття рішень. З іншого боку, це може виключати елемент зацікавленості правника у якнайкращому задоволенні запиту клієнта, здійснення дій виключно в його інтересах. Постає загроза «конвейєризації» професії. А отже, на першу чергу знову виходить питання підвищення етичних стандартів та рівня професійних якостей правника.

Завданням будь-якого юриста, не зважаючи на напрям його професійної спеціалізації, є надання юридичної допомоги громадянам, організаціям, державним та недержавним інституціям з метою забезпечення їх конституційних прав та свобод, а також гарантій захисту її інтересів з урахуванням тих державно-соціальних процесів, які супроводжують розвиток будь-якої сучасної держави. В результаті появи в Україні величезної кількості юристів, відмічається зниження загального рівня якості наданих послуг, що не відповідають визнаним стандартам якості. Так, юридичний ринок сьогодні перенасичений, однак попит на якісну допомогу постійно зростає і рівень навантаження професійних фахівців дуже високий. Слід зазначити, що вартість послуг низької якості нижча та більш доступна для широкого загалу, а отже й підтримується попит з боку суспільства, де остаточно не сформоване бачення того, на скільки важливою є якість юридичної допомоги. У зв'язку із цим побічно підіймається питання підвищення загального рівня правової культури та правосвідомості громадян.

Зазначимо також, що правова культура завжди була і залишається важливим елементом правової системи. Рівень правової культури також є одним з впливових факторів розвитку держави та громадянського суспільства. Саме воно є тим середовищем, у якому сучасна людина законно задовольняє свої потреби, розвиває свою індивідуальність, приходить до усвідомлення цінності групових акцій і суспільної солідарності» [66, с. 21].

Під правовою культурою в широкому сенсі прийнято розуміти усе позитивне, що створено людством у правовій сфері. У цьому аспекті правова культура відображає стан правосвідомості, юридичної науки, якість розроблення текстів законів, рівень професіоналізму функціонування правоохоронних та інших правозастосовних органів, розвиток правової науки та освіти. Правова культура у вузькому розумінні – це рівень знання права членами суспільства і їхнього ставлення до права, а також престиж права у суспільстві. Вона є важливою умовою і засобом зміцнення законності й правопорядку [14, с. 8].

Як слушно висловився Попадинець Г.О., правова культура є системою правових цінностей, що відповідають рівню досягнутого суспільством правового прогресу й відображають у правовій формі стан свободи особи, інші соціальні цінності. Вона відображає рівень розвитку правосвідомості в суспільстві, системи права і законодавства, юридичної практики та правової науки, охоплює сукупність усіх правових цінностей, створених людьми в правовій сфері. Однак, саме у межах правосвідомості формуються такі правові цінності, як справедливість, рівність, свобода, честь, гідність, що впливають на розвиток усієї правової системи держави та громадянського суспільства зокрема. Завдяки розвинутій правосвідомості людина громадянського суспільства здатна осмислювати та оцінювати правову дійсність, яка її оточує, приймати рішення та вчиняти дії, які мають правові наслідки. При цьому, високий рівень правової культури суспільства є однією з важливих ознак громадянського суспільства та правової держави, яка заснована передусім на принципах верховенства права і правового закону, поваги до основних прав і свобод людини й громадянина. Тому правова культура і правосвідомість взаємозумовлюють існування та функціонування одна одної [100, с. 422].

З точки зору правопросвітньої діяльності значні перспективи залишаються за юридичними клініками. Посилення взаємодії із місцевими відділами освіти, проведення тренінгів та налагодження контактів із загальноосвітніми, виховними закладами, громадськими правозахисними

організаціями органами місцевого самоврядування тощо, значно розширить сферу правопросвітньої роботи, та, загалом, покращить зовнішню видимість юридичних клінік. Запровадження різних рівнів консультування, удосконалення перевірки та обліку справ, збалансування кадрового забезпечення сприятиме системності та підвищенню загального рівня якості надання юридичних послуг та правопросвітньої роботи. Такі заходи підвищать статус юридичних клінік та довіру з боку населення, сприятимуть підвищенню якості безоплатної правової допомоги, а отже й дотриманню та реалізації визнаним стандартам діяльності юридичних клінік – поліваріантності та доступності юридичних послуг для населення.

Загалом, важко переоцінити значення правопросвітньої діяльності серед різних верств населення. Така робота не тільки сприяє формуванню правової культури населення, але й допомагає формувати певні уявлення щодо тих чи інших правових явищ, потреб та мотивів поведінки. Важливим завданням у напрямі розвитку практичної юридичної діяльності є інформування широкого загалу про основні стандарти, принципи та цінності юридичної професії, поваги до неї. Саме завдяки просвітній діяльності дана проблематика залишатиметься зрозумілою та перспективною лише у колі спеціалістів, експертів, фахівців з правової тематики. Інші ж орієнтуватимуться на стереотипні уявлення та образи, які, найчастіше, абсолютно не відповідають реаліям і спотворюються через незрозумілість та складність сприйняття. У свою чергу, розширення правового уявлення та розвиток правової культури, розуміння основних понять та процесів щодо того чи іншого явища допомагає не тільки усвідомити їх сутність, але й сформувати власне ставлення, потреби та можливі вигоди від його використання.

З огляду на це, одними з основних напрямів просвітньої діяльності залишаються такі як: проведення семінарів, круглих столів, тренінгів та лекцій, прес-конференцій, організація літніх шкіл, поширення інформаційних матеріалів (література, відеоролики), розвиток ресурсів ЗМІ та інтернет-

ресурсів різної тематичної спрямованості, поширення тематичних виставок та фестивалів із залученням широкого загалу та, особливо, молоді.

У контексті розвитку професійної юридичної діяльності, одним з перспективних напрямів удосконалення даної сфери, з одного боку, є підвищення загального рівня правосвідомості та правової культури фахівців. Це є основою формування відповідного професійного рівня та дотримання визнаних принципів та стандартів діяльності. З іншого боку, підвищення рівня правової культури та правосвідомості громадян сприятиме процесу зміцнення поваги до юридичної професії, надасть змогу адекватно вибудовувати комунікацію та співпрацювати задля досягнення загальної мети – реалізації законності, справедливості та верховенства права.

Сучасна юридична спільнота, особливо представники сфери юридичного консультування, також зіткнулася із такою проблемою як нестача часу. Обробка великої кількості інформації, неймовірна кількість справ та звернень, що потребують професійної допомоги вимагають від сучасного фахівця високого рівня дисципліни та уміння вибудовувати пріоритетність у своїй роботі. Регулярні та швидкоплинні процеси сучасного життя потребують від юриста досконалості оволодіння навичкою «управління змінами», що стає однією із вимог сьогодення та формує додатковий вектор особистого розвитку для професійного юриста. Враховуючи складні кризові періоди та постійні державно-політичні, економічні та соціальні зміни, які відбуваються у нашій країні останнє десятиліття, наявність такої компетенції може значно підвищити загальну ефективність фахівця. На користь стануть також і особливі навички професійного мислення та використання творчих здібностей, використання яких дозволить швидко адаптуватися навіть у самих непередбачених обставинах.

Такий темп соціального та професійного життя, високий рівень навантаження та відповідальності юриста, безумовно, провокує значні стресові ситуації, зниження працездатності та навіть погіршення фізичного та психічного здоров'я. Питання чіткого розподілення обов'язків, обсягів

навантаження та належних умов праці представників юридичної професії є одними з пріоритетних напрямів розвитку даної сфери, а отже однією з важливих умов втілення визнаних принципових засад юридичної практичної діяльності.

У зв'язку із цим, найближчим часом залишаються актуальними такі напрями розвитку сфери професійної юридичної діяльності як підвищення правової та професійної культури правників, поліпшення загального рівня законодавчої техніки, уніфікація професійного законодавства, створення належного економічного та соціального підґрунтя та ін. Тільки після проходження даних етапів можна буде вести мову про технологізацію юридичної професії в Україні.

Для отримання більш широкого уявлення щодо проблематики розвитку юридичної практичної діяльності, є доцільним додатково розглянути її у контексті основних видів професії, зокрема, судової, нотаріальної, прокурорської та адвокатської.

Метою судової реформи є реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів задля практичної реалізації принципів верховенства права і забезпечення кожному права на справедливий судовий розгляд справ незалежним та неупередженим судом. Реформа має забезпечити функціонування судової влади, що відповідає суспільним очікуванням щодо незалежного та справедливого суду, а також європейській системі цінностей та стандартів захисту прав людини [114].

Суддя безумовно повинен бути висококваліфікованим професіоналом. Але не тільки. Для судді життєво необхідним є набір інших, особистих якостей, відсутність яких зведе нанівець усі прагнення та очікування позитивного розвитку в професії. Суддя має бути життєво мудрим, але відкритим для пізнання нового; рішучим, але й поміркованим водночас; співчутливим, але мужнім; справедливим, але милосердним; терплячим, люб'язним і ввічливим, проте вміти контролювати порядок у залі засідань [39, с. 8].

Конституційним, основоположним правом кожної людини є право на судовий захист, і суддя як особа, яка, власне, і здійснює процес судочинства, був і залишається центральною фігурою в цьому процесі. Суддя за природою своєї професійної діяльності належить до тієї категорії фахівців, які постійно перебувають у стані психологічного напруження або стресу. Це обумовлено низкою чинників. По-перше, суддя – це постійний комунікатор, свідок багатьох людських переживань, афективних реакцій, у певних ситуаціях він – об'єкт маніпуляцій, тиску, навіть погроз. Професія вимагає залишатися неупередженим, емоційно відстороненим, об'єктивним, незалежним від симпатій або антипатій до співрозмовника – нехай це позивач, відповідач, колега, керівництво, представники ЗМІ.

А тому, у контексті подальшого удосконалення професійної суддівської діяльності важливо здійснювати роботу у напрямі створення належних умов праці, закріплення та реалізації принципів професійної відповідальності.

Право на незалежний і безсторонній суд гарантовано статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Забезпечення кожній особі цього права відповідно до стандартів Ради Європи, які визначені у міжнародних документах та роз'яснюються у практиці Європейського суду з прав людини, є обов'язком кожної держави – члена Ради Європи. Метою забезпечення незалежності судової влади є гарантування кожній особі основоположного права на розгляд справи справедливим судом лише на законній підставі та без будь-якого стороннього впливу [121]. Матеріальні та соціальні гарантії, чітке дотримання суддями морально-етичних устоїв у своїй професійній діяльності та повсякденному житті, все це загалом є основою реалізації принципу незалежності.

У контексті сучасної судової реформи, одним із найбільш перспективних напрямів розвитку суддівської професії є забезпечення максимальної прозорості роботи і контролю за функціонуванням судової системи з боку суспільства. А це, у свою чергу, потребує забезпечення суддям належного рівня гарантій, представлених та задекларованих державою. Тому, вжиття таких

заходів як посилення взаємодії між гілками влади, підтримання авторитету судової системи з боку держави, дотримання вимог та стандартів діяльності з боку правоохоронних органів та ЗМІ, реальне вжиття дисциплінарних заходів та підвищення ефективності реагування у випадках порушень щодо представників сфери судової діяльності, а також запобігання проявів корупції, тощо стане запорукою дотримання незалежності суддів, а отже й утвердження принципу верховенства права.

Окремим питанням постає перспектива втілення принципу справедливості у контексті професійної судової діяльності та судового процесу. Розглянемо наступний приклад. Як відзначає С. Шевчук у своїй науковій праці, що не існує остаточного визначеного переліку складових справедливого судового розгляду. Разом із цим, автор відзначає, зокрема, специфіку реалізації статті 6 Європейської Конвенції з прав людини, сфера застосування якої не обмежується лише судовими слуханнями. Судове провадження розглядається як кульмінація змагального процесу. І справедливість усього цього процесу, наголошує автор, є найголовнішою цінністю, що лежить в основі положень статті 6 та Конвенції взагалі. Таким чином, будь-які дії, що йдуть у супереч поняттю справедливості, на передсудовій стадії можуть поставити під сумнів справедливе провадження в цілому [169, с. 186]. А тому, проблематика забезпечення принципу справедливості є однією із пріоритетних перспектив вітчизняного нормативно-правового регулювання та втілення основних принципів діяльності юристів, зокрема, професійних суддів.

Щодо перспектив реформування адвокатури, слід зазначити наступне.

Результати сучасної реформи адвокатури за останні декілька років залишаються суперечливими та свідчать про неможливість держави організувати цей процес у відповідності до визнаних європейських та світових стандартів регулювання адвокатської професії, принципів демократичного урядування, публічності та відкритості. Дотримання міжнародних стандартів адвокатської професії та захисту прав людини є головною вимогою щодо подальшого розвитку сфери адвокатури.

Забезпечення конституційного права громадян на професійну та доступну правову допомогу, вільний вибір захисника, удосконалення механізму захисту прав людини, все це має лягти в основу реформування профільної галузі законодавства.

У процесі розвитку нормативно-правового регулювання та втілення основних професійних принципів діяльності слід говорити не просто про виконання та дотримання адвокатурою європейських стандартів. Мова йде про розширення професійних прав та гарантій адвокатської діяльності, розвиток самоврядності та взаємодії з громадськістю та державно-правовими інституціями, забезпечення кібербезпеки, впровадження сучасних освітніх та сервісних проектів, доступність на високий рівень якості процесу підвищення професійної кваліфікації та ін.

Не можна оминати питання оплати професійної адвокатської допомоги, що є складовим питанням її ефективності, а отже й творення самого процесу правосуддя, оскільки без участі адвоката у багатьох випадках судовий процес стає неможливим. Розглядаючи проблематику оплати праці адвоката як одну з основних перспектив розвитку професійної адвокатської діяльності, зокрема, в контексті закріплення та реалізації принципів незалежності та доступності, слід зауважити на широкий досвід у цьому питанні європейської спільноти. Так, наприклад, винагорода адвоката (або гонорар успіху) широко розповсюджене поняття у юридичній практиці Великобританії, Італії, Фінляндії, Франції та ін. країнах. У свою чергу, пунктом 3.3 Загального кодексу правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства визначено, що Адвокат не повинен укладати *pactum de quota litis*. Під поняттям *Pactum de quota litis* розуміється угода, що укладається між адвокатом і клієнтом до винесення остаточного рішення стосовно справи, що розглядається, у якій клієнт є однією із заінтересованих сторін. Згідно з вищевказаною угодою клієнт зобов'язується у випадку винесення рішення на його користь виплатити адвокату винагороду у вигляді грошової суми або у будь-якій іншій формі. При цьому, Угода про виплату адвокату гонорару згідно з вартістю майна, що оспорується, не є

pactum de quota litis, якщо розмір винагороди визначено згідно з офіційною шкалою гонорарів або за наявності контролю з боку компетентного органу, юрисдикція якого поширюється на адвоката [48]. Отже, можна стверджувати про нагальну необхідність нормативно-правового врегулювання порядку забезпечення належного рівня та процедури фінансування адвокатської діяльності.

Також, у контексті європеїзації вітчизняної юридичної спільноти постає ряд проблем, пов'язаних із проблемами глобалізації. З цього приводу слушно зауважив представник Ради адвокатур і юридичних спільнот Європи Карл Бевернідж на форумі юристів, що відбувся у Польщі під назвою «Організація здійснення юридичної практики національними та іноземними юристами». Представник відзначив, що найбільш актуальними залишаються такі питання: необхідність гармонізації стандартів юридичної освіти і його продовження; розширення сфери діяльності, якою традиційно займалися юристи; необхідність страхування професійної відповідальності адвоката перед клієнтом; вироблення загальних умов, при дотриманні яких іноземним юристам може бути надано право практики в європейських державах [95].

Щодо подальшого реформування у сфері професійної діяльності прокурорів, слід зупинитися на наступних моментах.

Новий Закон «Про прокуратуру» [112], як підтвердили експерти, врахував більшість європейських рекомендацій та заклав фундамент для реалізації основних принципів та стандартів сучасної системи кримінальної юстиції. Однак, постійні зміни на посаді Генерального прокурора, залишки суперечності частини законодавства, складна процедура кадрових призначень, а також зовнішній вплив на прокурорів вимагають подальшої роботи над удосконаленням діючої системи з метою реалізації верховенства права, законності, незалежності та справедливості як основних принципів діяльності прокуратури [141, с. 156] .

Чітке узгодження повноважень судово-правоохоронних органів також є одним із важливих напрямів у процесі забезпечення та реалізації принципу

законності. Так, наприклад, яскравим прикладом є рішення Міністерства юстиції щодо регулювання діяльності органів і установ виконання покарань. Однак передбачено, що дана діяльність повинна регулюватися не наказами, а виключно законами України. Можна припустити, що Мін'юст керувався не принципом законності, а доцільністю, виходив з того, що хоча виконання покарання у виді штрафу і не врегульоване ст. 26 КВК України, але для того, щоб органом виконання покарання у виді штрафу замість кримінально-виконавчих інспекцій був визначений уповноважений орган з питань пробації, вирішив за необхідне своїми наказами визначити виконання штрафу як сферу діяльності пробації. Однак, як слушно зауважив А. Степанюк, накази Міністерства юстиції повинні лише деталізувати норми чинних законів (Кримінально-виконавчого кодексу України та Закону України «Про пробацію»), створюючи умови для їх реалізації [141, с. 157]. Отже, нагальним питанням розвитку професійної діяльності прокуратури залишається її унормування з урахуванням сучасних принципів та визнаних професійних стандартів.

Перспективи розвитку засад нотаріальної діяльності пов'язуються із вирішенням таких загальних питань як підвищення загального рівня професійності фахівців, запобігання тиску з боку третіх осіб та корупційних проявів, створення належних умов щодо фінансового та організаційного рівня, технологізація професійної діяльності тощо. Окремої уваги заслуговує питання впровадження електронного нотаріату в Україні, розробка дій та засобів для застосування цифрових технологій, що не тільки позитивно вплине як на роботу нотаріусів, але й стане корисним для громадян. Інноваційний напрямок розвитку дозволить якісно оновити систему нотаріату та спростити його використання. Однією з головних переваг цього процесу стане прискорення та полегшення процесу інтеграції нотаріату у сучасні європейські та транснаціональні правові відносини. А це, у свою чергу, є сучасною вимогою інтеграційних та глобалізаційних тенденцій, що супроводжують розвиток нашої держави. Важливим кроком стане визнання власності на електронний реєстр

нотаріальних дій та його адміністрування за Нотаріальною палатою України. Подібна практика професійних самоврядних організацій є характерною для країн латинського нотаріату, у тому числі в Грузії, Естонії, Литві, Латвії. Такий підхід, окрім іншого, забезпечує реалізацію основних принципів відкритості, прозорості та доступності нотаріальної діяльності.

Звертаючись до сучасного європейського досвіду, слід відзначити, зокрема, досвід Франції, де єдина електронна нотаріальна мережа дає можливість нотаріусам обмінюватися інформацією між собою та з третіми особами. Кожен нотаріус має ідентифікаційну картку з конфіденційним кодом, яка надає доступ не лише до електронної мережі у межах країни, а ще й до мережі європейської бази даних про заповіти та документи європейського нотаріату. У Казахстані діє система «Е-нотаріат», яка забезпечує онлайн-доступ до різних баз даних органів юстиції. А у Грузії кожен громадянин може легко знайти та перевірити інформацію про всі нотаріальні дії, учасником яких він є.

Отже, впровадження електронного нотаріального сервісу в Україні дозволить зробити його максимально зручним та доступним для громадян, а отже й збільшити рівень довіри до цього органу. У свою чергу, серед стратегічних напрямів реформування нотаріату представниками Нотаріальної палати України було визначено такі як розробка принципів регулювання кількості нотаріусів в кожному окрузі; законодавче врегулювання питань пенсійного та соціального забезпечення нотаріусів України, системи оподаткування доходів нотаріусів; реформування систему контролю у сфері державної реєстрації; обов'язкове залучення Нотаріальної палати України до розробки будь-яких нормативно-правових актів, що стосуються професійної діяльності нотаріусів; припинення блокувань нотаріусів та диференціації санкцій, а також адміністративного тиску та переслідувань нотаріусів та ін. [88].

Вирішення зазначених питань та удосконалення законодавства з питань державної реєстрації та нотаріату значно сприятиме не тільки процесу удосконалення нормативно-правового регулювання принципів професійної

діяльності нотаріусів, але й загальному процесу інтеграції України у європейський правовий простір.

Підсумовуючи викладене, вважається за можливе сформулювати наступні висновки.

В умовах сучасних інтеграційних та глобалізаційних тенденцій, що відбуваються, зокрема, у сфері права, особливої ваги набуває питання підготовки кваліфікованих фахівців у сфері європейського права та міжнародних відносин. Розвиток вітчизняного законодавства та його гармонізація з європейським правом, формування стратегії та основних напрямів державного розвитку, удосконалення правотворчого процесу тощо, все це потребує забезпечення наукового та фахового потенціалу, особливо у сфері професійної юридичної діяльності.

Вести мову про перспективи регулювання принципів юридичної діяльності слід через призму удосконалення фактичної практичної діяльності за допомогою використання конкретного правового інструментарію, зокрема, нормативного удосконалення.

Рівень розвитку правової культури та правосвідомості громадян є важливим фактором у процесі формування та реалізації основоположних правових цінностей. Саме вони створюють міцний фундамент для формування особистості людини, яка визнає та поважає закон, розуміє межі власного впливу та відповідальності у процесі розвитку громадянського суспільства. Тому, здійснення правопросвітньої роботи, підвищення загального рівня правової культури та правосвідомості становлять невід'ємну частину процесу розвитку професійної юридичної діяльності.

Серед інших нагальних питань, що очікують свого вирішення, залишаються такі як: підвищення якості юридичної діяльності та доступності юридичних послуг, забезпечення кібербезпеки, впровадження сучасних освітніх та сервісних проектів, доступність та високий рівень якості процесу підвищення професійної кваліфікації, модернізації та переорієнтації інституційної системи юридичної діяльності та розвиток самоорганізації й

посилення основних професійних об'єднань із одночасним втіленням відповідних важелів запобігання їх зловживань та авторитарності у роботі, втілення новітніх технологій в адекватному для професії обсязі, реалізація та гармонізація стандартів юридичної освіти, постійне розширення сфери професійної діяльності, рівень професійної відповідальності юристів, можливість здійснення професійної діяльності за межами України та ін. Однак, найголовнішим питанням залишається забезпечення належного рівня умов праці, соціального життя, духовного та інтелектуального розвитку фахівців.

Висновки до розділу 3

1. Ведучи мову про міжнародно-правове та європейсько-правове регулювання принципів такої діяльності відзначено, що міжнародна спільнота приділяє значну увагу даній проблематиці. Такі принципи не просто визначають елементи поведінки або межі професійної діяльності, а є основою, фундаментом для розбудови юридичної професії, покликання якої – забезпечення суспільних інтересів, утвердження миру та правопорядку у суспільстві. Спорідненість національних правових систем визначає загальні властивості юридичної професії у різних країнах, проте своєрідність національної правової реальності зумовлює й специфіку юридичної діяльності у кожній з них. Тому існування окремих правових сімей дозволяє стверджувати як про наявність загального, так і про наявність особливого у галузі здійснення юридичної роботи.

2. Протягом десятиліть розроблялися загальні норми та принципи, якими повинен керуватися юрист (суддя, адвокат, прокурор та ін.) у своїй діяльності (Мінімальні стандартні правила поведінки з ув'язненими (1955), Кодекс поведінки посадових осіб з правопорушниками (1955), Кодекс поведінки посадових осіб по підтриманню правопорядку (1979), Основні принципи, що стосуються незалежності судових органів (1985), Декларація основних

принципів правосуддя для жертв злочину і зловживання владою (1985), Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних націй, що стосуються здійснення правосуддя по відношенню до неповнолітніх («Пекінські правила») (1985), Деонтологічний кодекс (Кодекс правил здійснення адвокатської діяльності адвокатів Європейського співтовариства) (1988), Стандарти незалежності юридичної професії Міжнародної асоціації юристів (1990) тощо). Були сформульовані та закріплені особливі вимоги до особи юриста, яким він повинен відповідати незалежно від специфіки професійної діяльності або держави у якій він працює.

3. Одним з важливих принципів, який належить до методологічних, є визнання безпосередності взаємозв'язку між тенденціями розвитку правової системи, її складових, та тенденціями розвитку окремих правових явищ. Так, аналіз нормативної, ідеологічної, організаційної бази правової системи України дозволив автору виявити тенденції гуманізації, демократизації правової ідеології, диференціації та новелізації законодавства, інтеграції до європейського правового простору тощо, які по-різному впливають на стан здійснення професійної діяльності юристів та перспективи її розвитку. Автором привернуто увагу на низку причин та умов, які впливають на юридичну діяльність та зумовлюють: низький рівень ефективності правосуддя, правоохоронної та правозахисної діяльності; прояви непрофесійності у прийнятті рішень, а іноді й бюрократизму, корумпованості, що ставить юристів по той бік закону; деморалізацію кадрового складу тощо, а як результат – низький рівень захищеності прав та свобод громадян.

Відповідні недоліки існують у галузях юридичної науки та освіти, де справедливої критики зазнає якість наукових та освітніх послуг, що пропонуються науковими та навчальними закладами державної та недержавної форм власності, а також склався порівняно прогнозований, але неконтрольований процес підготовки фахівців юридичного профілю, що призвело до дисбалансу на ринку праці, де пропозиція значно перевищила попит на юристів. Юридична наука та освіта продовжують залишатися значною

мірою відірваними від потреб юридичної практики, а професійні об'єднання юристів відсторонені від наукового та освітньо-виховного процесів.

4. Найбільш значущими факторами, які впливають на галузь правових робіт, на правовий розвиток країни, є тенденції гуманізації, демократизації, інтеграції, які зумовлюють зміну змісту, форм, мети та інших елементів юридичної діяльності. Напрями розвитку правової системи України знайшли своє втілення у багатьох явищах правової дійсності, у тому числі у юридичної діяльності. В Україні доволі активно вносяться зміни до законодавства та приймаються нові нормативно-правові акти, спрямовані на правове забезпечення реформи, яке відбувається переважно в контексті запровадження європейських цінностей. Передусім йдеться про верховенство права і принцип пропорційності.

ВИСНОВКИ

У дисертації на підставі комплексного науково-теоретичного дослідження здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано нові шляхи виконання наукового завдання, що полягало у розробленні комплексної характеристики принципів професійної діяльності юристів, конструюванні поняття, висвітленні їх формування, реалізації та нормативно-правового регулювання. Загалом за результатами дослідження сформульовано й обґрунтовано такі висновки:

1. Юридична діяльність у суспільстві виконує певні функції, які розкривають її соціальне призначення та роль. Розрізняють дві групи функцій: загальносоціальні (економічна, політична, ідеолого-виховна) та спеціально-юридичні (регулятивна та правоохоронна). Юрист покликаний стверджувати й відстоювати головні цінності суспільства, захищаючи права громадян. Відповідно до цього, фахівці сфери юриспруденції повинні володіти не тільки професійними знаннями, вміннями та навичками, але й певними професійно важливими якостями. Ці якості визначають як загальний характер поведінки юриста-фахівця у щоденній праці, так і повинні відповідати різним сферам життєдіяльності, в яких здійснюється професійна діяльність юриста.

Принципи юридичної діяльності є фундаментальною основою, яка не просто формалізується у текстах правових актів, а виступає у якості правового орієнтиру та, власне, критерію для представників юридичної професії, правових, моральних та етичних стандартів, відповідно до яких розвивається та реалізується особистість юриста. Історіографічний аналіз надав можливість скласти загальне уявлення про сукупність наукових знань, а також дозволив зробити висновки щодо стану розробленості проблематики та запропонувати класифікацію основних принципових засад. Такий підхід допоміг зрозуміти загальне призначення та функції принципів юридичної діяльності, особливості їх правового регулювання на різних рівнях (міжнародному та національному), а також сфокусувати увагу на питаннях, відповіді на які й досі не знайдені або

втратили актуальність у зв'язку із змінами, що відбуваються у сучасному державно-правову житті суспільства.

2. Специфіка предмету і мети обраного автором дисертаційного дослідження дозволяє обрати ряд методологічних підходів, які у поєднанні уможлиблюють не тільки вивчення означеної проблематики, але й формулювання відповідних висновків та пропозицій, реалізація яких, на наше переконання, позитивно вплине на розвиток вітчизняної правової науки та юридичної практики. Аргументовано важливість використання у дисертаційному дослідженні діяльнісного підходу. Застосування аксіологічного, прогностичного, формально-юридичного, герменевтичного, порівняльно-правового, функціонального методів надало можливість виконати дослідницькі завдання дисертаційної роботи та досягти визначеної мети. Запропоновані автором наукові висновки та пропозиції є основою подальших наукових досліджень, актуалізуючи дану проблематику та надихаючи представників сучасного правознавства як на наступні наукові пошуки, так і на подальші кроки щодо удосконалення практичної площини сфери права.

3. Принципи юридичної діяльності виступають фундаментальною основою, яка знаходить своє вираження у текстах нормативно-правових актів та є критерієм для практичної діяльності представників кожного виду юридичної професії. Принципова основа юридичної практичної діяльності обумовлює не тільки специфіку організаційної основи та особливостей реалізації того чи іншого її виду, але й визначає відповідні правові, моральні та етичні стандарти, які слугують орієнтиром у процесі здійснення юристами своєї професійної діяльності та у повсякденному житті.

У результаті дослідження юридичної практичної діяльності, проведено систематизацію та виокремлено окремі групи принципів за наступними критеріями: а) суб'єктами здійснення юридичної діяльності; б) джерелами походження (принцип, що походять із норм моралі, нормативних актів, а також безпосередньо із традицій та досвіду практичної юридичної діяльності); в) професійної спеціалізації (загальні та спеціальні); г) правового регулювання

(міжнародні та національні); д) юридичною силою (міжнародні, регіональні та національні (законні, підзаконні та корпоративні акти)). При цьому, розуміння спільності та об'єднання принципів різних видів юридичної діяльності у цілісну юридичну конструкцію сприятиме подальшому дослідженню юридичної діяльності як складної та змістовної категорії. Такий підхід є виправданим і з цієї точки зору, що інтереси дослідження будь-якого явища потребують єдиного підходу до використовуваних у науковому обігу термінів.

4. Принципова основа юридичної діяльності не тільки створює фундамент для реалізації професійної діяльності юриста, але й допомагає визначати основні напрями її розвитку та удосконалення відповідно до реалій правового життя суспільства.

Функціональна роль принципів юридичної практичної діяльності визначає її основні властивості. Вони формалізуються та конкретизуються як у нормативно-правових актах, так і у відповідних етичних кодексах й правилах поведінки. Принципи існують у правосвідомості та світогляді особи як особливий маяк, на який вона орієнтується у своєму повсякденному та професійному житті. Вони виступають еталоном культурного рівня юриста, формують собою певні стандарти для його морально-етичного та психологічного рівня. Одночасно, принципи виконують роль особливих критеріїв для оцінки безпосередньо самої діяльності юриста, його професійної компетенції, побудови взаємовідносин з іншими учасниками юридичного процесу.

У нормативно-правових актах зустрічається неоднаковий підхід до розуміння та функціональної ролі загальних принципів юридичної діяльності (наприклад, один і той же принцип може виступати як стандарт і як гарантія здійснення професійної діяльності, а також як вимога до діяльності і вимога до персони юриста). Тому законодавець розглядає принципову основу, перш за все, у якості регулятора професійної (практичної) юридичної діяльності. Однак, очевидно, що принципи відіграють провідну роль у формуванні ціннісно-орієнтаційного, психологічного, морально-етичного впливу на юристів. Тому,

нажаль, відсутність належного визнання цього процесу на законодавчому рівні сприяє обезціненню його ролі як у професійному житті юриста, так і на рівні правової свідомості та культури суспільства.

5. Принципи юридичної діяльності являють собою не просто окремо визначені правові категорії, а комплекс фундаментальних засад, на яких вибудовується практична професійна діяльність кожного представника юридичної професії. Такими принципами, перш за все, є верховенство права, законність, незалежність та справедливість, які є взаємопов'язаними, взаємообумовленими та взаємодоповнюючими. При цьому, принцип справедливості є особливим, універсальним началом, яке втілюється у справедливих рішеннях, прийнятих фахівцем у процесі здійснення своїх професійних обов'язків й тісно пов'язаним з професійними та моральними якостями і функціональними обов'язками кожного правника. Вона являє собою як якість, так і ціннісний орієнтир діяльності суддів, прокурорів, адвокатів, нотаріусів. Такі принципи можуть бути реалізовані у повній мірі у тому випадку, якщо кожному представнику юридичної професії буде забезпечено належні умови для виконання професійних обов'язків, а сам він буде наділений усіма якостями високого професіоналізму й керуватиметься даними принципами у своїй практичній діяльності у відповідності до положень внутрішнього законодавства та стандартів визначених міжнародними правовими актами.

У процесі реалізації принципів юридичної діяльності у практичній сфері виникає ряд проблем, зокрема: часткове закріплення окремих правових принципів на законодавчому рівні та відсутність уніфікованого підходу до їх розуміння та змістовного наповнення (41%); недостатній рівень правової культури, умінь та навичок, за допомогою яких правозастосовувач може здійснювати логічні висновки щодо виокремлення та застосування принципів права приналежно до конкретної ситуації (особливо у випадках виявлення прогалини у праві) (33%); неналежні умови організаційного, технічного, фінансового характеру тощо (26%).

6. Протягом багатьох років міжнародна професійна спільнота накопичувала позитивний досвід і формувала образ фахівця як представника практичної юридичної діяльності. Поступово виокремлювалися та затверджувалися принципи та стандарти професійної поведінки й вимоги до особи юриста, яким повинен відповідати спеціаліст незалежно від напрямку професійної діяльності або держави, на території якої він працює. А отже, беручи до уваги особливості національних правових традицій, було визначено загальноприйнятні та зрозумілі професійні стандарти, покликані спрямовувати розвиток юридичної практичної діяльності у напрямі гуманізації, підвищення рівня правосвідомості та професійності, орієнтації на забезпечення законності та справедливості не тільки в межах національних держав, але й у відповідності до вимог та глобалізаційних тенденцій розвитку сучасного суспільства. Такі принципи стали квінтесенцією діалогу світової професійної спільноти та отримали форму юридичних актів у вигляді кодексів, зводів правил, керівних принципів або стандартів професії. Справедливість, законність, незалежність, рівність, гуманізм тощо, стали основними стандартами юридичної професії на міжнародному рівні.

Особливу роль у питанні міжнародно-правового регулювання професійної юридичної діяльності відведено вимогам щодо морально-етичних якостей юриста. Саме такі аспекти як людяність, честь та гідність, підтримання та реалізація духовних цінностей уможливлюють становлення фахівця, оскільки кожен представник юридичної професії, перш за все, є просто людиною. Визначення єдиних уніфікованих етичних норм, принципів та стандартів професії дає можливість зрозуміти межі можливої поведінки та сприяє їх впровадженню у практичну діяльність юриста. Вони слугують орієнтиром для усіх представників професії та дозволяють корегувати поведінку фахівця за допомогою самоаналізу, а також визначити межі відповідальності. З цієї позиції визначені принципи, в залежності від рівня їх реалізації у практичній площині, можуть свідчити і про рівень професіоналізму юриста.

7. Вивчення зарубіжного досвіду актуалізується в умовах євроінтеграції з огляду на те, що європейські країни виконують роль орієнтира на шляху запровадження нових стандартів у всі сфери життя. На підставі порівняльного аналізу професійної діяльності юристів в Україні й окремих зарубіжних країн (Англії, Італії, Німеччині, США, Франції) виявлено спільне та відмінне, а також низку особливостей, які стосуються нормативно-правового регулювання, порядку та умов доступу до професії тощо. З урахуванням зарубіжного досвіду обґрунтовано необхідність прийняття спеціального закону про юриста й Деонтологічного кодексу юриста, які врегулювали б основні практичні, деонтологічні й організаційні аспекти професійної діяльності юриста, у той же час закріпили б основні принципи професійної діяльності; запровадження практичного стажування та кваліфікаційного іспиту; створення професійних об'єднань юристів. Такий зарубіжний досвід видається корисним у нашій державі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абросимова Е. Б. Судебная власть в Российской Федерации: система и принципы. М.: Институт права и публичной политики, 2002. 160 с.
2. Авер'янов В. Б. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики: навч. посіб. / за заг. ред. В.Б.Авер'янова. Київ, 2003. 384 с.
3. Адвокати обговорили проблеми інституту представництва в суді. 20.08.2018 р. Інтернет ресурс.
URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/178600_advokati-obgovorili-problemi-nstitutu-predstavnitstva-v-sudю
4. Актуальні проблеми теорії держави і права: навч. посіб. / С. М. Тимченко, С. К. Бостан, С. М. Легуша та ін. Київ: КНТ, 2007. Ч. І: Актуальні проблеми теорії держави. 288 с.
5. Антонюк С. А. Міжнародно-правові стандарти професійної діяльності адвоката у цивільному судочинстві України. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 6. С. 347–353.
6. Аскеров С. С. Принцип незалежності і недоторканності суддів у кримінальному процесі України та Азербайджану (порівняльно-правове дослідження): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2008. 20 с.
7. Аскеров С. С. Принцип незалежності і недоторканності суддів у кримінальному процесі України та Азербайджану (порівняльно-правове дослідження): дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2008. 199 с.
8. Бабкин В. Д., Селиванов В. Н. Народ и власть: опыт системного исследования воззрений М. Е. Салтыкова-Щедрина: монография / Академия наук Украины, Институт частного права и предпринимательства. Київ: Манускрипт, 1996. 448 с.

9. Бакаянова Н. М. Функціональні та організаційні основи адвокатури України: дис. ... д-ра юрид. наук. Одеса: Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.», 2017. 487 с.
10. Бакаянова Н. М. Функціональні та організаційні основи адвокатури України: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Одеса: Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.», 2017. 42 с.
11. Барщевский М. Ю. Адвокатская этика: учеб. пособие. 2 изд., испр. М.: Профобразование, 2000. 312 с.
12. Бехруз Х. Н. Методологические основы сравнительного правоведения: Открытая лекция. Киев; Симферополь: «Логос», 2007. *Серия научно-методических изданий «Академия сравнительного правоведения»*. Вып 6. 32 с. URL: <https://www.academia.edu/35906934>.
13. Бигич О. Л. Місце порівняльного методу в правовій методології. *Правова держава: щорічник наук. праць Ін-ту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України*. Вип. 13. 2002. С. 448–454.
14. Битяк Ю. П., Яковюка І. В. Правова культура в умовах становлення громадянського суспільства: монографія. Харків: Право, 2007. 248 с.
15. Бігун В. С. Філософія правосуддя: ідея та здійснення: монографія. Київ, 2011. 303 с.
16. Бойков А. Д. Независимость адвокатуры. *Законы России: опыт, анализ, практика*. 2007. № 6. С. 97–99. URL: <https://www.dissercat.com/content/obespechenie-garantii-nezavisimosti-advokatskoi-deyatelnosti-i-advokatury>.
17. Бондар І. В. Кодекс поведінки адвокатів: роль та вплив на професію. *Часопис Київського ун-ту права*. 2015. № 2. С. 148–151. URL: file:///Users/elenagusareva/Downloads/Chkup_2015_2_36.pdf
18. Борисов Г. А. Общие принципы социалистического строя и советское право: дис. ... канд. юрид. наук. Харьков, 1977. 195 с.
19. Борка Я. Співвідношення суміжних юридичних професій – нотаріус та адвокат. *Юридична Газета online*. № 35 (637). 29 серп. 2018 р. URL: <https://yur->

gazeta.com/publications/practice/inshe/spivvidnoshennya-sumizhnih-yuridichnih-profesiy--notarius-ta-advokat.html.

20. Василевич М. В. Конституційно-правові гарантії незалежності судової влади: теорія та практика реалізації: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2010. 17 с.

21. Васильєв С. В. Джерела цивільного процесуального права України: традиції й інновації: монографія / Акад. прав. наук України, НДІ прав. забезп. інновац. розвитку. Харків: Еспада, 2013. 432 с.

22. Васильєв С. В. Загальноправові та соціальні методи дослідження джерел цивільного процесуального права. *Університетські наукові записки*. 2013. № 3. С. 123–128.

23. Верховенство права. Доповідь, схвалена Венеційською Комісією на 86-му пленарному засіданні (Венеція, 25–26 березня 2011 р.), Переклад на українську мову С. Головатого (за підтримки Американської агенції з міжнародного розвитку / USAID). http://nsj.gov.ua/files/15211850564.2.4.%20Доповідь_схвалена%20_Венеційсько_ю_комісією_2011_Верховенство_права.pdf

24. Висновок Конституційного Суду України «У справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення зміни до Конституції України (щодо обмеження депутатської недоторканності) вимогам статей 157 і 158 Конституції України» від 10.09.2008 р. № 2-в/2008. *Офіційний вісник України*. 2008. № 71. Ст. 2397.

25. Вільчик Т. Б. Адвокатура як інститут реалізації права на правову допомогу: порівняльно-правовий аналіз законодавства країн Європейського Союзу та України: автореф. дис... д-ра юрид. наук. Харків: Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2016. 40 с.

26. Ганьба О. Б. Правова поведінка суб'єктів охорони державного кордону України: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2014. 227 с.

27. Головчанский О. Роботы-юристы. Что поможет человеку остаться в профессии. Интернет ресурс. URL: <https://www.pgplaw.ru/news/article/robot-lawyers-that-will-help-a-person-to-remain-in-the-profession>.

28. Горбань Н. С. Принципи нотаріального процесу в Україні: автореф. дис. канд. юрид. наук. Київ: Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2014. 21 с.

29. Горшенев В. М. Понятие метода правового регулирования и его разновидности. *Ученые труды Свердловского юрид. ин-та*. 1966. Вып. 5. 458 с. С. 401–405.

30. Гудима Н. В. Принципи відкритості та прозорості в діяльності органів державного управління України: автореф. дис. ... канд. наук. Київ: Ін-т законодавства Верховної Ради України, 2008. 20 с.

31. Гуртієва Л. М. Етичні основи діяльності слідчого: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса: Нац. ун. т «Одеська юрид. акад.», 2008. 20 с.

32. Гусарев С. Д. Юридична діяльність: методологічні та теоретичні аспекти: дис. ... д-ра юрид. наук. Київ: Київський нац. ун-т внутр. справ, 2007. 422 с.

33. Гусарев С. Д. Юридична діяльність: методологічні та теоретичні аспекти: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ: Київський нац. ун-т внутр. справ, 2007. 35 с.

34. Гусарев С. Д., Тихомиров О. Д. Юридична деонтологія (основи юридичної діяльності): навч. посіб. 4 вид., стер. Київ: Знання, 2010. 495 с.

35. Гусарев С. Д., Тихомиров О. Д. Юридична деонтологія: навч. посіб. Київ: ВІРА-Р; Дакор., 2000. 506 с.

36. Гусарева О. С. Юстиція як складова правових систем сучасних країн світу та України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2010. 16 с.

37. Д'ячков Д. С. Верховенство права, законність і справедливість як принципи організації та діяльності прокуратури: проблеми змісту та співвідношення. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2017. № 6. Т. 3. С. 223–227. URL: http://apnl.dnu.in.ua/6_tom_3_2017/53.pdf.

38. Д'ячков Д. С. Принципи організації та діяльності прокуратури України в умовах її реформування: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса: Нац. ун-т «Одеська юрид. акад.», 2018. 225 с.

39. Денисенко Л., Сироїд О., Фадєєва І., Шаповалова О. Бути суддею: навч. посіб. Київ, 2015. 216 с.

40. Добровольський Д. М. Незалежність як засада організації та діяльності органів прокуратури: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2017. 195 с. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/7643?show=full&locale-attribute=uk>.

41. Дробязко С. Г. Право как система и его закономерности. *Право и демократия*: сб. науч. тр. Минск, 1999. Вып. 10. С. 3–16.

42. Етичний кодекс юридичної клініки в Україні. Прийнятий на З'їзді Асоціації юридичних клінік України 25.08.2005 р. URL: <http://pravo.legalspace.org/?news=380&lang=ukr>.

43. Європейський кодекс нотаріальної етики (доповнений). Доповнення затв. Генеральною Асамблеєю РНСС 11.12.2009 р. URL: <http://npu.org.ua/wp-content/uploads/2018/04/Європейський-кодекс-нотаріально.pdf.pdf>.

44. Європейські керівні принципи з етики і поведінки для прокурорів: Будапештські керівні принципи; прийняті на 6-й конференції генеральних прокурорів країн Європи 31.05.2005 в м. Будапешті. *Правові основи прокурорської діяльності в Україні*: наук.-практ. посіб. / А. В. Лапкін. Харків: Право, 2013. С. 70–74.

45. Європіна Л. Засади прокурорської діяльності: загальна характеристика. Наук. часопис Нац. акад. прокуратури України. 2016. № 3. С. 74–84. URL: <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/ua/pdf/11-2016/evropina.pdf>.

46. Заборовський В. В. Правовий статус адвоката в умовах становлення громадянського суспільства та правової держави в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2017. 577 с.

47. Загальна декларація з прав людини 1948 р. Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015.

48. Загальний кодекс правил для адвокатів країн Європейського співтовариства від 01.10.1988 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_343.

49. Звіт Міністерства юстиції про роботу державних та приватних нотаріусів за 2018 р.. URL: <https://minjust.gov.ua/files/general/2019/02/04/20190204164608-83.pdf>.

50. Іваницький С. О. Теоретичні основи організації адвокатури в Україні: принципи та система: монографія. Київ : Інтерсервіс, 2017. 800 с.

51. Иванов Р. Л. О понятии принципов права. Электронный каталог отраслевого отдела по направлению «Юриспруденция» Научной библиотеки им. М. Горького СПбГУ. URL: <http://www.law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1114779>.

52. Иванцова А. В. Організаційні форми діяльності адвокатури. дис. ... канд. юрид. наук. автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків: Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, 2010. 20 с.

53. Искендеров Е. Ф. Правозахисна діяльність органів прокуратури: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса: Нац. ун-т «Одеська юрид. акад.», Одеса, 2013. 20 с.

54. Кабінет електронних сервісів. Інтернет ресурс Міністерства юстиції України. <https://kap.minjust.gov.ua>.

55. Катермина В. В. Номинация человека: национально-культурный аспект (на материале русского и английского фзыков): монография. Краснодар: КубГУ, 2004. 250 с.

56. Керівні принципи, що стосуються ролі осіб, які здійснюють судові переслідування: Прийняті восьмим Конгресом ООН з попередження злочинності та поведження з правопорушниками. (Гавана, Куба, 27.08.–07.09.1990 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_859.

57. Ківалова Т. С., Смелянець Г. Є. До питання про поняття і складові методу правового регулювання. *Актуальні проблеми держави і права*. 2003. Вип. 21. С. 33–38. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2003_21_7.

58. Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку: схвалений резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 34/169 від 17.12.1979 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_282.

59. Козюбра Н. И. Социалистическое право и общественное сознание: учеб. пособие / отв. ред.: Б. М. Бабий. М.: Наук. думка, 1979. 207 с.

60. Колодій А. М. Конституція і розвиток принципів права України (методологічні питання): автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ: Нац. акад. внутр. справ України, 1999. 36 с.

61. Кононенко О. Правосвідомість судді і перспективи впровадження міжнародних норм у сфері прав людини в практику судового захисту. *Право України*. 2001. № 2. С. 49–57.

62. Конституція України: Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>. (Дата звернення: 10.04.2020).

63. Кошова О. В. Судова влада як соціокультурний феномен: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2016. 198 с. С. 9.

64. Кравчук В. Владні повноваження прокурора: теоретико-правовий аспект. *Вдосконалення діяльності прокуратури – шлях до реформування кримінальної юстиції*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Львів, 28 трав. 2010 р.). Львів: Галицька друкарня, 2010. С. 68–72.

65. Кульчар К. Основы социологии права: учеб. пособие / пер. с венг.; с предисл. и под общ. ред. В. П. Казимирчука. М.: Прогресс, 1981. 256 с.

66. Кумар К. Гражданское общество. *Гражданское общество: реферативный сбор* / отв. ред. Г. Иванов. М.: РАУ, 1994. 126 с. М., 1994. С. 21–24.

67. Куракін О. М. Поняття і зміст нормативно-правового регулювання як юридичного явища. *Держава та регіони*. Серія: Право. 2013. № 3 (41). С. 10–15.

68. Курило О. М. Гарантії незалежності суддів у кримінальному процесі України. *Етичні та правові проблеми забезпечення незалежності суддів*:

матеріали міжнар. наук.-практ. семінару. (Харків, 30–31 берез. 2005 р.) / редкол.: В. В. Сташис (голов. ред.) та ін. Харків; Київ: ЦНТ «Гопак», 2006. С. 72–79.

69. Лазарев В. М. История государственно-правовых учений: учебник. М.: Спарк, 2006. 672 с.

70. Лапкін А. В. Правові основи прокурорської діяльності: наук.-практ. посіб. / А. В. Лапкін ; за ред. П. М. Каркача. 2 вид., змін. і допов. Харків: Право, 2013. 320 с.

71. Латинський нотаріат. Базові принципи системи. затверджені 18.01.1986 р. Бюро при Комісії з міжнародного співробітництва МСЛН та Постійною Радою в Гаазі 13–15.05.1986 р. URL: <https://vol-notpalata.wixsite.com/index/--ct3a>.

72. Левченко Т. І. Мотивація суб'єкта в різних видах діяльності: монографія. Вінниця: Нова Книга, 2011. 448 с.

73. Леушин В. И., Перевалов В. Д. Понятие, сущность и социальная ценность права. *Теория государства и права* / под ред. В.М. Корельского, В.Д. Перевалова. М., 1998.

74. Лившиц Р. З. О легитимности закона. *Теория права: новые идеи*. Вып. 4. М., 1995. С. 20–24.

75. Лісова Ю. Незалежність не дорівнює вседозволеності. Програма «Адвокат Майбутнього» ГО «Всеукраїнське об'єднання адвокатів, які надають безоплатну правову допомогу» URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/nezalezhnist-ne-dorivnyue-vsedomozvolenosti.html>.

76. Логоша В. В. Адміністративно-правові засади діяльності прокуратури в системі державних органів: автореф. дис...канд. юрид. наук. Харків: Харківський нац. ун-т. внутр. справ, 2011. 18 с. С. 3.

77. Лоджук М. Т. Юридичні клініки в Україні: освіта та правова допомога: монографія. Одеса: Фенікс, 2015. 328 с.

78. Лубшев Ю.Ф. Адвокатура в России: учеб. пособие. М.: Профобразование 2002. 832 с.

79. Лук'янова Г. Ю. Комплементарно-цілісна концепція праворозуміння (аспекти загальної теорії): дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2013. 208 с.

80. Марков Ю. Г. Функциональный подход в современном научном познании: монография. Новосибирск: Наука, 1982. 255 с.

81. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права. Ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII від 19.10.1973 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043.

82. Мінімальні стандартні правила поводження з ув'язненими від 30.08.1955 р.: затв. Конгресом ООН (резолюція № 663 CI (XXIV) від 31.07.1957 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212.

83. Мітцель О. Шляхи підвищення рівня професійної етики суддів, адвокатів і співробітників правоохоронних органів. *Вісник прокуратури*. 2010. № 2. С. 122–125 с.

84. Муратова Н. Г. Система судебного контроля в уголовном судопроизводстве: вопросы теории, законодательного регулирования и практики: автореф. дис.... д-ра юр. наук. Екатеринбург, 2004. 43 с.

85. Недбайло П. Е. Введение в общую теорию государства и права (предмет, система и функции науки): учеб. пособие. Київ: Изд-во «Вища школа», 1971. 160 с.

86. Нерсисянц В. С. Право и закон. Из истории правовых учений: монография / отв. ред. Л.С. Мамут. М.: Наука, 1983. 366 с.

87. Нерсисянц В. С. Философия права: монография. М.: Норма, 1997. 656 с.

88. НПУ бере участь у вдосконаленні законодавства з питань державної реєстрації та нотаріату. 21.05.2019. Інтернет ресурс Нотаріальної палати України. <https://npu.org.ua/news/npu-vdoskonalennia-zakonodavstva>.

89. Оль П. А. Правопонимание: от плюрализма к двуединству: монография. СПб.: Юрид. центр Пресс, 2005. 243 с. С. 51.

90. Онищук І. І. Техніка юридичного письма в нормативно-правових актах: монографія. Івано-Франківськ: Лабораторія академічних досліджень правового регулювання та юридичної техніки, 2014. 228 с.

91. Онопенко П. В. Функції сучасної держави, її сутність, різновиди та тенденції розвитку. *Держава і право*: зб. наук. праць. Вип. 7. Київ: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2000. С. 121–125.

92. Оноре Тоні. Про право. Короткий вступ / пер. з англ Т. Оноре. Київ: Сфера, 1997. 124 с.

93. Опитування адвокатів. Програма «Адвокат Майбутнього» на тему: «Незалежність адвоката у професійній діяльності та професійних асоціаціях» (Результати оновленого та доповненого опитування 104 адвокатів з 24 регіонів України на 16.07.2018 р.). URL: http://tomorrowlawyer.org/wp-content/uploads/2017/11/Опитування-незалежність-адвоката-16_07_2018.pdf.

94. Основні положення про роль адвокатів: прийняті VIII Конгресом ООН по запобіганню злочинам 01.08.1990 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_835.

95. Перспективи юридичної професії. Вип № 45 (255). Інтернет ресурс Pravo.ua. URL: <https://pravo.ua/articles/perspektivy-juridicheskoy-professii/>

96. Пігарева Г. Загальновизнані принципи здійснення правосуддя: міжнародний та національний досвід. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 3. С. 91–94. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgip_2017_3_20.

97. Плахотнік О. В. Застосування засади верховенства права у діяльності прокуратури України. *Наук. вісн. Херсонського держ. ун-ту*. Серія: Юридичні науки. 2016. Вип. 5 (2). С. 193–197. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_jur_2016_5%282%29__48.

98. Погребняк С. П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика): монографія. Харків: Право, 2008. 240 с.

99. Подкопаєв В. Етика суддів: міжнародний досвід та проблеми регулювання в Україні. *Право України*. 2005. № 6. С. 103–106.

100. Попадинець Г. О. Правосвідомість і правова культура як чинники становлення громадянського суспільства. *Вісн. Нац. ун-ту «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки : збірник наукових праць. 2016. № 850. С. 422–427.

101. Правила адвокатської етики, затв. Правлінням Міжнародного Союзу (Співдружності) адвокатів від 22.05.1998. URL: https://stud.com.ua/9097/pravo/pravila_advokatskoyi_etiki_zatverdzeni_pravlinnya_m_mizhnarodnogo_soyuzu_spivdruzhnosti_advokativ_2205199.

102. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 р. № 5076-VI. Дата оновлення: 20.03.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>. (Дата звернення: 10.04.2020).

103. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Проект Закону України № 9055 від 06.09.2018. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64557.

104. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» Постанова Пленуму Верховного Суду України від 01.11.1996 р. № 9. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2000. № 4.

105. Про затвердження Кодексу суддівської етики: Рішення XI (чергового) з'їзду суддів України від 22.02.2013 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-13>.

106. Про затвердження Правил професійної етики нотаріусів України: Наказ Міністерства юстиції від 14.03.2013 р. № 431/5. Зареєстр. в Міністерстві юстиції України 15.03.2013 р. за № 424/22956. (Втрата чинності від 01.11.2013). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0424-13>.

107. Про затвердження Правил професійної етики нотаріусів України: Наказ Міністерства юстиції від 04.10.2013 р. № 2104/5. Зареєстр. в Міністерстві юстиції України 09.10.2013 р. за № 1730/24262. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1730-13#n7>.

108. Про затвердження Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України: Наказ Міністерства освіти і науки

України від 03.08.2006 р. № 592. Зареєстр. в Міністерстві юстиції України 08.08.2006 р. за № 956/12830. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0956-06>.

109. Про затвердження Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу: Проект Наказу Міністерства освіти і науки України від 04.05.2017 р. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/ministerstvo-osviti-i-nauki-ukrayini-proponuye-do-gromadskogo-obgovorenniya-proekt-tipovogo-polozhennya-pro-yuridichnu-kliniku-vishogo-navchalnogo-zakladu>.

110. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 р. № 3425-XII. Дата оновлення: 13.02.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12>. (Дата звернення: 10.04.2020).

111. Про он-лайн будинок юстиції. Інтернет ресурс Міністерства юстиції України. URL: <https://online.minjust.gov.ua/about-us>.

112. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 р. № 1697-VII. Дата оновлення: 13.12.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>. (Дата звернення: 10.04.2020).

113. Про роль державного обвинувачення в системі кримінального правосуддя: Рекомендація R (2000) 19 Комітету Міністрів державам-членам Ради Європи, прийнята 06.10.2000 р. *Правові основи прокурорської діяльності в Україні*: наук.-практ. посіб. / А. В. Лапкін. Харків: Право, 2013. С. 55–64.

114. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»: Указ Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>.

115. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. Дата оновлення: 11.03.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>. (Дата звернення: 10.04.2020).

116. Про юридичну (правничу) освіту і загальний доступ до правничої професії: Проект Закону України від 28.09.2017 № 7147. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62613.

117. Рабінович П. М. Герменевтика і правове регулювання. *Вісник Академії правових наук України*. 1999. Т. 1. 370 с.

118. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб. 5 вид., зі змін. Київ: Атіка, 2001. 176 с.

119. Рабінович П. М. Трансформація методології вітчизняного праводержавознавства: досягнення і проблеми. *Юридична Україна*. 2003. № 1. С. 20–25.

120. Резніков О., Вінгловська О. Принцип верховенства права і проблеми його забезпечення в Україні. *Юрид. вісник України*. 2011. № 26. 25 черв. С. 12–13. URL: https://yurincom.com/legal_practice/analitichna_yurysprudentsiia/pryntsyp-verkhovenstva-prava-i-problemy-joho-zabezpechennia-v-ukraini.

121. Рішення Ради суддів України від 18.05.2018 № 22 «Щодо забезпечення дії принципу верховенства права, захисту прав і свобод людини та громадянина, утвердження й забезпечення яких є головним обов'язком держави» <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr022414-18>.

122. Савенко Д. Л. Верховенство права і законність в організації та діяльності прокуратури України: загальнотеоретичне дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса: Нац. ун-т «Одеська юрид. акад.», 2015. 20 с.

123. Савенко М. Д. Незалежність суддів та її правове забезпечення. *Етичні та правові проблеми забезпечення незалежності суддів*: матеріали міжнар. наук.-практ. семінару. (Харків, 30–31 берез. 2005 р.) / редкол.: В. В. Сташис (голов. ред.) та ін. Харків; Київ: ЦНТ «Гопак», 2006. С. 98–101.

124. Савчук К. О. Стандарти міжнародні. *Юридична енциклопедія*: в 6 т. / [редкол.: Ю. С. Шемчушенко (гол. редкол.) та ін. Київ: Укр. енцикл., 1998. Т. 5: П–С. 2003. С. 615.

125. Сафулько С. Ф. До питання реалізації світових стандартів в адвокатури в українській практиці. *Право України*. 2011. № 10. С. 242–246.

126. Святоцька В. О. Наближення стандартів організації та діяльності адвокатури України до загальноєвропейських. *Актуальні проблеми судового права*: матеріали міжнар. наук.-практ.ї конф., присвяченої пам'яті проф.

I. Є. Марочкіна (м. Харків, 30. жовт. 2015 р.). Харків: Право, 2015. С. 96–97.
URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/10723/1/Svytocka_96-97.pdf

127. Северин К. М. Дослідження принципу уникнення конфлікту інтересів при здійсненні адвокатської діяльності. *Наук. вісн. Ужгородського нац. ун-ту*. Серія Право. 2015. Вип. 35. Ч. I. Т. 3. С. 142–147. URL: http://www.visnyk-juris.uzhnu.uz.ua/file/No.35/part_3/35.pdf.

128. Северин К. М. Принципи адвокатської діяльності: автореф. дис... канд. юрид. наук. Київ: Акад. адвокатури України, 2015. 18 с.

129. Селіванов В. М. Право і влада суверенної України: методологічні аспекти: монографія. Київ: Вид. Дім «Ін Юре», 2002. 724 с.

130. Сімейний кодекс України: Закон від 10.01.2002 р. № 2947-III. Дата оновлення: 18.03.2020. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>. (Дата звернення: 10.04.2020).

131. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник / пер. з рос. С. О. Буракоеський. Харків: Консум, 2001. 656 с.

132. Сливка С. С. Юридична деонтологія: підручник. 3 вид., переробл. і допов. Київ: Атіка, 2010. 296 с.

133. Советский гражданский процесс: учебник / Н. И. Башкатов, И. П. Гришин, Р. Ф. Каллистратов, Н. М. Коршунов и др.; под ред.: Р. Ф. Каллистратова. 2 изд., испр. и доп. М.: Юрид. лит., 1990. 320 с.

134. Сорокин В. Д. Проблемы административного процесса: монография. М.: Юрид. лит., 1968. 144 с.

135. Список державних реєстраторів та нотаріусів, яким тимчасово обмежено або анульовано доступ до державних реєстрів. *Інтернет ресурс Міністерства юстиції України*. URL: <https://minjust.gov.ua/spysok-der-reest-ta-not>.

136. Стандарти діяльності юридичних клінік, схвалені Всеукраїнським З'їздом Асоціації юридичних клінік України від 19.06.2014 р. (Протокол № 2). URL: <https://legalclinics.in.ua/wp-content/uploads/2017/07/standarti-diyalnosti-yuridichnikh-klinik-ukrajini.pdf>. Назва з екрана.

137. Стандарти незалежності юридичної професії Міжнародної асоціації юристів. Прийнято на конференції Міжнародної асоціації юристів у вересні 1990 р. в м. Нью-Йорку. *Международные акты о правах человека*: сб. док. М.: Перспектива, 2004. 628 с.

138. Стандарти професійної відповідальності та викладення основних обов'язків та прав прокурорів: прийняті 23.04.1999 р. Міжнародною асоціацією прокурорів.

https://www.gp.gov.ua/ua/cmo.html?_m=publications&_t=rec&id=101554.

139. Стартувала перша у світі міжнародна сертифікатна програма з верховенства права, що покликана сприяти покращенню стану відправлення правосуддя та захисту прав людини в Україні. Програма «Нове правосуддя». 12.11.2018 р. Інтернет ресурс USAID від американського народу. URL: <https://newjustice.org.ua/uk/novini/startuvala-persha-u-sviti-mizhnarodna-sertifikatna-programa-z-verhovenstva-prava-shho-poklikana-spriyati-pokrashhennyu-stanu-vidpravlennya-pravosuddya-ta-zahistu-prav-lyudini-v-ukrayini>.

140. Степанова С. В. Європейські стандарти права на справедливий суд та їх імплементація у національне законодавство України: конституційно-правове дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Ужгород: Ужгородський нац. ун-т, 2018. 23 с. С. 3. URL: <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/18468>.

141. Степанюк А. Законність як принцип нормотворчості та діяльність центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань і пробації. *Інститут пробації в Україні: сучасний стан і перспективи розвитку*: матеріали міжнародного круглого столу (Київ, 16 квіт. 2019 р.). Київ: Нац. акад. прокуратури України, 2019. 196 с. С. 156–159.

142. Судебная власть: монография / под ред. И Л. Петрухина. М.: ООО «ТК Велби», 2003. 720 с.

143. Сущенко В. Скільки коштує незалежність прокурорів? *Українська правда*. 27 листоп. 2017 р. Інтернет ресурс. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2017/11/27/7163206>.

144. Сырых В. М. Логические основания общей теории права. В 2 т. / Ин-т законодательства и сравнительного правоведения при правительстве РФ. М.: Юстицин-форм, 2000. Т. 1: Элементарный состав. 527 с.

145. Таманага Браян. Верховенство права. Історія. Політика. Теорія. (Declaration of Demokratie values. Washington Post. 9 june 1984. A 14.). Київ, 2007.

146. Татаренко В. Б. Державна політика розвитку судової влади в Україні: дис. ... канд. наук з держ. упр. Миколаїв: Чорномор. держ. ун-т ім. П. Могили, 2010. 224 с.

147. Теорія держави та права: підручник / Є. О. Гіда, Є. В. Білозьоров, А. М. Завальний та ін.; за заг. ред. Є. О. Гіди. Київ: ФОП О. С. Ліпкан, 2011. 576 с.

148. Тизах В. Судова етика. Як вона діє в США. *Юрид. вісн. України*. 2000. 23–29 листоп. № 47. С. 7–9.

149. Тилле А. А., Швеков Г. В. Сравнительный метод в юридических дисциплинах. М.: Юрид. лит., 1978. 192 с.

150. Тихомиров А. Д. Юридическая компаративистика: философские, теоретические и методологические проблемы: учеб. пособие / Министерство внутренних дел Украины; Киевский нац. ун-т внутр. дел. Київ: Знання, 2005. 334 с.

151. Тихомиров Ю. А. Курс сравнительного правоведения: учеб. пособие. М.: Изд-во НОРМА, 1996. 432 с.

152. Тихонравов Ю В. Основы философии права: учеб. пособие. М.: Вестник, 1997. 608 с.

153. Тіньовий звіт «Адвокатура України: уроки перших років самоврядності», підготовлено ГО «Лабораторія законодавчих ініціатив». (Програма USAID «РАДА: підзвітність, відповідальність, демократичне

парламентське представництво»). 19.09.2018 р. Інтернет ресурс. URL: <https://parlament.org.ua/2018/09/19/tinovyj-zvit-advokatura-ukrayiny-uroky-pershyh-rokiv-samovryadnosti>.

154. Ткаченко В. Д. Функціональне призначення законності. *Вісн. Акад. прав. наук України*. 1996. № 6. С. 24–28.

155. Ткаченко Р. Л. Євроінтеграція у Раді: що очікувати від нового парламентського року. *Українська правда*. 2017. С. 11–14.

156. Тодощук А. В., Батюк І. І., Шеремета А. І. Україна в інтеграційних процесах: ризики та переваги. *Молодий вчений*. 2017. № 5. С. 753–757. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2017_5_170 URL: <http://molodyvcheny.in.ua/les/journal/2017/5/168.pdf>.

157. Томас Дж. Б. Суддівська етика в Австралії (Thomas J. B. Judicial Ethics in Australia; Sydney, Law Book Company, 1988). URL: <https://vkksu.gov.ua/userfiles/komentari%20bangalorski.pdf> (дата звернення: 21.11.2018).

158. Ухвала апеляційного суду Чернігівської області від 20 березня 2008 року у справі № 11-213/ 2008. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/1651004>. Заголовок з екрану.

159. Фурса С. Я., Фурса Є. І. Нотаріат в Україні. Теорія і практика: навч. посіб. Київ: А.С.К., 2001. 690 с.

160. Хартія основних принципів європейської адвокатської професії. Прийнята Радою адвокатських асоціацій та правничих товариств Європи (The Council of Bars and Law Societies of Europe «CCBE») 25.11..2006 р. URL: http://qala.org.ua/wp-content/uploads/2017/03/Hartiya_brenduvannya.pdf.

161. Храпенко О. О. Удосконалення діяльності прокуратури із захисту прав і свобод неповнолітніх: автореф. дис... канд. юрид. наук. Одеса: Нац. ун. т «Одеська юрид. акад.», 2012. 20 с.

162. Черниш В. М. Питання становлення та функціонування органів нотаріату в Україні на принципах класичного нотаріату латинського типу. *Юридична Україна*. 2014. № 12. С. 35–40.

163. Черниш В. М. Цивільно-правові засади розвитку нотаріату в Україні: дис... канд. юрид. наук. Київ: НАН України; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького, 2003. 199 с.

164. Черниш В. М. Цивільно-правові засади розвитку нотаріату в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ: НАН України; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького, 2003. 20 с. С. 13.

165. Чернишук П. Судді, адвокати та прокурори вперше обговорили засади етичних стандартів. *Юридична газета*. 21.09.2018 р. Інтернет ресурс. URL: <http://yur-gazeta.com/golovna/suddi-advokati-ta-prokurori-vpershe-obgovorili-zasadi-etichnih-standartiv.html>.

166. Чечерський В. І. Конституційно-правовий статус органів прокуратури в Словаччині, Польщі, Чехії та Україні (порівняльно-правове дослідження): дис... канд. юрид. наук. Ужгород: Ужгородський нац. ун-т., 2006. 206 с.

167. Шандула О. О. Міжнародні стандарти як основа професійної етики прокурорів України. *Наук. вісн. Академії муніципального управління*. Серія: Право. 2015. Вип. 2. С. 233–239. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvamu_pr_2015_2_37.

168. Шевердін М. Основні принципи адвокатської етики. Асоціація правників України. Інформаційний проект «Етика адвоката». Інтернет ресурс. 04.04.2017 р. <https://uba.ua/ukr/news/4919>.

169. Шевчук С. Судовий захист прав людини: практика Європейського Суду з прав людини у контексті західної правової традиції. Київ: Реферат, 2007. 848 с.

170. Шишленко В. Г. Щодо реформування нотаріату України. *Форум права*. 2012. № 1. С. 1091–1099.

171. Штогун С. Г. Правові проблеми організації і функціонування місцевих загальних судів в Україні: дис... канд. юрид. наук. Харків: Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, 2004. 246 с.

172. Шульгач Н. М. Поняття та сутність принципу незалежності суддів. *Наук. записки Львів. ун-ту бізнесу та права*. 2011. Вип. 6. С. 227–230. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nzlubp_2011_6_53.pdf.

173. Щодо забезпечення дії принципу верховенства права, захисту прав і свобод людини та громадянина, утвердження й забезпечення яких є головним обов'язком держави: Рішення Ради суддів України від 18.05.2018 № 22. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr022414-18>.

174. Юридическая процессуальная форма: теория и практика: монография / под ред. В. М. Горшенева, П. Е. Недбайла. М., «Юрид. лит.», 1976. 280 с.

175. Юридична деонтологія. Від навчання до практики: навч. посіб. / Л. В. Радовецька, С. П. Лясковська, О. О. Тихомиров та ін. Київ: Вид. дім «Кондор», 2019. 296 с. С. 75.

176. Юридична енциклопедія. В 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (гол. редкол.) та ін. Київ: «Укр. енцикл.», 2001. Т. 3: К–М. 2001. 792 с. С. 619.

177. Язык закона: учеб. пособие / И.Ф. Казьмин, С. С. Москвин, А. С. Пиголкин та ін.; под. ред. А. С. Пиголкина. М.: Юрид. лит., 1990. 192 с.

178. Nuova disciplina dell'ordinamento della professione forense. URL: <https://translate.google.com/translate?hl=ru&sl=it&u=https://www.consiglionazionaleforense.it/ordinamento-forense&prev=search>.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ,

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Перепелиця Н. В. Принципи професійної юридичної діяльності. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 2. С. 352–361.
2. Перепелиця Н. В. Принципи права як стандарти професійної юридичної діяльності. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 1. С. 360–369.
3. Перепелиця Н. В. Особенности реализации принципов права в практической юридической деятельности. *Право и закон*. 2018. № 3. С. 4–8.
4. Перепелиця Н. В. Реалізація принципу незалежності у процесі здійснення окремих видів юридичної діяльності. *ScienceRise: Juridical Science*. 2018. № 4(6). С. 20–24.
5. Перепелиця Н.В. Понятие и система принципов профессиональной деятельности юристов. *Право и закон*. 2019. № 3. С. 99-105.
6. Nataliia Perepelytsia. Features of international legal regulation principles of professional activity of lawyers. *Visegrad journal on human rights*. 2019. № 6-3. С. 267-273. (Словацька Республіка).

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Перепелиця Н. В. Окремі питання регулювання загальних засад діяльності юридичних клінік в Україні. *Пріоритетні напрямки розвитку правової системи України: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 26–27 січ. 2018 р.)*. Львів: «Центр правничих ініціатив», 2018. С. 10–12.
8. Перепелиця Н. В. Співвідношення принципів права та юридичної практики. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та*

шляхи їх вирішення: матеріали міжвуз. наук.-практ. круг. столу (Київ, 21 квіт. 2018 р.). Деревач: Нац. акад. внутр. справ, 2018. С. 326–330.

9. Перепелиця Н. В. Проблеми реалізації принципу справедливості у професійній діяльності юриста. *Правова доктрина: міжнародний досвід та практична реалізація в Україні: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Маріуполь, 22 трав. 2019 р.).* Маріуполь: Донец. юрид. ін-т внутр. справ МВС України, 2018. С. 465–467.

10. Перепелиця Н.В. До питання історіографії дослідження принципів професійної діяльності юристів. *Сучасний розвиток державотворення та правотворення в Україні: проблеми теорії та практики: матеріали міжнар. наук.-практ. Конференції (Маріуполь, 19 трав. 2020 р.).* Маріуполь: Маріупольський державний університет, 2020.

Акти впровадження

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор
Національної академії
внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, професор
заслужений юрист України

С.Д. Гусарєв

17. 11. 2019 р.

АКТ

про впровадження результатів дисертації
Перепелиці Наталії Вікторівни на тему
«Принципи професійної діяльності юристів:
теоретико-правове дослідження»
в освітній процес Національної академії внутрішніх справ

Комісія у складі: завідувача кафедри теорії держави та права, кандидата юридичних наук, доцента Завального А.М. (голова комісії), начальника відділу докторантури та ад'юнктури, доктора юридичних наук, доцента Дрозда О.Ю., завідувача кафедри історії держави та права, кандидата юридичних наук, доцента Шкуратенко О.В. склала цей акт про те, що результати дисертації Перепелиці Наталії Вікторівни на тему «Принципи професійної діяльності юристів: теоретико-правове дослідження» впроваджені в освітній процес академії.

На основі проведеного аналізу комісія дійшла висновку, що подані наукові праці Перепелиці Н.В. містять науково обґрунтовані теоретичні положення і практичні рекомендації, запроваджені для використання в освітньому процесі Національної академії внутрішніх справ, зокрема при викладанні навчальних дисциплін «Теорія держави та права», «Правознавство», «Юридична деонтологія», «Порівняльне правознавство», а також у процесі підготовки навчально-методичних і дидактичних матеріалів, які можуть бути рекомендовані до вивчення під час самостійної роботи курсантів, студентів та слухачів.

Голова комісії:

кандидат юридичних наук,
доцент

А.М. Завальний

Члени комісії:

доктор юридичних наук,
доцент

О.Ю. Дрозд

кандидат юридичних наук,
доцент

О.В. Шкуратенко

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор

Національної академії внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України

С.С. Чернявський

15.04.2019 р.

АКТ

**про впровадження результатів дисертації
Перепелиці Наталії Вікторівни на тему
«Принципи професійної діяльності юристів:
теоретико-правове дослідження»
у науково-дослідну діяльність
Національної академії внутрішніх справ**

Комісія у складі: заступника начальника відділу організації наукової діяльності та захисту прав інтелектуальної власності, кандидата юридичних наук, старшого наукового співробітника Калиновського О.В. (голова комісії), професора кафедри конституційного права та прав людини, доктора юридичних наук, професора Камінської Н.В., доцента кафедри теорії держави та права, кандидата юридичних наук, доцента Кривицького Ю.В. склала цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження Перепелиці Наталії Вікторівни на тему «Принципи професійної діяльності юристів: теоретико-правове дослідження» впроваджені у науково-дослідну діяльність академії.

Матеріали дисертації Перепелиці Н.В. використовуються: в науково-дослідній діяльності слухачами та курсантами; при підготовці та проведенні лекцій, семінарських і практичних занять науково-педагогічними працівниками, зокрема при викладанні таких навчальних дисциплін як «Теорія держави та права», «Правознавство», «Юридична деонтологія», «Порівняльне правознавство»; здобувачами академії, які готують дисертаційні дослідження з проблем загальнотеоретичного правознавства в межах спеціалізації 12.00.01. – теорія та історія держави та права, історія політичних та правових учень..

Результати дисертації відображені у науково-практичних і навчально-методичних матеріалах для слухачів магістратури та аспірантури, де в якості джерел рекомендовано такі публікації:

1. Перепелиця Н. В. Принципи професійної юридичної діяльності. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2017. № 2. С. 352–361.

2. Перепелиця Н. В. Принципи права як стандарти професійної юридичної діяльності. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2018. № 1. С. 360–369.

3. Перепелиця Н. В. Особенности реализации принципов права в практической юридической деятельности. Право и закон. 2018. № 3. С. 4–8.

4. Перепелиця Н. В. Реалізація принципу незалежності у процесі здійснення окремих видів юридичної діяльності. ScienceRise: Juridical Science. 2018. № 4(6). С. 20–24.

5. Перепелиця Н. В. Окремі питання регулювання загальних засад діяльності юридичних клінік в Україні. Пріоритетні напрямки розвитку правової системи України: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 26–27 січ. 2018 р.). Львів: «Центр правничих ініціатив», 2018. С. 10–12.

6. Перепелиця Н. В. Співвідношення принципів права та практичної юридичної діяльності. Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення: матеріали міжвуз. наук.-практ. круг. столу (Київ, 21 квіт. 2018 р.). Деревач: Нац. акад. внутр. справ, 2018. С. 326–330.

7. Перепелиця Н. В. Проблеми реалізації принципу справедливості у професійній діяльності юриста. Правова доктрина: міжнародний досвід та практична реалізація в Україні: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Маріуполь, 22 трав. 2019 р.). Маріуполь: Донец. юрид. ін-т внутр. справ МВС України, 2018. С. 465–467.

Голова комісії:

кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник

О.В. Калиновський

Члени комісії:

доктор юридичних наук,
професор

Н.В. Камінська

кандидат юридичних наук,
доцент

Ю.В. Кривицький